

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 03034

ZIGMUNT TURKOV

Isaac Turkow-Grudberg

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יצחק טורקאוויגרודבערג

זיגמונט טורקאו

תל-אביב, תש"ל — 1970, דפוס „אורלי”

ITZHAK TURKOW-GRUDBERG
ZYGMUNT TURKOW

יצחק טורקוב-גרודברג
זיגמונט טורקוב

©

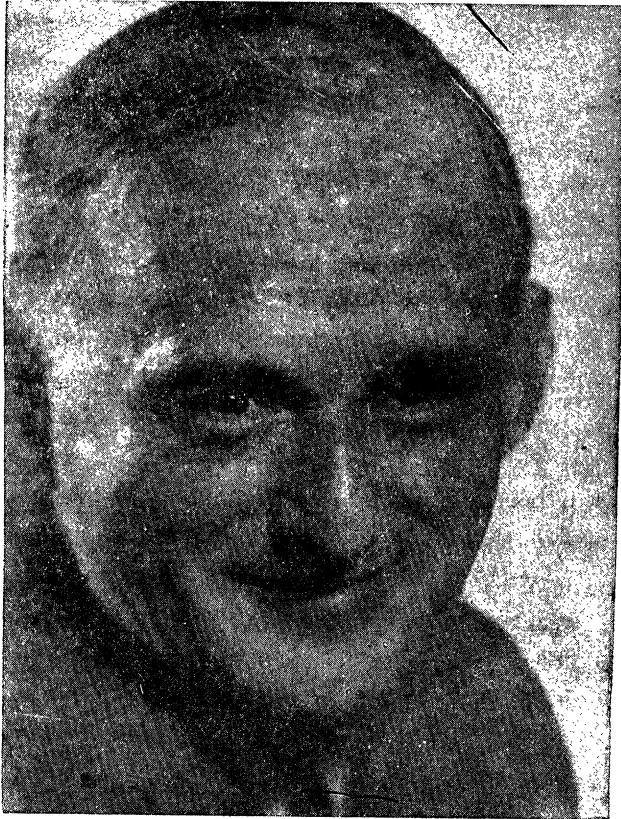
Copyright, 1970

by Isaac Turkow, Reb Dow Mimezritch str., Jaffa,
Blok 13, Kn. B. Tel-Aviv-Jaffa, Israel.

דער מחבר דריקט אויס זיין טיפסטן דאנק דעם פאָנד „עמוס“ פון
נשיא המדינה זלמן שזר, פאָרן דערמעגלעכן אַרויסגעבן דאָס בוך.

דערשיגען מיט דער הילף פון יידישן שרייבער־פאָרעם אין ישראל.

פרייז — 8 ל"י. אין אויסלאַנד — \$ 3.

זיגמונט טורקאוו

זיגמונט טורקאווס לעבן אין טעאטער

(שטריכן צו א מאָנאָגראַפיע)

ד י שפעערישע ביאָראַפיע פון אַ קינסטלער הייבט זיך אָן בדרך כלל מיט פּאַרגעשיכטע: מיט דער היים, סביבה, קרובים — דער אַטמאָספּער, אין וועלכער דער קינסטלער איז אויסגעוואַקסן, אין וועלכער ס'האַט זיך אויסגעשטאַלטיקט זיין פּערזענלעכקייט. זעלטן ווען גיט זיך דער קינסטלער אָפּ אַ דיין־וחשבון דערפון — אַפּטמאָל האָט ער אַפילו נישט קיין געלעגנהייט דערצו. זיגמונט טורקאָוו האָט יאָ געהאַט די געלעגנהייט אַ דאַנק זיין פּעדער, זיין שרייבערישער אַקטיוו־קייט, דער עיקר — זיינע דריי בענד זכרונות, וואָס שפּיגלען אָפּ די וויכטיקסטע עטאַפּן פון זיין לעבן, זיין וועג אין דער קונסט און די געשעענישן פון זיין צייט.

„קעגן מיין ווילן האָט מיך טעאַטער אַלץ מער פאַרכאַפּט. גורם געווען האָט עס קודם כל אונדזער פּאַטער, אַ שטאַרקער ליבהאַבער פון יידישן טעאַטער...“ „צוליב די אַפּטע וווּילטע־טיקע פאַרשטעלונגען, וואָס דער פּאַטער פּלעגט אַפּקויפּן אינעם יידישן טעאַטער, בין איך געוואָרן אַן אייגענער מענטש נישט בלויז אין טעאַטער, נאָר אויך אין די הינטערקוליסן און אין די ווינונגען פון אייניקע אַקטיאָרן.“ — שרייבט ער אינעם ערשטן באַנד פון זיינע זכרונות „פּראַגמענטן פון מיין לעבן“.

זיגמונט (שלמה-זלמן) טורקאוו איז געבוירן געווארן דעם 6טן נאוועמבער 1896 אין ווארשע, ווי דער עלטסטער זון פון איטע-גיטל און נפתלי טורקאוו. ער איז געבוירן געווארן פונקט צום יאר פון זיינע עלטערנס חתונה און אינעם גע-בוירן-טאג פון זיין פאטער. אזא דרייאיקער צוזאמענטרעף פון דאטעס איז טאקע בלויז א קוריאז, האט נישט קיין שום בא-דייטונג פאר דער אויספארמירונג פון א קינסטלער, פאר דער געשטאלטיקונג פון א מענטש. סיידן מזויל זוכן אין דעם עפעס סימבאלישם — איז עס שוין אן ענין פאר אויסטייטשערס פון סימבאליזם, פאר מיסטישע ספעקולאציעס, מיר ווילן זיך אין דער פאלגנדיקער ארבעט בלויז פארנעמען מיט פאקטן, רעאלע געשעענישן און אויפטוען, זוכן די שייכותן צווישן זיי און באמיען זיך צו באלייכטן עס אביעקטיוו, צו באפרייען זיך פון דער פערזענלעך-עמאציאנעלער אנגאזשירונג אין דער טעמע.

דער פאטער, נפתלי טורקאוו, איז געווען א זעלטענע דערשיינונג אין יידישן ווארשע פון יענע יארן: א טיפ פון א באאמטן, אן אנגעשטעלטן, אן שום פעיקיטן און פרעטענ-זיעס צו מסחר, א קליינבירגער מיט דער נשמה פון א בא-העמיען, א קונסט-ליבהאבער. א דאנק זיינע יורדישע פע-יי-קייטן און צוגרייטונג, האט ער פארנומען וויכטיקע פאסטנס אין פריוואטע אונטערנעמונגען און געזעלשאפטלעכע אינ-סטיטוציעס, געווען א פארוואלטער פון הייזער און דער פאר-שטייער פונעם יידישן באראן לעסער אין ווארשע. א מאן מיט א פיינער אויסערלעכקייט און מאגערן, א מענטש פון

באדייטנדיקע אַראַטאַרישע פעיקייטן און געזעלשאַפטלעכן טעמפּעראַמענט, איז ער פאַראַלעל מיט זיין פּראַפעסיאָנעלער אַרבעט געוואָרן אַן אַנגעזעענער טוער אין געזעלשאַפטלעכע און פּילאַנטראַפּישע אינסטיטוציעס («לינת הצדק», «עזרת יתומים», ווו ער האָט מיטגעאַרבעט מיטן אומפאַרגעסלעכן «פּאַטער פון יתומים», ד"ר יאַנוש קאַרטשאַק), פּרעזעס פון פאַרוואַלטונגען, אַרגאַניזאַטאָר פון אימפּרעזעס, פון טעאַטער־פאַרשטעלונגען לטובת פּילאַנטראַפּישע אינסטיטוציעס.

נישט דאָס איז אָבער געווען די סיבה פון אַ געוויסער טעאַטער־אַטמאָספּער אין דער טורקאַוו־היים, נייערט אַ פּועל־יוצא פון דער אַטמאָספּער. וואָרים אין דער פּאַמיליע טור־קאַוו — נישט געקוקט אויפן אַפּשטאַם פון דורות רבנים, — האָט געלעבט אינעם בלוט דער טעאַטער־מיקראָב, וואָס ווערט דורך זיגמונטן באַצייכנט אין זיינע זכרונות ווי: «אַפנים פאַראַן אַזעלכע קיילעכלעך אין בלוט, וואָס זענען פאַרבאַרגן פאַרן אויג פון מיקראָסקאָפּ... צוליב די קיילעכלעך, מסתמא, נעמט זיך דער אויסדרוק: אַקטיאַריש בלוט!». גפּתלי טורקאַוו האָט ליב געהאַט טעאַטער און אַקטיאָרן. לכתחילה רוסישע, מיט וועלכע ער האָט זיך אָפּט צוגויפּגעטראַפּן בעת זיינע יוגנט־וואַנדערונגען איבער די רחבותן פון רוסלאַנד; פּוילישע — אין וואַרשע, לטוף אויך יידישע, נאָך דער לעגאַליזירונג פון יידישן טעאַטער (1905). אָבער ביי זיין עלטערן ברודער, ישראל חיים, איז דאָס טעאַטער־בלוט געווען אַזוי שטאַרק, אַז ער האָט אין די גאָר יונגע יאָרן פאַרלאָזט זייער וואַרשעווער היים און זיך געלאָזט (אַנהייב אַכציקער יאָרן) וואַנדערן איבער

רוסלאַנד מיט גאַלדפּאַדענס טעאַטער. און כדי מ'זאַל אים פון דער היים גישט צוריקברענגען „פּאַ עטאַפּו“, האָט ער אָנגע- נומען דעם נאָמען פון אַן אַנדערן גאַלדפּאַדען-אַקטיאָר, אַ גע- וועזענעם בראַדער זינגער, וועלכער האָט דאָן אויסגעוואַנדערט קיין אויסלאַנד, דעם נאָמען „גרוּדבערג“.

טאַקע אָט דער ישראל-חיים האָט שטאַרקער פון אַלע אַרײַנגעבראַכט די טעאַטער-אַטמאָספּער אין דער היים פון די טורקאַווס. ביי יעדער געלעגנהייט — אַ שמחהלע, אַ צוואַמענ- קום פון דער פּאַמיליע — פּלעגט ער „פּאַרשטעלן“, אָפּשפּילן סצענקעס און פּראַגמענטן פון זיין אַמאָליקן רעפּערטואַר. ער איז עס געווען דער, וואָס האָט אויסגערוּפּן וועגן דעם קוים פינף-יעריקן שלמה-זלמן: „ער וואַקסט אַן אַרטיסט!“ ישראל חיים האָט געכאַפּט דערפּאַר אַ פּסק פון זיין יינגערן ברודער נפתלי, וועלכער האָט טאַקע זייער ליב געהאַט טעאַטער, אָבער גישט געוואָלן זיין זון זאָל ווערן אַ „שלעפּער“, אַ „ציגיינער“. בייערט: דאָס גורלדיקע וואָרט איז געזאָגט געוואָרן. און גע- ווען איז עס גלייך נאָך דעם ווי שלמהלע האָט אָנגעהויבן צו לערנען אין פּיינהאַלצס רעפּאַרמירטן חדר, ווען דער טאַטע האָט אים נחתדיק אויסגעפּרעגט פּרטים וועגן חומש-אַנהייב און ס'חומש-בחורל האָט אָפּדעקלאַמירט און אָפּגעשפּילט אַ שטיקל פון דער פּרשה בראשית לויטן מוסטער פון פעטער ישראל-חיים „פּאַרשטעלן“.

זיגמונט אַליין — דערציילנדיק אין זיינע זכרונות וועגן דעם הויז אויף גענשע 5, וווּ די פּאַמיליע טורקאַוו האָט גע- ווינט אין אָנהייב פון יאָרהונדערט — באַגייסטערט זיך מיט

דער דערמאָנונג: „ערשטער באַזוך אין טעאַטער! אַלף-בית, חומש-אַנהייבן... די ערשטע טריט צו, שפּילן... די ערשטע מיינע פּרוּווּן צו וואַנדערן...“ „איך האָב אַנגעהויבן צו, שפּילן פון מיינע יונגסטע יאָרן אָן... אין דער זעלבער צייט האָב איך אויך דערפילט אין מיר דעם באַגער צו וואַנדערן...“ „איך קאָן אַלזאָ זאָגן: איך בין געבוירן געוואָרן אַן אַקטיאָר און אַ וואַג-דערער“.

דאָס זענען געווען די ערשטע פּסיכישע טעאַטער-רעגונג-גען און נישט-באַוווּסטזיניקע איבערלעבונגען פון צוקונפטיקן קינסטלער. באַלד דערנאָך זענען געקומען מער בולטע, אויס-געשפּראַכענע, באַוווּסטזיניקע פּאַרבינדונגען מיט דער כּישוף-וועלט פון טעאַטער: „ס'איז געווען פאַר מיר דער גרעסטער יום-טוב, ווען די עלטערן האָבן מיך צום ערשטן מאל גענומען אין פּוילישן, פּאַלקס-טעאַטער...“ דאָס איז געווען אין די יאָרן ווען יידיש טעאַטער איז געווען פאַרבאַטן. אייניקע יאָר שפּע-טער האָט זיך אַנגעהויבן די תקופה פון זיינע „פּאַרבינדונגען“ אויך מיט יידיש טעאַטער, וואָס האָט אויפן יינגל געמאַכט גאָר אַ שטאַרקן איינדרוק מיט זיין קאַמעדיאַנטישער פּוּבלוטיקייט, טעמפּעראַמענט פון די אַקטיאָרן און נישט געצוימטער פּאַ-נאַדערגעשפּילטקייט. „אַלץ, וואָס איך פלעג זען אין טעאַטער, פלעג איך, נאָכמאַכן אין דער היים“. דאָס באַזוכן טעאַטערס איז אַזוי אַרום געוואָרן די ערשטע סצענישע שול זיינע. די רעזולטאַטן דערפון האָבן נישט געלאָזט לאַנג וואַרטן: דער יונגער „טעאַטראַל“ הייבט אָן — צוזאַמען מיט זיין יינגערן ברודער יאַנאַס — צו אַרגאַניזירן פּאַרשטעלונגען אין דער

היים (ווען די עלטערן זענען ערגעץ ארויס אין אַוונט). דאָס זענען געווען פאַרשטעלונגען פאַר אַ „פּובליקום“ — די קינ- דער פון דעם זעלבן הויף און פון אַרומיקע. מ'האַט פאַרקויפט בילעטן אויף צו דעקן די הוצאות פון „דעקאָראַציעס און קאַס- טיומען“, אַביסל אויך אויף די נאַש-באַדערפענישן פון צוקונפ- טיקן קינסטלער. די פאַרשטעלונגען זענען געשפּילט געוואָרן אין פּויליש און רוסיש. זיגמונט האָט אויפגעפירט זיינע איי- גענע „פּיעסן“ פונעם מין „אַ ברודער קעגן אַ ברודער“, אָדער „דער בלוטיקער סקאַלפּ“.

דער קליינער טעאַטראַל האָט געהאַט נאָך צוויי שוואַכ- קייטן: צירק און ציגיינער. אין צירק זענען אים צום שטאַרק- סטן געפּעלן די קלאונס — די דאָזיקע אומעטיקע לצים — און די אַטלעטישע פאַרמעסטן. אַ סך יאָרן איז ער געבליבן געטריי דער צירק-ליבע זיינער — אַפילו אין די ריפּע קינ- סטלער-יאָרן. אין יענע יאָרן האָט נישט איינמאַל געטראָפּן, אַז צוליב אַן אינטערעסאַנטן אַטלעטישן פאַרמעסט האָט ער זיך אַרויסגעדרייט פונעם אַנטייל אין אַ ווייניקער אינטערע- סאַנטער טעאַטער-פאַרשטעלונג און צומאַל — געהייסן אַפ- רופן אַ פאַרשטעלונג. און ציגיינער — דאָס האָט זיך נאָך גענומען פון דער ראַמאַנטיק פון די קינדער-יאָרן. אין שכנות מיט די זומעררווינונגען, וווּ זיי האָבן זיך געקוויקט מיט דער נאַטור, פלעגן פאַרבייוואַנדערן און אַפטמאַל לאַגערן די צי- גיינער-טאַבאָרן. די פאַרביקייט און מיסטעריעזקייט פונעם ציגיינערישן זיין, די קאַסטיומען, מוזיק, געזאַנג און טענץ — דאָס אַלץ האָט איבערגעלאָזט אַ נישט-פאַרגעסלעכן רושם

זיגמונט און יאָנאַס טורקאַוו אין דער יוגנט

אויפן קליינעם שלמהלע. נישט איינמאל האָט זיגמונט זיינע
ציגינער-אינדרוקן און צירק-איבערלעבונגען אויסגעלאָדן אין
זיינע רעזשי-קאָנצעפציעס אין די רייפּע טעאַטער-יאָרן.

אין די גימנאַזיע-יאָרן — לכתחילה האָט ער געלערנט
אין אַ רוסישער גימנאַזיע — איז ער געוואָרן אַן אָפטער באַ-
זוכער אויך אין רוסישן טעאַטער, פאַראַלעל צום גלענצנדיקן
פוילישן דראַמאַטישן טעאַטער און דעם היימישן יידישן. נפתלי
טורקאָוו איז געווען באַפריינדט מיטן דירעקטאָר פון רוסישן
טעאַטער מיכאַיל טשערנאַוו, אַ מיטגליד פון אַ באַקאַנטער
רוסישער טעאַטער-משפּחה. פלעגט ער בעת זיינע באַזוכן ביי
טשערנאַוו אין טעאַטער אָפּטמאַל מיטנעמען דעם עלטסטן זון
זיינעם, דעם גימנאַזיסט. אין טשערנאַוו טעאַטער פלעגן
אויפטרעטן באַקאַנטע רוסישע גאַסטראַלייאָרן, די באַדייטנדיק-
סטע קינסטלערס. זיגמונט האָט זיך פאַרליבט אין די ברידער
ראַפּאַיל און ראַבערט אַדעלהיים. זיי האָבן ממש פאַרכישופּט
דעם יונגן טעאַטער-אַספּיראַנט. ער האָט אַנגעהויבן צו חלומען
וועגן אַן ענלעכקייט צו זיי און אַפילו פאַרטראַכט טעאַטער-
אויפטריטן מיט זיין ברודער יאַנאַס, ווי אַ קינסטלער-פאַרל
אונטערן נאָמען „ברידער טורקאָוו“.

דערווייל האָבן זיך אָבער געמאַכט פאַר אים אַנדערע
סצענישע מעגלעכקייטן. אין דער נייער יידישער שול, אין
וועלכער ער האָט אַנגעהויבן צו לערנען — אין דער גימנאַ-
זיע פון מאַגנוס קרינסקי — האָבן זיך געשאַפן די דאָזיקע
מעגלעכקייטן. מאַגנוס קרינסקי, אַ פעדאַגאָג, שרייבער און
רעדאַקטאָר-אַרויסגעבער (צווישן אַנדערע האָט ער אַרויסגע-

געבן דעם פאפולערן זשורנאל „ראמאן-צייטונג“, האט דער ערשטער געשאפן אין פוילן אַ גימנאַזיע, וווּ מ'האָט געלערנט העברעיש און וווּ יידיש איז אויך געווען גוט געזען. דאָס איז געווען אַ מיטלשול, וואָס איז געפירט געוואָרן אין נאַציאָנאַלן יידישן גייסט און וווּ די פאַרשטייערס פון די יונגע העברעישע און יידישע ליטעראַטורן זענען געווען אָנגעלייגטע געסט. די גימנאַזיע האָט אויפגענומען ח. נ. ביאַליק, בעת זיין ווילן אין וואַרשע, מענדעלע מוכר ספרים, שלום עליכם; אַן אָפטער גאַסט איז דאָרט געווען י. ל. פּרין, וועלכער האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף די עלטערע תלמידים. קרינסקי האָט איינגעפירט אַ סך נאַוואַטאַרישע פאַר זיין צייט פּירונגען. ער האָט ביי זיך אַרגאַניזירט שול-פאַרשטעלונגען אין רוסיש, פויליש, העברעיש און יידיש.

ווי נאָר קרינסקיס שול איז דערעפנט געוואָרן, איז זיגמונט אַריבערגעפירט געוואָרן אַהין פון דער רוסישער מוראַווליאָוו-גימנאַזיע. נפתלי טורקאוו איז געווען קרינסקיס אַ נאָענטער פּריינד, צייטנווייז זיינס אַ שותף צו פאַרלעגערישע ענינים — אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה: סעקרעטאַר פון דער גימנאַזיע — און ער האָט מיטגעהאַלפן צו אַרגאַניזירן די גימנאַזיע. אַ סך אפשר צוליב עגאַיסיטישע טעמים, אַזוי צו זאָגן. ער איז טאַקע געווען אַן אייראָפּעיש געקליידטער מענטש — ביזן יאָר 1905 איז ער אפילו נאָענט געווען צו דער סאַציאַל-דעמאָקראַטישער באַוועגונג — אָבער נאַציאָנאַל אין גייסט און שטרענג-טראַדיציאָנעל אין דער היים-פירערשאַפט. די טראַדיציאָנעלקייט האָט זיך מיט דער צייט פאַרוואַנדלט

אין פרומקייט, אין שטאַרק אָפּהיטן תפילות און מצוות, געוואָרן אַ טוער אין „מזרחי“. איז אים געוואָלדיק נישט געווען צום האַרצן וואָס זיין בכור האָט געמוזט מחלל שבת זיין מיטן גיין אין דער רוסישער גימנאַזיע, כאָטש פון שרייבן שבת איז ער געווען באַפרייט (פאַר אַ שיינער מתנה, וואָס דער דירעקטאָר פון גימנאַזיע האָט באַקומען). איז ווען עס איז אויפגעקומען דער פּלאַן פון שאַפן אַ יידישע מיטלשול אין וואַרשע, אַ שול וואָס זאָל שבת זיין געשלאָסן און מ'זאָל זיך דערצו לערנען העברעיִש, האָט ער זיך מיטן גאַנצן ברען אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט פון העלפן אַרגאַניזירן די שול און זיין בכור איז געוואָרן אַ תלמיד פונעם ערשטן אַרויסלאָן.

ביי קרינסקין אין דער שול האָט זיך קאַנצענטרירט די סמעטענע פון דער יוגנט, וואָס איז געקומען פון נאַציאָנאַל-יידישע און טראַדיציאָנעלע היימען, צווישן זיי — אַ זון פון דער חסידישער היים שלמה מענדעלסאָן. ער איז עס געוואָרן אַן אַפטער איינגייער צו די טורקאָוס, דער נאַענטסטער חבר פון שלמה-זלמן. מענדעלסאָן איז געווען אַ בן-בית אין דער פּרין-סביבה, אַ צילבאַווסטער יידישיסט און ער האָט באַווירקט דעם חבר זיינעם ער זאָל ענדערן זיין ביטול-באַציונג צו יידיש, אונטער מענדעלסאָנס השפעה האָט דער יונגער גימנאַזיסט אַנגעהויבן צו שרייבן יידיש, איבערצוזעצן אין יידיש סצעני-שע ווערק. ער האָט זיך אַפילו פאַרמאַסטן אויף שעקספירן, וועלכן ער האָט איבערגעזעצט פון פויליש און רוסיש, גראַד ווי ער האָט עס געטון מיט „אוריאל אַקאַסטאַ“. קרינסקי האָט זיין תלמיד אויך דערמוטיקט צו שרייבן בכלל און אונטער

זיין השפעה האט ער אָנגעהויבן אויך צו שרייבן אין אַ סצע-
נישער פּאַרם — זיינע יוגנט-טראַגעדיעס אויף אַ היסטאָרישער
טעמאַטיק „נעראַן און אַגריפּאַ“, „ווהיזן?“ (וועגן שפּאַנישער
אינקוויזיציע) א.א.

אין די העכערע קלאַסן איז צו קרינסקין אָנגעקומען אַ
נייער לערער פון העברעיִש — אַ ווייניק-באַקאַנטער דיכטער,
וואָס האָט איבערגעזעצט אויף העברעיִש לאַנגפּעלאַס „יהודה
המכבי“. צווישן פּיל פּאַרשטעלונגען, וואָס זענען דורך די
שילערס געשפּילט געוואָרן אין פּאַרשידענע שפּראַכן, איז אין
העברעיִש געשטעלט געוואָרן לאַנגפּעלאַס „יהודה המכבי“. אין
דער ראל פון יאַזאַן — די ערשטע כּאַראַקטער-ראַל, וואָס
דער צוקונפטיקער קינסטלער האָט געשפּילט (וואָרים ביז דאָן
פלעגט ער שפּילן בלויז העלדן און ליבהאַבערס צוליב זיין
שיינער אויסערלעכקייט) — האָט ער געהאַט אַן אומגעווענערן
דערפּאָלג. מאַגנוס קרינסקי האָט גראַטולירט דעם טאַטן מיט
אַזאַ באַגאַבטן זון און געזאַגט דערביי :

— מ'דאַרף אים אויסבילדן פאַרן טעאַטער.

— נישט ביי מיין לעבן, — איז געווען דעם פּאַטערס

ענטפּער.

„יהודה המכבי“ איז אַ צייט שפּעטער געשפּילט געוואָרן
צום שול-אַרויסלאָזן אין אַ גרויסן זאַל. דעם אַוונט האָט באַערט
מיט זיין בייזיין י. ל. פּרץ מיט זיין סוויטע. יאַזאַנס דערפּאָלג
איז יענעם אַוונט געווען נאָך גרעסער און פּרץ אַליין איז אַרייַן-
געקומען צום יונגן אַקטיאָר, אים געדריקט די האַנט און גע-
ראַטן דעם פּאַטער דאָס זעלבע, וואָס קרינסקי מיט אַ צייט

פריער. דער יונגער קונסט-אספיראנט האט געשיינט פון גליק, מאגנוס קרינסקי האט פריידיק געשמייכלט, וואס אַזאַ אויטאָריטעט ווי פּרץ האָט געטיילט זיין מיינונג. דעם פּאַטערס פנים איז פאַרצויגן געוואָרן מיט אַ שווערן וואַלקן און בלויז צוליב דרך-ארץ פאַר פּרצן האָט ער גאַרנישט געענטפערט, פאַרשוויגן זיין כּעס.

ב

ישט לאַנג האָט געדויערט און דער בלאַטער האָט אויפֿ- געריסן. אין אַרויסלאַז־יאָר באַשטימען די תּלמידים וואָס זיי וועלן ווייטער טון, צו וואָס פאַר אַ שטודיום זיי זאָלן זיך גרייטן. די מערהייט תּלמידים האָט זיך געגרייט שטודירן רעכט, נאַטורוויסנשאַפט, פּילאָזאָפּיע, מעדיצין. נפתלי טורקאָוו האָט באַשלאָסן זיין זון זאָל שטודירן מעדיצין. דער זון אַבער האָט באַשלאָסן ביי זיך : ער וועט גיין לערנען זיך אין אַ דראַ- מאַטישער שול, ער מוז ווערן אַן אַקטיאָר.

אין וואַרשע זענען דאָן געווען דריי פּוילישע דראַמאַטישע שולעס : אַ מלוכהשע, ביי די רעגירונג־טעאַטערס, די אַזוי גערופענע אַפּליקאַציע־שול ; אַ געזעלשאַפטלעכע, ביי דער פּילהאַרמאַניע און אַ פּריוואַטע — פון דער קונסט־פּעדאַגאָגין הריבעוועויעצקאַ. אין קיין איינער פון די דאָזיקע שולעס האָט מען נישט געקאַנט אַנקומען אָן די עלטערן. ראשית — צוליבן געלט. דאָס לערנען זיך אין אַ טעאַטער־שול האָט געקאָסט אַפּילו טייערער, ווי שטודירן אויפּן אוניווערסיטעט ; צווייטנס

— ווייל די קאנדידאטן זענען בדרך-כלל געווען מינדעריריקע און האבן געמוזט צוזאמען מיט די דאָקומענטן פאַרשטעלן די הסכמה פון די עלטערן, דער עיקר: פון פאָטער (די מוטער איז נישט געווען קיין יורידיש־פּולבאַרעכטיקטע פּערזאָן אין צאָרישן רוסלאַנד). איז פאַר דעם קונסט־אַספּיראַנט נישט פאַרבליבן קיין אַנדערע ברירה ווי דער טיפּישער וועג פון אַ סך קינסטלערס: אַנטלויפן פון דער היים. ס'האַט אים דערביי צוגעשפּילט די פּילזייטיקייט פון זיינע פעיקייטן און קינסטלערישע פאַראינטערעסירונגען.

וואָרים דער יונגער טורקאָו איז אין אַ געוויסן זין גע־ווען אַ רענעסאַנס־נאַטור. אויסער זיינע סצענישע און שריי־בערישע פּרוּוון האָט ער זיך אויך אַקטיוו באַשעפּטיקט מיט צייכנען, מאַלן, סקולפּטור. אַ געוויסע צייט האָט ער זיך אין די אַוונטן געלערנט אין דער וואַרשעווער קונסט־שול, אַרומגע־טראָגן זיך מיט אַ צייכנער־בלאַק, מיט אַ מאַל־ברעט און פענדזלעס. מיט פּלאַסטעלין אויף אויסצוקנעטן סקולפּטורן, גראַד ווי זיין עלטערער חבר פון די קינדער־יאָרן, דער דאַן שוין אַנערקענטער שרייבער פון דער פּרין־סיביה אפרים קאַ־גאַנאָוסקי. צו זיינע נאַענטסטע חברים האָט געהערט דער באַגאַבטער יונגער מאַלער, דער ראש פון דער קינסטלער־משפּחה זיידנבייטל, יוסף. יוסף זיידנבייטל האָט אויף אַ בוי־דעם פונעם האַנדלס־הויז פון די פּריוועסעס, אויף גזשיבאָוו־סקע 1, געהאַט זיין אַטעליע און זיין וווינונג, צוזאַמען מיטן סקולפּטאָר אברהם אַסטוזשעגאַ און דעם מאַלער וולאַדיסלאָו וויינטרויב. אַהין איז אַוועק דער רעוואַלטירנדיקער זון, באַ־

גלייט מיט דער מאמעס הייסע טרערן און — פעקלעך עסן, וועלכע זי האָט אים בסוד מיטגעגעבן. אין די ווייטערדיקע טעג האָט זי דאָס עסן איבערגעשיקט דורכן צווייטן זון, יאַנאַס, וועלכער איז געווען אַ באַטייליקטער אין דער קאַנספּיראַציע.

אַ שיינע פּאַר וואָכן האָט געדויערט דער דאָזיקער גלות פון יונגן קינסטלער, וועלכער איז בעצם געווען צופרידן דערפון. ער האָט פון לאַנג געבענקט נאָך אַ באַהעמיש ציי-גינער-לעבן — ביים שטרענגן טאַטן האָט ער עס נישט געקאַנט האָבן. דאָס פריילעכע לעבן איז אים גיך פאַרשטערט געוואָרן. דער פּאַטער האָט זיך איינגעבראַכן, געשיקט צו אים זיך איבערבעטן און ביים איבערבעטן זיך האָט דער פּאַטער אַנטפּלעקט אַ סוד: ער, דער פּאַטער אַליין, האָט אַריינגעגעבן זיגמונטס פּאַפּירן אין דער אַפּליקאַציע-שול און אונטערגע-שמירט וווּ מ'דאַרף. ס'האָט אָבער נישט געהאַלפּן דאָס שמירן — דער נאַמען „סאַלאַמאַן“, נישט געקוקט וואָס ער איז גע-ווען באַגלייט פון עכט-רוסישן טורקאָו — איז געווען די שטערונג אַריבערצוטערעטן די שוועל פון אַ קאַרידאַר צום קונסט-היכל. דאָן האָט ער אַריבערגעטראָגן די פּאַפּירן אין דער פּילהאַרמאַניע, אין יענער שול האָבן שוין געהאַט גע-לערנט יידישע תלמידים, צווישן זיי דער מקורב פון פרצן, מאַרק שווייד.

אַזוי אַרום איז פּאַרן אויסבראַך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה דער יונגער טורקאָו געוואָרן אַ תלמיד פון דער פּוילישער דראַמאַטישער שול, וווּ ס'האָבן געלערנט די אַנער-קענטע גרויסע פּוילישע בינע-קינסטלערס. ער איז אָבער

נישט געווען גליקלעך. זיינע פראפעסארן האבן פארלאנגט די תלמידים זאלן זיי קאפירן — דער טעמפעראמענט פון טור-קאווז האט אים געטריבן און געשטויסן צום אינדיוידועלן שאפן. האט זיך דאָס גראַד אים בקרוב אונטערגערוקט פון גאַר אַ נישט דערוואַרטער זייט.

אין וואַרשע איז געווען טעטיק אַ געזעלשאַפט „חובבי שפת עבר“. ביי דער געזעלשאַפט האָט אַ ביאָליסטאַקער העברעישער לערער, נחום צמח, אַרגאַניזירט אַ סטודיע, וואָס האָט געהייסן „הבימה העברית“. זיינע נאָענטסטע מיטאַרבע-טערס זענען געווען די יוגניטשקע חנה ראָווינאַ, מנחם גנעסין און בנימין ניצבערג, ווי אויך דער יונגער סטודענט אברהם לעווינסאָן. ווען צמח האָט זיך באַקענט מיט טורקאָוו, געווייר געוואָרן, אַז ער איז אַ סטודענט פון אַ פּוילישער דראַמאַטישער שול און אַז אין גימנאַזיע האָט ער זיך געלערנט העברעיש — האָט ער אים מיט אַלע כוחות זיך באַמיט צוציען צו דער „הבימה העברית“. צמח אַליין האָט שוין געהאַט אַ דערפאַרונג אין דער אַרבעט — ער האָט אייניקע יאָר געפירט אַזאַ סטודיע אין ביאָליסטאַק, אַרומגעפאַרן אויף גאַסטשפּילן אין פאַר-שידענע שטעט, געפאַרן אַפילו שפּילן קיין ווין פאַרן ציוניס-טישן קאָנגרעס — און איצט וויל ער ממשיך זיין די אַרבעט מיט נייע כוחות, האָט טורקאָוו אַ געוויסע צייט מיטגעאַרבעט מיט דער סטודיע, געשפּילט אין איינאַקטער „אברהמל הסנדלר“, אָבער ער האָט לסוף געמוזט איבערייסן, וויל ס'האָט זיך נישט געלאָזט טון צוזאַמען מיטן לערנען אין דער דראַמאַטישער שול.

נאך אַ יאָר איז דער צעבונטעוועטער סטודענט אַריבער
 אין דער פּריוואַטער דראַמאַטישער שול פון דער הריניע-
 וויעצקאָ, וווּ די פּראָפּעסאָרן זענען געווען יונגע קינסטלערס
 און די שיטה איז געווען מער אַ מאַדערנע, געבויט אויף אינ-
 דיודיעלען געשטאַלטיקן די יונגע אַקטיאָרן. אַגב איז פון דער
 שול לייכטער געווען אַנצוקומען אַרבעטן אין אַ פּריוואַט-טעאַ-
 טער און וועגן רעגירונג-טעאַטער האָט דאָך אַ ייד נישט גע-
 קאַנט חלומען, אויב ער האָט זיך נישט געשמדט. דער אָנהייב
 אין דער נייער שול איז זיך גראַד צונויפגעפאַלן מיטן סוף
 פון דער רוסישער אַקופאַציע און מיטן אָנהייב פון דער
 דייטשער. דאָ איז כדאי צו דערמאַנען, אַז כמעט באַלד מיטן
 אויסבראַך פון דער מלחמה האָט די רוסישע מאַכט ווידער
 פאַרווערט צו שפּילן יידיש טעאַטער, די דייטשע אַקופאַנטן
 דאַקעגן האָבן עס גלייך דערלויבט. האָט זיך אָנגעהויבן אַ לעב-
 האַפטיקע יידישע טעאַטער-טעטיקייט — סיי אין וואַרשע, סיי
 אויף אַלע אַקופירטע דייטשע און עסטרייכישע געביטן. פאַר
 טורקאַוו האָט זיך דערמיט געעפנט אַ פעלד פון סצענישער
 טעטיקייט אין אַ געוויסער מאָס אויך אין יידיש — פאַראַלעל
 צום לערנען זיך אין דער דראַמאַטישער שול.

זינט אייניקע יאָר איז טעטיק געווען אין וואַרשע אַ יידי-
 שע קולטור-געזעלשאַפט „הומיר“, וווּ ס'האָט זיך קאַנצענ-
 טרירט די פּרין-סביבה — ביים לעבן פון י. ל. פּרצן און נאָך
 זיין פטירה. ביי דער געזעלשאַפט זענען פאַרגעקומען רעפּע-
 ראַטן, קעסטל-אָוונטן, לעקציעס, קורסן, אַ פּאַלקס-כאָר אונ-
 טער דער אָנפירונג פון מ. שניאָור, צייטנווייז אויך אַן ערנסטע

דראמאטישע סטודיע. די סטודיע איז אויפגעקומען ווי א דירעקטער פועל-יוצא פון י. ל. פרצס אקציע צו רעפארמירן דאס יידישע טעאטער און האט א לאנגע צייט געווירקט אונטער דער רעזשי פון אן אביטוריענט פון א פוילישער טעאטער-שול און פרצס א תלמיד, דעם באקאנטן פעדאגאג און רעזשיסער דוד הערמאן. דער תלמיד פון דער דראמאטישער שול זיגמונט (דארט האט מען טאקע זיין נאמען שלמה-זלמן פארביטן אויף זיגמונט, ס'זאל קלינגען היימישער פארן פוילישן אויער. די ענדערונג איז זינט דאן דורכגעפירט געווארן אין אלע זיינע דאקומענטן). האט זיך אין דער פרייער צייט באטייליקט אין די פראגן פון דער הערמאן-סטודיע, ווי ס'זענען געווען אייניקע אביטוריענטן פון דראמאטישע שולן, אפילו אויסגעפועלט פאר זייערע פראגן דעם זאל פון קרינסקיס גימנאזיע. לויט קרינסקיס בקשה האט ער אויך אויפגעפירט מיט די תלמידים פון גימנאזיע און אייניקע הערמאן-סטודיאנטן א מאליער-פארשטעלונג אין יידיש „די געצווונגענע נע חתונה“. דער רעזשיסערישער דעביוט זיינער האט גורם געווען דוד הערמאנס כעס, דערפירט צו א ריס און פאנאנא-דערפאל פון דער סטודיע.

ווען די דייטשן האבן ווידער דערלויבט צו שפילן יידיש, האט זיגמונט דערזען פאר זיך א מעגלעכקייט צו באנייען די טראדיציעס פון „הזמיר“ — אינעם זאל פון „הזמיר“. ער האט זיך פארבונדן מיט זיין עלטערן חבר פון „הבימה העברית“ בנימין ניצבערג, וועלכער איז געווען אן אביטוריענט פון א קיעווער רוסישער טעאטער-שול און זיי זענען צוגעטראטן

צו דער אַרבעט מיט אַ גרופע סטודיאַנטן — געשאַפן דאָס „אַרטיסטישע ווינקעלע“ ביים „הומיר“. ביי דער סטודיע איז געווען אַ קינסטלערישער ראַט, וואָס איז באַשטאַנען פון ה. ד. נאַמבערג, י. י. זינגער, אלתר קאַציונע (באַקאַנטע שרייַ-בערס פון דער פּרין-סביבה), ווי אויך ב. ניצבערג און ז. טור-קאָו — די רעזשיסערן.

דאָס „אַרטיסטישע ווינקעלע“ האָט זיך פאַרשריבן אַ שייַן בלעטטעלע אין דער געשיכטע פון ערנסטע יידישע טעאַטער-פרוון אין וואַרשע, כאָטש מ'האַט געשפּילט בלויז איין מאָל אַ וואָך (שבת צו נאַכטס). ס'האַט געטראָגן בלויז אַ האַלב-פּראָפּעסיאָנעלן כאַראַקטער, אַ סטודיע-כאַראַקטער און דאָס איז געווען זיין גרויסע מעלה. וואַרים ווי נאָר ס'איז געמאַכט געוואָרן דער ערשטער פּרוון זיך צו פּראָפּעסיאָנאַליזירן — אַ טייל פון דער גרופע איז אַרויסגעפאַרן אויף גאַסטשפּילן אין דער פּראָווינץ — איז געקומען אַ פּיאַסקאַ, וואָס האָט דערפירט צום פּאַנאַנדערפאַל פונעם אַמביציעזן טעאַטער-פרוון. דער רעפּערטואַר פון „ווינקעלע“ איז אויך געווען אַ סטודיע-אַרטיקער, ער איז באַשטאַנען פון איינאַקטערס : שלום עליכמס „מענטשן“ און די איבערזעצונגען „פּעטראָ קאַרואַז“ פון בראַקאַ, „געסט“ פון פּשיבישעווסקי, „דער פאַרשלאַג“ פון טשעכאַוו, „אינזאַמע“ פון מעטערלינק, „דער קלאון“ פון קופּרין א.א. נאָכן פּאַנאַנדערפאַל פון דער סטודיע האָבן ניצ-בערג און טורקאָו געפּרוּווט צו מאַכן שותפות מיטן פּראָפּעס-יאַנעלן טעאַטער — אויפגעפירט אין „עליזעום“-טעאַטער

הערצלס „דאָס נייע געטאַ“ און שלום אַשם „די יורשים“ —
נייערט אויך דאָס האָט נישט מצליח געווען.

דורך דער צייט האָט זיגמונט דערווייל געענדיקט די
טעאַטער־שול (1916) און זוכה געווען צו אַ גרויסער הצלחה
אין אַ כאַראַקטער־ראַל ביי דעם אַרויסלאָזן פון דער שול. דאָס
האָט פאַר אים געעפנט די טירן פון נייעם פּוילישן טעאַטער,
וואָס האָט זיך געשאַפן, דעם „טעאַטר אַרטיסטישני“ („דאָס
קינסטלערישע טעאַטער“). ער האָט באַקומען די ראַל פון אַ זקן
אַ בעל־יועץ אין „סאַלאַמע“ פון אַסקאַר אויילד. דאָס נייע
טעאַטער האָט אָבער נישט געהאַט קיין אריכת־ימים און דער
יונגער אַקטיאָר האָט זיך געמוזט אַנגאַזשירן אינעם גרויסן
„טעאַטר פּאַלסקי“ — דאָס באַדייטנדיקסטע וואַרשעווער טעאַ־
טער. — אויף די קלענסטע עפיזאָדן און אַנטייל אין מאַסן־
סצענעס.

דער „טעאַטר פּאַלסקי“ האָט זיך געפונען אויף אַבאַזשנע־
גאַס, כמעט אין שכנות מיט קאַמינסקיס טעאַטער, פונקט
אַקעגנאיבער דער וווינונג פון דער יידישער קינסטלער־
משפּחה קאַמינסקי. נפתלי טורקאָוו איז אַ סך יאָרן געווען
באַפריינדט מיט דער קאַמינסקי־משפּחה, געווען אַ גרויסער
פאַרערער פון אסתר־רחלס טאַלאַנט. ער האָט עס באַקענט
בשעתו זיגמונטן מיט די קאַמינסקיס און ווען זיגמונט האָט
געהאַט פאַרענדיקט שרייבן זיין טראַגעדיע „ווהיין?“, האָט
ער זי אַוועקגעטראָגן צו אברהם־יצחק קאַמינסקי אויף מבינות.
ס'איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז אברהם־יצחק קאַמינסקי האָט

אפילו נישט אריינגעקוקט אינעם כתב־יד — ער איז אייביק געווען פארוואָרפן מיט „ווערק“ פון פריש־געבאָקענע דראַמאַטורגן און אַליין איז ער אויך געווען אַ מחבר פון פיעסן — און זיגמונטס טראַגעדיע איז פאַרלוירן געגאַנגען ביי אים. דעם מחבר פון דער טראַגעדיע האָט אָבער קאַמינסקי גוט געדענקט, ער האָט זיך אינטערעסירט מיט די אָנהייבן פון זיין טעאַטער־טעטיקייט און ביי דער ערשטער געלעגנהייט האָט ער זיך געוואָנדן צום יוגן טעאַטער־אַספּיראַנט.

די געלעגנהייט איז געווען פון אַ יום־טובדיקן כאַראַקטער. אין קאַמינסקיס טעאַטער איז פאַרגעקומען אַ בענעפיס פון אינספּיציענט (וועלכער איז דאָן אין יידישן טעאַטער קלינג־גענדיק גערופן געוואָרן „רעזשיסער“) הערמאַן פישער. צום בענעפיס איז איינמאַליק געשטעלט געוואָרן פרידריך שיל־לערס טראַגעדיע „די רויבער“ אין אַ גאָר אַריגינעלער באַזע־צונג: אסתר רחל קאַמינסקאַ האָט געשפּילט אַמאַליע; קאַרל מאָר האָט געשפּילט אַ דייטשער אָפיציר, אַ ייד, אַ דייטשער אַקטיאָר, וואָס פלעגט אָפט באַזוכן דאָס יידישע טעאַטער; פראַנץ מאָר, דעם זון דעם קריפל, האָט געשפּילט דער זיבע־ציק־יעריקער פּויליש־דייטשער־יידישער אַקטיאָר יוליוס אַס־קאַר, וועלכער האָט ביזן סוף פון זיין לאַנג לעבן גערעדט אויף דער יידישער בינע אַ דייטש, וואָס ער האָט געהאַלטן פאַר יידיש; און אויף צו שפּילן דעם אַלטן מאָר, אַסקאַרס פּאַטער, איז ספּעציעל אַנגאַזשירט געוואָרן דער „טאַלענטירטער אַרטיסט פון דער פּוילישער בינע“, דער ניינצן־יעריקער זיגמונט טורקאָוו. די דערמאָנטע פאַרשטעלונג איז געווען

דער אָנהייב פון זיין צוזאַמענאַרבעט מיט דער קאַמינסקי-
משפּחה.

די אַטמאָספּער אין „טעאַטר פּאַלסקי“ — כאַטש דאָס
טעאַטער איז געשאַפן געוואָרן דורכן ייד אַרנאָלד שיפּמאַן —
איז געווען נישט גאַר פּריינדלעך צו יידן, ווי בכלל אין די
פוילישע טעאַטערס. הינטער די קוליסן האָט מען אָפּט גע-
קאַנט זען אַנטיסעמיטישע לאַזונגען, כּסדר האָט מען געהערט
אַנטיסעמיטישע וויצן און שטעכווערטלעך. האָט נישט גע-
האַלפן דאָס פּאַרפוילישן שלמה־זלמן אויף זיגמונט — די
אַטמאָספּער פאַר אים איז געוואָרן נישט צום דערטראַגן. איז
ביי דער ערשטער געלעגנהייט, ווען דוד הערמאַן האָט צוויסן
געטון, אַז ער באַנייט זיין טעטיקייט און האָט פּאַרבעטן זיג-
מונטן מיטצואַרבעטן, האָט דער יונגער אַקטיאָר רעזיגנירט פון
פוילישן טעאַטער און אַריינגעטראָטן צו דוד הערמאַנען אין
אַנסאַמבל. געזאַלט האָט עס זיין אַ מין אַוואַנגאַרד־טעאַ-
טער, וואָס איז באַשטאַנען כּמעט אויסשליסלעך פון יונגע
אַקטיאָרן, אַביטוריענטן פון פוילישע טעאַטער־שולן.

הערמאַן האָט מיט דער גרופּע צוגעגרייט צוויי פּאַר-
שטעלונגען: דוד פּינסקיס „פּאַמיליע צבי“ און נאַמבערגס
„משפּחה“. אין „פּאַמיליע צבי“ האָט זיגמונטן שטאַרק אימפּאַ-
נירט די הויפּטראָל פונעם אַלטן משה מגיד, וועלכע הערמאַן
האָט אים צוגעטיילט.

קורץ פאַר דער פרעמיערע איז געשען אַ פּיינלעכע ענדע-
רונג. דער דירעקטאָר פון „עליזעום“, ה. עפּלבערג, האָט אָפּ-
געמאַכט מיט דוד הערמאַנען ער זאָל איבערנעמען מיט די

יונגע אַקטיאָרן זיינע דאָס טעאַטער בתנאי, די טרופע זאָל פאַרשטאַרקט ווערן מיט אַ „סטאַר“. דאָס איז געווען דער אַלטער אַקטיאָר אייזיקאָוויטש און אים האָט מען באַדאַרפט באַזעצן אין אַ סטאַר־ראַל. דער קרבן איז געווען זיגמונט. הערמאַן האָט ביי אים צוגענומען די ראַל פון משה מגיד און געהייסן אים אַנטיילנעמען אין דער מאַסן־סצענע. דער קרבן האָט לסוף געהאַט אַ דאָפּלטע סאַטיספאַקציע: דעם שטומען אַנטייל אין דער מאַסן־סצענע האָט ער פאַרוואַנדלט אין אַן אַרטיסטישן דערפאַלג. ער האָט אָפּגעשפּילט אַ צע־מישטן יידן, אַ קרבן פון פּאַגראַם און דערוואַרבען זיך דערמיט באַגייסטערטע אַפרופן פון דער קריטיק; די צווייטע סאַ־טיספאַקציע איז געווען וואָס די פאַרשטעלונג ווי אַ גאַנצע איז דורכגעפאַלן און הערמאַן איז מיט אַ טייל פון זיינע סטודיאַנטן אַוועק פון „עליזעום“ — אויס געוואָרן דער שידוך מיט עפּלבערגן.

פאַר זיגמונטן, וועלכער האָט געהאַט רעזיגנירט פון זיין אַרבעט אין פּוילישן טעאַטער, איז נישט געווען קיין אַנדער ברירה, ווי צו פאַרבלייבן אין רעאַרגאַניזירטן „עליזעום“. דער אַקטיאָר און רעזשיסער ש. לאַנדאָו — פון די באַגאַבט־סטע און קולטורעלסטע אין פּראַפעסיאָנעלן יידישן טעאַטער — האָט איבערגענומען די אַנפירונג און געפרוּווט מיט פאַרשי־דענע מעלאַדראַמעס און אַפּערעטעס. נייערט אויך דאָס האָט נישט צוגעצויגן קיין עולם. אין דעם ני־אַנטשטאַנענעם „צענ־טראַל־טעאַטער“, וואָס האָט זיך געפונען אין יידישן צענטער פון דער שטאָט, האָט אַנגעהויבן צו שפּילן אַן ערשטקלאַסיקער

אָפּערעטן־אַנסאַמבל, מיט וועלכן ס'איז שווער געווען צו קאָנ־
קורירן. האָט אברהם יצחק קאַמינסקי איבערגענומען דאָס
„עליזעום“ — קאַמינסקי טעאַטער איז שוין געווען באַזעצט
דורכן דייטשן מיליטער פאַר זייערס אַ קולטור־צענטער —
כדי צו שאַפן פאַר אסתר־רחלען אַ באַזע צו שפּילן אין וואַרשע.
ער האָט געשטעלט אַ. דימאַס „די קאַמעליע־דאַמע“, נאַמ־
בערגס „משפּחה“, דעם גאַרדין־רעפּערטואַר — אַלץ אַז דער־
פּאַלג. די עקאַנאַמישע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג
אין וואַרשע איז נישט געווען אַזוי פּויגלדיק מ'זאל קאַנען
אויסהאַלטן אַזש דריי טעאַטערס (אין די יידישע גאַסן האָט
נאָך דאָן געשפּילט „ווענוס“ — אַ טעאַטער פון אַלטע אַק־
טיאָרן און אַלטן רעפּערטואַר). אסתר־רחל קאַמינסקאַ האָט
ווידער געמוזט נעמען דעם וואַנדער־שטעקן אין האַנט. זי
האַט צוזאַמענגעשטעלט אַ טרופּע פון יונגע כּוחות, צווישן
זיי — איר טאַכטער אידאַ, וואָס איז גלייך געוואָרן אַן אויפ־
גייענדיקער שטערן און — זיגמונט טורקאַוו. מיט דער טרופּע
האַט ער אַנגעהויבן זיין קאַריערע פון אַן אמתן פּראַפעסיאָ־
נעלן בלאַנדזשענדיקן שטערן, זיין וואַנדער־וועג מיט אסתר־
רחל קאַמינסקאַ, וואָס האָט געדויערט, מיט קליינע איבע־
רייסן, ביזן טויט פון דער „מאַמען פון יידישן טעאַטער“.

ג

ד' וף 1916 איז זיגמונט טורקאַוו אַרויסגעפאַרן אין זיין
ערשטן טורנע ווי אַ פּראַפעסיאָנעלער אַקטיאָר אין אַנ־
סאַמבל פון אסתר־רחל קאַמינסקאַ. די גרויסע קינסטלערין

איז צום ערשטן מאל אַרויסגעפאַרן שפּילן איבער פּוילישע שטעט און שטעטלעך איר אויסגעפרוּווטן רעפּערטואַר : יעקב גאַרדינס „מירעלע אפּרת“, „די שחיטה“ און „כאַסיע די יתומה“ ; דוד פינסקיס „די מוטער“, באַטיילט „דאָס אומפאַר- שטענדיקע מיידל“ און איבסענס „נאַראַ“. פאַר די יונגע אַקטיאָרן אירע איז כמעט דער גאַנצער רעפּערטואַר געווען נישט באַקאַנט און זיי האָבן אין משך פון זייער אַ קורצער צייט געמוזט באַהערשן די ראַלן אין די דערמאַנטע פּיעסן, אין געציילטע פּראָבן, וואָס זענען געפירט געוואָרן ביי אסתר- רחל אין דער היים. דער צוואַנציק-יעריקער זיגמונט האָט באַדאַרפט אין משך פון 10 טעג צוגרייטן זעקס אַזעלכע פאַר- שידענע ראַלן, ווי שלמון אין „מירעלע“, בצלאל ראַפּאַפּאַרט אין „שחיטה“, יואל טראַכטענבערג אין „כאַסיע“, זאַלקינד אין „מוטער“, גראַף דע שאַראַנס אין „אומפאַרשטענדיקן מיידל“ און ד״ר ראַנק אין „נאַראַ“.

אין זיין בוך „טעאַטער-זכּרונות פון אַ שטורמישער צייט“ באַשרייבט ער זיינע צוגרייטונגען צו דער נייער ראַל, וועל- כע ער האָט אָנגעהויבן צו שפּילן אין לעבן און צו די נייע ראַלן, וועלכע זענען אים פאַרגעשטאַנען אויף דער בינע : „דאָס, שטודירן איז באַשטאַנען פון פשוטן באַהערשן דעם טעקסט, דאָס רעפּעטירן — פון פעסטשטעלן די שטעלונגען. פאַרן איבעריקן דאַרף שוין דער סופּליאַר זאַרגן. אַזוי ווי איך בין נישט געווען געוויינט צו אַ סופּליאַר און האָב מיך שטאַרק געשראַקן פאַרן מעכאַנישן איבערחזרן נאָך אים די ווערטער, האָב איך אַלע ראַלן אויסגעלערנט אויסנווייניק..“

...איך האָב דאָן נישט געגעסן, נישט געשלאָפן, נישט געזען זיך מיט קיין מענטשן, נאָר פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אַפּאַ-ראַט וואָס נעמט אויף און פאַרפיקסירט אויף אַ מעכאַנישן אופן די טעקסטן פון מיינע ראָלן".

ס'האַט זיך אָנגעהויבן דער טורנע איבער שטעט און שטעטלעך פון דער פּוילישער פּראָווינץ אונטער דער דיי-טשער אַקופאַציע: קאַליש, לאַוויטש, קוטנע, פּלאָצק, וולאַזלאַ-וועק, טשענסטאַכאָוו, זאַגלעמביע (דער קוילן-ראַיאָן). דער ווינטער איז געווען אַ שאַרפּער, אין באַהייצונג איז אומעטום געווען אַ מאַנגל — אַלץ איז אַוועק פאַר דער דייטשער מלחמה-אינדוסטריע — דער טראַנספּאָרט איז געווען אַ שלעכטער. גאַנצע שטעט זענען געווען פּולשטענדיק חרוב, ווי אַ שטיי-גער קאַליש. די דאָזיקע טויוונט-יעריקע פּוילישע שטאָט, וואָס איז געלעגן האַרט ביי דער דייטשער גרענעץ, איז גלייך אין די ערשטע מלחמה-טעג כמעט אינגאַנצן אָפּגעווישט גע-וואָרן פון דער דייטשער אַרטילעריע. נאָך צוויי יאָר האָט זיך די שטאָט אַביסל צוריקגעבויט, ס'האַבן אָבער נאָך אַלץ דאַמינירט חורבות. געשפּילט האָט מען אין דעוואַסטירטע זאָלן, אַדער אין נישט-באַהייצטע שאַפּעס, אין די אכסניות איז געווען קאַלט. האָט דער יונגער בלאַנדזשענדיקער שטערן, וואָס איז נאָר וואָס אַרויס פון אַ וואַרעמער היים, באַלד גע-כאַפט אַ פעסטע צוקילונג, אייניקע טעג געשפּילט אַ הייזערי-קער און מיט הויכער היץ. שפּילן האָט מען געמוזט. די אימפּרעסאַריאַס האָבן געטענהט, אַז „שפּילן טעאַטער איז נישט קיין אַרבעט און מ'קאָן עס טון אַפילו קראַנקערהייט"...

דאָס ווערטל „די פאַרשטעלונג מוז אַנגיין“ איז געווען מחייב. דאָס איז געווען דער אַנהייב פון דעם שפּעטערדיקן שפּילן קראַנקערהייט — אַן אַפּטע דערשיינונג אין יידישן טעאַטער — דער אַנהייב פון זיין בראַנכיט, וואָס האָט זיך געלאָזט פּילן ביי זיגמונטן דאָס גאַנצע לעבן.

איבערגעגעסן האָט מען זיך אויך נישט. אין די גרויסע שטעט האָט מען אַפּילו מער געהונגערט — די דייטשע שפּייז־ראַציעס זענען געווען זייער קאַרג און זענען באַשטאַנען בעיקר פון ערזאַצן — און אַהין האָט מען געמוזט שמוגלען פּראָדוקטן פון דער דאַרפישער פּעריפּעריע אַרום קלענערע שטעט. דאָס האָט זיך אַפּגעשלאָגן אויף די קלענערע שטעט, וווּ די שמוגלערס האָבן אויפגעקויפט פּראָדוקטן, כדי זיי צו פירן קיין וואַרשע און לאַדזש. איז פאַר דער אַרטיקער באַ־פעלקערונג נישט געבליבן צופּיל, ווער שמועסט נאָך פאַר צוגעפאַרענע. דערפאַר איז אַבער דער דערפאַלג געווען אַן אומגעהויערער. די פּראָווינץ־שטעט זענען געווען אויסגעהונגערט נאָך יידיש טעאַטער. אגב האָבן זיך דאָרט אויך געפונען אַ סך יידישע משפּחות פון די גרויסע שטעט, וועלכע זענען אַהין אַנטלאָפּן פאַרן הונגער. איז עס געווען אַ צייט פון נאַ־ציאָנאַלער און סאַציאַלער דערוואַכונג פון דער יידישער יוגנט. אין די שטעט און שטעטלעך זענען אויסגעוואַקסן קולטור־געזעלשאַפּטן, ביבליאָטעקן און דראַמקרייזן. די דראַמקרייזן זענען געוואָרן אינסטיטוציעס, וואָס האָבן מיט דער צייט צוגעשטעלט פּרישע כוחות פאַרן יידישן טעאַטער, נייערט נישט קיין קאַנקורענץ פאַרן פּראַפּעסיאָנעלן טעאַטער, פאַר־

קערט: זיי האָבן געמאַכט פּראָפּאָגאַנדע פאַר די צוגעפּאַרענע טעאַטערס, אַרויסגערוּפּן אינטערעס און פאַרשטאַרקט ביים ברייטן עולם דעם חשק צו גיין זען אַן „אמת טעאַטער“. ווער שמועסט נאָך — דאָס טעאַטער פון אסתר־רחל קאַמינסקאַ.

איז דער מאַטעריעלער דערפּאָלג פונעם טורנע אויך גע-
ווען זייער גרויס, אָבער די סמעטענע האָבן אַראָפּגענומען די
אימפרעסאַריאַס — צוויי געביפטע סוחרים, וועלכע האָבן די
אַקטיאָרן אָפּגעפּטרט מיט אַ באַשיידענעם געהאַלט. זיגמונט
איז געווען איבערגליקלעך אַפילו דערפון, ווייל דאָס איז
פאַקטיש געווען דאָס ערשטע פאַרדינטע געלט זיינס פון
שפּילן פּראָפּעסיאָנעל יידיש טעאַטער. דערצו איז צוגעקומען
דער גרויסער מאַראַלישער דערפּאָלג, וועלכן ער האָט געהאַט.
די אַרטיקע יוגנט האָט אין דעם יוגן בינע־קינסטלער דער-
קענט אַ נישט־דורכשניטלעכן טאַלאַנט; ס'איז דערגאַנגען אין
דער פּראָווינץ די ידיעה וועגן זיינע דרייסטע קינסטלערישע
פרוּוון אין וואַרשע, זיין צוגרייטונג און בילדונג, האָט די יוגנע
פּראָווינץ אים אַרומגערינגלט מיט אָנערקענען און ליבשאַפט
— באַלד נאָך אסתר־רחל און אידאַ קאַמינסקאַ, מיט וועלכע
מ'האַט זיך אומעטום געגרויסט. איז דער רום זיינער געווען
גענוג גרויס. ווען ער האָט זיך אָבער געמאַכט אַ סך־הכל פון
דעם גאַנצן טורנע, האָט עס אין זיינע אויגן גאַרנישט אויס-
געזען אַזוי פּריילעך:

„דער סך־הכל איז געווען אַ טרויעריקער. איך בין גע-
וואָרן אַ פּראָפּעסיאָנאַל, ד. ה. זיך אויסגעלערנט, צו פּילן
פּרייַ אויף דער בינע; צו באַוועגן זיך ביי די פאַרשידנסטע

סיטואציעס, וואָס די צופעליקע דעקאָראַציעס האָבן געשאַפן אין יעדער שטאַט און אויף אַן אַנדער אופן; זיך אויסגעלערנט צוצופאַסן צו דער אַקוסטיק פון יעדן טעאַטער און צו פילן ווען מ'דאַרף רעדן נאַרמאַל, אַדער שרייען, כדי עס זאָל דערגיין צום עולם און דער עיקר — זיך אויסגעלערנט צוצו-פאַסן צום געשמאַק פון יעדן עולם באַזונדער...“ און ווייטער: „...איך האָב פאַר יעדער ראָל מיר געשאַפן אייניקע רעצעפטן, אַפּהענגיק פון פּאַציענט — דעם צושויער...“

און ווייטער שרייבט ער אין זיינע זכרונות: „איך האָב מיר אַפּגעגעבן אַ חשבון ווי געפּערלעך דאָס איז פאַר אַן אַנפּאַנגער, אָבער פון דער צווייטער זייט האָב איך געוואָלט „געפּעלן“ און דאָס איז מעגלעך נאָר אין פּאַל, ווען מ'אַנט-שפּרעכט דעם געשמאַק פון עולם. ס'איז געווען פאַר מיר אַ שטעקן מיט צוויי עקן“. זיגמונט האָט זיך אַפּגעגעבן אַ חשבון, אַז אַזאַ „גאַסטראָלירן“ איז פאַר אַ יונגן קינסטלער שעדלעך, אַז ער דאַרף האָבן אַ סיסטעמאַטישע אַרבעט און אַ סטאַ-ביל טעאַטער, שפּילן פאַר אַן ערנסטער פּרעסע און קריטיק, אָבער וווּ האָט מען געקאָנט געפינען אַזאַ טעאַטער אין יענע באַדינגונגען פון יידיש טעאַטער אין פּוילן? האָט ער באַין ברירה געמוזט פאַרבלייבן אין דער וואַנדער־טרופּע פון אַסתר־רחל קאַמינסקאַ, וועלכע האָט זיך נאָך דעם ערשטן טורנע רעאַגאַניזירט אין אַ קאַלעקטיוו, אַן אַזוי גערופּענע חברים־טרופּע — אַן די פּריערדיקע סוחרים־אימפּרעסאַ-ריאַס.

דאָס מאָל האָט זיך דאָס טעאַטער אַרויסגעלאָזט קיין

„אויסלאַנד“ — אויף די פוילישע געביטן, וואָס האָבן זיך געפונען אונטער דער עסטרייכישער אַקופאַציע. אַלץ האָט גערעדט דערפאַר, אַז אויף די דאָזיקע געביטן דאַרף זײַן אַ סך לייכטער און בעסער אין אַלע פּרטים. דער עסטרייכישער רעזשים איז תמיד געווען מילדער פונעם דייטשישן. אַ חוץ דעם האָבן זיך אויף פאַרשידענע שטאַפלען פון דער אַרמיי און מיליטערישער אַדמיניסטראַציע אויף די עסטרייכישע געביטן געפונען אַ סך יידן, יידישע יידן, נישט „עקעס“, ווי אין דער דייטשער אַרמיי, נאָר היימישע גאַליציאַנער יידן. עסטרייך איז רייכער געווען אין לאַנדווירטשאַפטלעכער פּראָ-דוקציע, וועט נישט אויסקומען דאַרט צו הונגערן. והראיה — פון יענע געביטן איז אַנגעגאַנגען דער גרעסטער שמוגל פון שפּייז-מיטלען אין די געביטן, וואָס האָבן זיך געפונען אונ-טער דער דייטשער אַקופאַציע, אין די גרויסע שטעט.

ערב פּרילינג 1917. די ערשטע שטאַט פון טורנע איז געווען די וויכטיקסטע שטאַט פון יענעם ראַיאָן, דאָס אַלט-יידישע לובלין, דאָס אַמאָליקע זיץ-אַרט פון ועד ארבע ארצות. די שטאַט, וואָס איז אין די רוסישע צייטן געווען אַ גענוג אַפגעשטאַנענע פּראָווינץ-שטאַט, האָט ביי די עסט-רייכער אויפגעלעבט ווי דער צענטער פון אַדמיניסטראַציע און ספּעקולאַציע, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ נייעם קליין-ווין. אין אַמאָליקן עסטרייך האָבן אייניקע שטעט פון גאַליציע פּרעטענדירט אויף דעם טיטל, איז צו זיי צוגעקומען לובלין. מיט די נאַכט-לאַקאַלן, קאַפּעען, פאַרוויילונג-ערטער, וווּ מ'איז געקומען לעבן און לאָבן פון עסטרייכישע און דייטשע געביטן.

דער דערפאלג פון אסתר־רחלס טעאטער אין לובלין האָט
 איבערגעשטיגן אַלע דערוואַרטונגען. דריי חדשים האָט דאָס
 טעאטער געשפילט אין לובלין, אויסגענוצט מאַקסימאַל דעם
 גאַנצן ברייטן רעפערטואַר און צוגעגרייט נייע פיעסן, ווי:
 „די גייסטער“ פון איבסען, ווו זיגמונט טורקאוו האָט צום
 ערשטן מאל געשפילט אַסוואַלדן. דאָס טעאטער איז אַרומגע-
 רינגלט געוואָרן מיט אַ גרויסן קרייז פון פריינד און פאַרע-
 רערס, ציווילע און עסטרייכישע מיליטערלייט, צווישן וועלכע
 ס'האַבן זיך געפונען: דער פעלדראַבינער קאַפיטאַן ד״ר מאיר
 באַלאַבאַן — דער גרויסער היסטאָריקער פון פוילישן יידן-
 טום; ד״ר משה קאַנפער, אַ באַקאַנטער יידיש־פוילישער
 זשורנאַליסט און קריטיקער פון קראַקע; דער קינסטלער פריץ
 קליינמאַן, וועלכער האָט זיך יאָרן שפּעטער גישט־צערייסלעך
 פאַרבונדן מיט זיגמונטס טעאטער, געוואָרן דער הויפט־סצע-
 נאַגראַף פון „וויקט“ און אַ צאַל אַנדערע אינטעלעקטואַלן פון
 ווין און בודאַפעשט. די דאָזיקע באַקאַנטשאַפטן האָבן שטאַרק
 געוויקט אויף דער אַנטוויקלונג פון יונגן קינסטלער. מיט
 זייער הילף האָט ער אויך דורכגעפירט אַ רעוויזיע פון די
 געשפילטע ראַלן, אויפסניי זיי געשליפן, צווישן אַנדערע
 צוויי ראַלן, וואָס ער האָט געהאַט באַאַרבעט נאָך מיט דוד
 הערמאַנען און וועלכע ער האָט איצט באַקומען די געלעגנ-
 הייט צו שפילן: משה מגיד אין פינסקיס „פאַמיליע צבי“ און
 גדליה אין נאַמבערגס „משפּחה“.

פראַפּעסאָר באַלאַבאַן האָט טורקאוו אַריינגעפירט אין די
 פאַרבאַרגענישן פון דער יידישער געשיכטע אין פוילן; אַנ-

דערע אינטעלעקטואלן — באזונדערס די דערצויגענע אין דער רייכער ווינער טעאטער-קולטור — האבן אים געהאלפן אויפצונעמען נייעסן אין דער טעאטער-קונסט. ער שרייבט וועגן דעם אין זיינע טעאטער-זכרונות: „איך האב באקומען אַ גרופע פאַרערער-פריינד, יונגע אינטעלעקטואלן פון דער עסטרייכיש-אונגאַרישער אַרמיי, ס'רוב יידן, מיט וועלכע איך פלעג פאַרברענגען די פרייע צייט. זיי האבן מיך באקענט מיט די דערגרייכונגען און אַרטיסטישע פערזענלעכקייטן פון בורג-טעאטער און מיט דער אונגאַרישער דראַמאַטורגיע, וועלכע איז מיר ביז דאָן געווען אינגאַנצן אומבאַקאַנט. צום ערשטן מאל האב איך געהערט זאַכלעכע און באַלערנדיקע קריטיק איבער מיינע ראָלן, ספּעציעל איבער די איבסען-פּערסאָנאַזשן ד"ר ראַנק און אַסוואַלד“.

נאָך דריי חדשים שפילן אין לובלין איז געקומען אַ טריומף-טורנע איבער די שטעט פון יענער אַקופאַציע-טייל: קעלין, ראַדאָם, כעלם און פאַרענדיקט מיט דער געבוירן-שטאָט פון י. ל. פּרץ — זאַמאַשטש. „איך האָב ליב געהאַט אַרומצו-בלאַנדזשען ביינאַכט, נאָך אַ פאַרשטעלונג, איבערן מאַרק-פּלאַץ מיט זיינע קאַלומנאַדעס, נישעס, גאַלעריעס און טרעפּ. אַזוי האָב איך מיר פאַרגעשטעלט, פלעגט דאָ פּרץ אַרומ-בלאַנדזשען און וועבן זיינע וויזיעס צו, ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק“... — שרייבט ער אין זיינע „טעאטער-זכרונות“. — „עס האָט גערייצט מיט זיינע סודות דער פּאָליש פון דער אַלטער שול, מיט זיין קונע, מיט דער קייט, אין וועלכער מען פלעגט שמידן אַ זינדיקן, עס האָבן געווינקען צו מיר שאַטנס

פון דורות וואָס זענען פאַרגליווערט געוואָרן אין זייערע נישט־
דערלעבטע לעבנס און פּרץ האָט זיי צונויפגעזאַמלט און מיט
יראת הכבוד אויפגעלעבט. קיין מער אינטערעסאַנטע שטאַט
אויף צו פאַרענדיקן אונדזער ערשטן, עסטרייכישן, טורנע
האַב איך מיר נישט געקאַנט ווינטשן" — פאַרענדיקט ער דאָס
קאַפיטל פון זיינע זכרונות.

צוריק אין וואַרשע — און ס'הייבן זיך אָן די באַמיונגען
צו מאַכן אַ טורנע איבער די געביטן פון פּויליש ליטע, וואָס
זענען דאָן געווען דורכן דייטשן אַקופאַנט אויסגעטיילט אין
אַ באַזונדער ראַיאָן „אַבער־אַסט". די נסיעות איבערן לאַנד
זענען געווען זייער באַשווערט דורכן אַקופאַנט, וועלכער האָט
איינגעפירט שטרענגע באַוועגונג־באַגרענעצונגען. דאָס האָט
גורם געווען, אַז די גרויסע טעקסטיל־שטאַט, דאָס ברויזנדיקע
יידישע ביאַליסטאַק, האָט איבערגעלעבט אַ שווערן קריזיס
נאָכן פאַרלירן דעם גרויסן רוסישן מאַרק פאַר דער טעקסטיל־
פּראָדוקציע. אַ מעלה האָט אַבער געהאַט ביאַליסטאַק, וואָס
אַחוץ איר וויטאַלער יידישער קולטור־סביבה האָבן זיך דאָרט,
אין דער דייטשער אַרמיי, געפונען אויך יידישע אינטעלעקט־
טואַלן, ווי דער קינסטלער הערמאַן שטרוק, דער קאַמעדיאַ־
גראַף סאַמי גראַנעמאַן, דער געזעלשאַפטלעכער עסקן ד"ר
א. באַרט א. א. זיי האָבן אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקן אינטערעס
פאַרן שאַפן פון די „אַסט־יודען". זיי זענען געווען די, וואָס
האַבן געעפנט דעם וועג צו רום פון דער „ווילנער טרופע",
וועלכע איז דאָן געווען אַן אומבאַקאַנטער קרייז פון יידישע

ליבהאבערס פון ווילנע, מיט דער באטייליקונג פון אייניקע
יונגע געוועזענע רוסישע אַקטיאָרן.

אין ביאליסטאק איז פאַרגעקומען דער ערשטער צוואַ-
מענטרעף פון זיגמונט טורקאָוון מיט די „ווילנער“ — אַ צו-
זאַמענטרעף, וואָס האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ דויערנדיקער
שאַפּערישער און פּערזענלעכער פּריינדשאַפט מיט זיי. אַסתר-
רחלס אַנסאַמבל איז גראַד אַנגעקומען צו דער געזעגענונג-
פאַרשטעלונג פון די „ווילנער“. ס'איז געשפּילט געוואָרן שלום
אַשם „גאַט פון נקמה“. טורקאָוו דערציילט, אַז דער איינדרוק
פון דער ערשטער פאַרשטעלונג איז פאַרבליבן אומפאַרגעס-
לעך. „ס'האַט אַ ווייע געטאַן מיט אַטמאָספּער, וואָס האָט
אין יידישן טעאַטער תּמיד געפּעלט. ס'האַט זיך דערהערט אַ
נייער טאָן, אַן אויפריכטיקער און ערלעכער...“ ער קומט צום
אויספיר, אַז דער דערפּאָלג פון די „ווילנער“ איז געווען אַ
„כשר-פּאַרדינטע אַנערקענונג און באַלוינונג פאַר ערלעכער,
אַפּפּערוויליקער אַנשטרענגונג פון אידעאָליסטן, פאַר דער
גייסטיקער אַפּפּרישונג, וואָס זיי האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך
אין דער שווערער צייט; פאַרן נייעם טאָן, וואָס זיי האָבן
אַריינגעבראַכט אינעם פאַרחושכטן יידישן טעאַטער“. ער
האַט דערזען אין זייערע דערגרייכונגען אַן ענלעכקייט צו זיין
שטרעבן אינעם „אַרטיסטישן ווינקעלע“ און דאָס האָט
פאַרשטאַרקט זיין ווילן צו שאַפן אין אַזאַ מין יידיש טעאַטער.
נייע ראָלן איז זיגמונטן אויסגעקומען צו שפּילן אין ביאַ-
ליסטאָק: שוואַרצערן אין זודערמאַנס „היימאַט“, רפאל פּריד-
לענדער אין „קרייצער סאַנאַטע“ און מאַטיאַס פינגערהוט אין

„סאפא“ פון יעקב גארדין. די צוויי ראלן זענען אים צוגעקומען צום נייעם טורנע איבער די זאטע עסטרייכישע געביטן, נאכן צוריקקומען פון דעם „אָבער-אַסט“. צום רעפערטואַר זענען אויך צוגעקומען אייניקע פיעסן, מיט וועלכע די „ווילבער“ האָבן דאָן געפיערט זייערע טריומפן אין וואַרשע, ווי קאַברינס „דער דאַרפסינג“, אין וועלכער דער יונגער טורקאָו האָט געשאַפן איינע פון זיינע גלאַנץ-געשטאַלטן — דעם אַלטן פראָקאָפּ; אַרציבאַשעווס „אייפערזוכט“ (מיט אים אין דער הויפטראַל), פּרץ הירשבינס „פוסטע קרעטשמע“, ווי אויך דימאַווס „יאַשקע מוזיקאַנט“ און פולדעס קאַמעדיע „די צוויי-לינג-שוועסטער“, ווו ער האָט ווידער אָפגעשפילט אַ קאַמישע כאַראַקטער-ראַל, וואָס האָט איבעראַשט מיט דער מאַסקע און מיט דער פּרעציזער באַאַרבעטונג פון יעדער סצענע, יעדן דעטאַל.

די מלחמה, וואָס האָט געדויערט שוין דאָס פּערטע יאָר, האָט צוביסלעך געגוססט, נייערט די לופט אין איראַפּע איז אַלץ מער געוואָרן אָנגעלאָדן מיט פּרישן אויפרייס-שטאַף. אין רוסלאַנד האָט די מאַכט גענומען אין די הענט אַ רעגירונג פון „אַרבעטער, פויערים און סאַלדאַטן-ראַטן“. אין בריסק האָבן די פאַרשטייערס פון דער נייער מאַכט געפירט אונטערהאַנד-לונגען מיט די דייטשע גענעראַלן וועגן אַ שלום. די אונטער-האַנדלונגען האָבן זיך געענדיקט מיט דער היסטאָרישער פאַרמולירונג פון טראַצקי „נישט מלחמה, נישט שלום“. זענען פון ביידע זייטן געשטאַנען קעגנערישע אַרמיען און זיך נישט געטשעפעט, אין דער צייט ווען אויפן מערב-פראַנט איז נאָך

אָנגעגאַנגען אַ הייסע בלוט-באַד. אין רעוואָלוציאַנערן רוס-לאַנד האָט זיך אָנגעהויבן צו פֿילן אַ מערדערלעכער הונגער, דאָס לאַנד איז געווען אָפּגעשניטן פון זיין וויכטיקסטן שפייז-מאַגאַזין — פון אוקראַינע, וווּ ס'האַבן געהערשט דייטשע אַקו-פּאַנטן מיט דער הילף פון זייערע אוקראַינישע מאַגעקענען. אוקראַינע איז נאָך געווען זאַט און גוט-פּראָספּערירנדיק.

פון אוקראַינע איז אָנגעקומען אַן אַנלאַקנדיקער פּאַר-שלאַג: אסתר-רחל זאָל מאַכן אַ גרויסן טורנע מיט איר אַנ-סאַמבל. אוקראַינע איז געווען געדיכט באַזעצט מיט שטעט און שטעטלעך, וווּ ס'האַבן געוווינט גרויסע יידישע מאַסן, פּאַלקסטימלעך-יידישע ישובים. אַמאַליקע בעסטע קאָנסור-מענטן פון יידיש טעאַטער. זומער 1918 האָט אסתר-רחל זיך אָנגעהויבן צוצוגרייטן צו דעם דאָזיקן טורנע. זי האָט צוזאַ-מענגעשטעלט אַ נייעם אַנסאַמבל — מענטשן, וואָס זענען גרייט געווען זיך צו לאָזן אין אַזאַ ווייטער ריזיקאַלישער ריזע — און צוגעגרייט מיט דעם נייעם אַנסאַמבל איר אַלטן רעפּערטואַר. פאַרן אַרויספאַרן אין טורנע האָט מען נאָך דערווייל פּאַרענדיקט אַ פּאַמיליע-פּרעמיערע: די חתונה פון אידאַ קאַמינסקאַ מיט זיגמונט טורקאָוו. אין דעם גרויסן טורנע, וועלכער האָט זיך לסוף אַרויסגעוויזן אַ סך גרעסער, קאַמפּלי-צירטער און פּילפאַרביקער, ווי עס האָט געקאָנט אויסמאַלן די רייכסטע פּאַנטאַזיע; דעם טורנע, וואָס האָט געדויערט מער ווי צוויי יאָר, זענען שוין אידאַ קאַמינסקאַ און זיגמונט געפּאַרן ווי מאַן און ווייב.

דער וועג אויף אוקראינע האָט געפירט דורך די וואַלינער שטעט, וואָס זענען אַקופירט געווען פון עסטרייכער: הרו־ביעשאַוו, לודמיר, לוצק, קאַוועל. דאָס זענען אַלץ געווען שטעט וווּ ס'האָט געהערשט פּראָספעריטי, אַ גרויסע שפע פון עסנוואַרג. די אויסגעהונגערטע וואַרשעווער האָבן דאָרט געהאַט די געלעגנהייט אַנצועסן זיך און קומען צו די כוחות פאַרן גרויסן טורנע איבער אוקראינע, וואָס האָט זיך אָנגע־הויבן אין ראָוונע, דער וואַלינער הויפטשטאָט, וואָס איז גע־ווען אונטער דייטשער אַקופאַציע.

פאַרמעל האָט עס געהייסן, אַז דאָס איז אַ זעלבשטענדיקע אוקראַינישע רעפּובליק אונטער דער הערשאַפט פון העטמאַן סקאַראַפּאַדסקי, וועלכער איז געווען דער ממונה איבער די האַידאַמאַקישע אַפטיילונגען, די יורשים פון באַהדאַן כמיעל־ניצקי. פאַקטיש האָט דאָרט געהערשט די דייטשע מיליטע־רישע אַדמיניסטראַציע מיט איר דיסציפלין, וואָס האָט גע־צוימט די כוליקאַנישע האַידאַמאַקעס און געשאַפן פאַר דער צאָלרייכער יידישער באַפעלקערונג אַ מצב פון אויבנאויפיקער זיכערקייט און רו. נייערט ווען דאָס טעאַטער איז געקומען קיין ראָוונע, האָט מען שוין געקאַנט זען די ערשטע סימפּטאָ־מען פון דער אוקראַינישער שריפה: האַידאַמאַקישע אַפטיי־לונגען האָבן זיך צעבונטעוועט און געלאָזט וווילגיין. די יידישע זעלבשוך, וועלכע האָט אויף אוקראַינע געהאַט טראַדיציעס און דערפאַרונגען פון אַמאָליקע פאַגראַמען, האָט זיך געגרייט צום ווידערשטאַנד. ס'איז אַבער נישט געקומען

צו אַ קאַמף, ווייל דאָס דייטשע מיליטער האָט אין משך פון געציילטע טעג ליקוידירט, אָדער פאַרטריבן די באַנדעס. פון דעסטוועגן איז געווען געזונטער גיך צו פאַרלאָזן ראַוונע, צו געפינען זיך אין דער גרויסער פאַרט־שטאָט אָדעס. ס'איז פאַרט נאָך געווען אַ פענצטער צו דער גרויסער וועלט — אַ האַלב־וועגס אָפּענער שוואַרצער ים.

ס'איז געווען נאָוועמבער 1918, אין דייטשלאַנד איז אויסגעבראָכן אַ רעוואָלוציע. ווי אַן אָפּהילך דערפון איז אין קיעוו געפאלן די רעגירונג פון דייטשישן מאַנעקעו, דעם העטמאַן סקאַראַפּאָדסקי און ס'איז געשאפן געוואָרן אַן אַזוי גערופענע דעמאָקראַטישע רעגירונג מיטן „סאַציאַליסט“ אַטאַ-מאַן פעטליראָ בראש, אַ רעגירונג, אין וועלכער ס'איז אָפּילו געווען אַ יידישער מיניסטער. פאַר יידן האָט אויפֿ-געשיינט אַ האַפּענונג. פעסימיסטן האָבן אָפּילו, ווי תמיד, פאַר-זאָרגט געקנייטשט מיט די שטערנס, אָבער אָפּטימיסטן האָבן זיך נישט אויפגעהערט צו ענטוואַזאָמירן מיט כסדרדיקע אויסרופן „כאַי זשיווע!“ אין אָדעס איז די לאַגע געווען נישט אין הסכם מיט די אָפּטימיסטן. אויף די גאַסן האָט מען אַנגע-הויבן צו אַנטוואַפּענען די דייטשן און דעם אויבן־אָן דערביי האָט פאַרנומען די באַרימטע אָדעסער אונטער־וועלט, די מאַל-דאַוואַנקע. אין שטאָט האָט געהערשט אַ כאַאָס, דאָס טעאַטער האָט געמוזט אויפהערן צו שפּילן.

גלייך איז אָבער די שטאָט פאַרנומען געוואָרן דורך אַפֿ-טיילונגען פון די אַליאירטע אַרמיען, וועלכע האָבן זיך גע-פונען אין דער געגנט פון שוואַרצן ים. אין פאַרט באַווייזן זיך

די מעכטיקע ענגלישע און פראנצויזישע פאנצער־שיפן, די פיסקעס פון זייערע האַרמאַטן זענען אַנגעשטעלט אויף די הויפטגאַסן, באַרואיקט עס ווידער אַביסל די אַפטימיסטן. אויף אַ קורצער צייט בלויז: די אַליאַנטן גיבן איבער די שטאַט אין רשות פון רוסישע מאַנאַרכיסטישע אַפטיילונגען, וועלכע האָבן געהאַט געשאַפן אַ מיליטערישע רעגירונג אין קרים. אַדעס ווערט ווידער פראַקלאַמירט ווי אַ חלק פון דער גרויסער רוסישער אימפעריע.

ס'איז דער אָנהייב פון בירגער־קריג אין אוקראַינע. שלאַכטן קומען פאַר צווישן די פעטליראָווצעס און באַלשע־וויקעס, אויף פאַרשידענע פראַנטן קעמפן די וויסע אַרמיען פון צאַרישע גענעראַלן און אַדמיראַלן: קאַלטשאַק, מאַמאַנאָוו, קראַסנאַוו, דעניקיין, וראַנגעל, ס'וואַקסן ווי שוואַמען נאָך אַ רעגן פאַרשידענע באַנדעס — פון אַנאַרכיסטן־פירערס און סתם באַנדיטן — מאַכנאַ, אַנגעל, זעלאַני, סעמיאַנאָוו א.א. אַלע אַרמיען און אַפטיילונגען קעמפן אונטער פאַרשידענע פענער, אין פאַרשידענע מונדירן — אַדער אָן מונדירן בכלל — אונטער פאַרשידענע לאַזונגען. אַלע פאַרייניקט בלויז איינס: שנאה צו יידן. ס'צעבושעוועט זיך די שוידערלעכע פאַגראַם־כוואַליע, וואָס האָט אין די יאָרן 1918—1920 פאַר־פלייצט אוקראַינע מיט יידיש בלוט.

אין אַדעס איז געווען אַ סכנה אַרויסצוגיין אין גאַס ביי־נאַכט. ס'האַט געהערשט דאָרט די מאַלדאָוואַנקע, די אַראַג־ניירטע אונטערוועלט. וועגן שפּילן טעאַטער אין די אָוונטן האָט נישט געקאָנט זיין קיין רייד — מ'האַט מורא געהאַט

אַרויסצוגיין פון דער היים. ביי אסתר-רחלס אַקטיאָרן האָבן זיך אויסגעלאָזט די אָפּגעשפּאַרטע וואַלינער געלטער, מ'האַט אָנגעהויבן צו הונגען. דער טרופּע האָט דאָן אַרויסגעהאַלפּן אסתר-רחלס אָן אַלטער פּאַרערער, דער פּאַרזיצער פון דאָר-טיקן „הומיר“, ד"ר י. בערנשטיין-כהן, דער פּאַטער פון דער אַקטריסע מרים בערנשטיין-כהן. ער האָט אַוועקגעגעבן דעם זאַל פון „הומיר“ אויף צו שפּילן בייטאַג-פּאַרשטעלונגען. ביי-טאַג האָבן נאָך ווי עס איז מענטשן איינגעשטעלט אַרויסצוגיין אין גאַס און אַדעסער יידן זענען געגאַנגען אין טעאַטער אַריין אַפּילו ווען מ'האַט געשאָסן אין די גאַסן. אויך דאָס האָט אָבער לאָנג נישט געדויערט.

ס'האַט זיך ווידער דערהערט אַ שטאַרקע באַמבאַרדירונג אין אַ געוויסן טאַג. גאַסן-קאַמפּן האָבן זיך פּאַנאַדערעגעפּלאַ-קערט צווישן די פעטליראַווצעס און רוסישע „פּרייוויליקע“, צאַרישע אָפּיצירן, וואָס זענען געווען אַרגאַניזירט אין אָפּגע-קליבענע קאַמף-אַפּטיילונגען. דער „פּראָנט“ האָט זיך אַריי-בערגעטראָגן אַזש צום האַטעל אין צענטער שטאָט, וווּ ס'האַבן געווינט די אַקטיאָרן. מ'האַט געשאָסן פון האַטעל און מ'האַט געשאָסן אויפּן האַטעל. דריי טעג האָט אַזוי געדויערט די גאַסן-שיסעריי, ביז די פעטליראַווצעס זענען פּאַרטריבן געוואָרן פון צענטער און זיך באַפעסטיקט אין אַ פּאַרשטאָט, וווּ ס'האַט זיך אַריבערגעטראָגן די שיסעריי. ס'איז נישט געווען קיין אַנדער אויסוועג — מ'מוז פּאַרלאָזן אַדעס. אָבער ווי אַזוי און וווּ אַהין פּאַרט מען? דאָס בעסטע וואָלט געווען אַהיימצופּאַרן קיין וואַרשע, דאָס איז אָבער אַ חלום נישט צו דערגרייכן.

דארף מען זיך דערווייל ארויסקריגן פון אַדעסער גיהנום, אויף די געביטן וווּ ס'רעגירט די אוקראינישע „דעמאָקראַטישע“ רעפובליק. מיט דער הילף פון אַ מאַסקווער אימפרע-סאַריאַ געלינגט זיי צו באַקומען אַ וואַגאַן אין אַן עשאַלאַן, וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל דורכצורייסן זיך צו די „דעמאָקראַטישע“ געביטן. אסט-רחלס טרופע קומט בשלום אַן קיין וויניצע.

געווען איז עס אָנהייב 1919. מיט אַ קורצער צייט פריער איז פאַרגעקומען דער שוידערלעכער פאַגראַם אין פראַסקוואָוו. וווּ די פעטליירישע האַידאַמאַקעס האָבן אויסגעקוילעט טויזנט-טער יידן. כאַפט מען אַריין אייניקע פאַרשטעלונגען, כדי צו פאַרדינען אויף ווייטערדיקע רייזע-הוצאות און מ'לאָזט זיך אין זעג אַריין, נענטער צו דער פוילישער גרענעץ. אַזוי קומט מען אַן קיין ביעלאַצערקאָוו. אין שטאַט איז גישטאַ קיין עלעק-טרי — מ'שפילט ביי חלבנע ליכט. מ'שפילט אַבי איבערצו-קומען, אַבי דורכצושטופן דעם אָוונט און צומאַרגנס ווידער מאַכן באַמיונגען וועגן קאַנען ווייטער פאַרן. דאָס גליק דויערט בלויז געציילטע אָוונטן. דער שטאַט-קאַמענדאַנט פאַרווערט, ווייל „יידן סימפּאַטיזירן מיט די באַלשעוויקעס“. מ'דראָט מיט זיי צו טון דאָס זעלבע, וואָס אין פראַסקוואָוו. מוז מען זיך וואָס גיכער אַפּטראַגן פון דאַרט. מ'קומט אַן קיין טשערקאַסי, דערגייט זיי אַ ידיעה וועגן אַ בלוטיקן פאַגראַם אין ביעלאַצערקאָוו.

אין טשערקאַסי גרייט מען זיך צו טון דאָס זעלבע מיט יידן, וואָס מ'האַט געטון אין אַנדערע אוקראינישע שטעט. אין

די אַוונטן איז אַ סכנה אַרויסצוגיין פון די היימען. שפילט מען בייטאָג. געציילטע פאַרשטעלונגען בלויז און מ'זוכט וועגן ווי אַזוי זיך פון דאָרט אַרויסצוקריגן. פלוצלינג דערהערט מען קלאַנגען, וואָס האָבן דאָן אין יידישע אויערן געהאַט אַן ענ-לעכקייט, ווי דער שופר של משיח, להבדיל — קלאַנגען פון „אינטערנאַציאָנאַל“. אין די גאַסן באַווייזן זיך מאַטראַסן מיט רויטע אַפצייכנונגען. די שטאַט איז באַהערשט פון די באַל-שעוויקעס. גלייך שאַפט זיך אַן אַפטיילונג פון אַלרוסישן פאַר-באַנד פון קונסט-אַרבעטער, מ'אַרגאַניזירט אַנסאַמבלען, מ'שיקט זיי שפילן אין די באַפרייטע שטעטלעך פון דער געגנט, אַדער אין שטעטלעך, וואָס מ'רעכנט, אַז זיי וועלן באַלד באַפרייט ווערן.

אסתר רחלס טרופע באַקומט אַ באַקוועמען וואַגאַן און לאַזט זיך אַרויס שפילן איבער די שטעט פון סאָויעטיש אוקראַינע. אַבער די מיטאַרבעטערס צעבונטעווען זיך קעגן דער „משפחה“, וועלכע פאַרנעמט דעם אויבן-אַן. מ'ווייל ביי זיי „נאַציאָנאַליזירן“ זייערע קאַסטיומען און צירונג, און ווייל זיי לאַזן זיך נישט, פאַרמסרט מען זיי אין טשעקאַ. דער הויפט-באַשולדיקטער איז זיגמונט — ער איז אַ קאַנטררעוואָלוציאַ-נער, מאַכט חוזק פון דער סאָויעטישער מאַכט. ער ווערט אַרעסטירט, געשטעלט פאַרז משפט פון טשעקאַ-קאַמאַנדיר. צוליב די אַרויסגערוקטע באַשולדיקונגען דראַט אים געשטעלט צו ווערן צו דער וואַנט. דאָס האָט נישט געהערט צו די שווערע זאַכן אין יענע טעג. יעדער ליקוידירטער מענטש איז — ווייניקער מיט אַ פאַטענציעלן שונא. און שונאים זענען

דאָ אַ סך, דאַרף מען וואָס מער ליקוידירן. שולדיק, אַדער אומשולדיק — דאָס שפּילט נישט קיין ראל. אין דער ווירק- לעכקייט קאָן דאָך יעדער זיין שולדיק. צו באַווייזן עס איז נישטאָ קיין צייט. דערשיסן דויערט ווייניקער.

דער אויספאַרשער און נאַטשאַלניק פון טשעקאַ איז גע- ווען אַ יידישער סטודענט. צו זיגמונטס מזל האָט דער סטודענט מיט אַ קורצער צייט פריער געשריבן טעאַטער-רעצענ- זיעס אין אַן אַרטיקער רוסישער צייטונג און איז געווען זיג- מונטס אַ גרויסער פאַרערער. ווען דער סטודענט האָט זיך באַקענט מיט דער באַשולדיקונג, דערקענט, אַז זי איז אַ פּוועל- יוצא פון קנאה, האָט ער באַשלאָסן צו באַפרייען דעם באשול- דיקטן, בתנאי: זיגמונט מיט אידען און יאַנאַסן מוזן גלייך פאַרלאָזן די שטאָט לובני. אסתר-רחל מוז פאַרבלייבן, ווייל אַן איר וועט זיך די טרופע פאַנאַנדערפאַלן. נישטאָ קיין אַנדער ברירה: די „משפּחה“ לאַזט זיך אין וועג אַריין אַן דער מאַ- מען. מ'פאַרט קיין כאַרקאָוו, וווּ ס'וויינט טורקאָווס משפּחה — דער פעטער ישראל-חיים מיט זיין טאַכטער און דעם גוט- סיטואַרטן איידעם. קודם כל וועט מען האָבן אַ דאָך איבערן קאַפּ. אויפן אַרט וועט מען ווייטער זען.

כאַרקאָוו איז אין אַלע פרטים געווען אַ וויכטיקער עטאַפּ אין זיגמונט טורקאָווס אַנטוויקלונג. קודם-כל איז עס געווען דאָס ערשטע מאָל זינט דריי יאָר וואָס ער האָט זיך אַפגעטיילט פון אסתר-רחל קאַמינסקאַ. ביי די וואַגיקע פאַ- זיטיווע השפּעות, וואָס אסתר-רחל האָט געהאַט אויף זיינע

קינסטלערישע ערשטע שריט אין פראפעסיאנעלן יידישן טע-
אטער — מיט איר מעכטיקן טאלאנט און רייכער אינערלעכער
וועלט; מיט דער ערנסטער באציונג צו דער בינע און צו
דער אקטיארישער עבודה — האט זי אבער אויך געהאט גע-
וויסע נעגאטיווע השפעות. ער איז אפשר אומבאווסטזיניק
אריינגעצויגן געווארן אין דעם רוטינירטן יידישן טעאטער פון
דער גארדין-תקופה, וווּ אַלץ איז געגאנגען, אַלץ איז געשפילט
געוואָרן, אַלע האָבן גערעדט לויט אַן איינגעשטעלטן סדר
און שטייגער, וווּ ס'איז נישט געווען קיין אַרט פאַר נאָואַ-
טאָרישקייט, פאַר די נייע ווינטן, וואָס האָבן געבלאָזן אין דער
טעאטער-וועלט. באַזונדערס — אין יענע טעג, אונטער דער
ווירקונג פון דער ערשטער רעוואָלוציאָנערער תקופה אין
רוסלאַנד, וועלכע איז אין פּרט פון שאַפּערישע פאַרמעסטן
געווען אפשר די רייכסטע אין דער גאַנצער געשיכטע פון
ראַטן-פאַרבאַנד. אין דער גרויסער שטאַט כאַרקאָוו, וואָס איז
געווען אַ וויכטיקער רוסישער קולטור-צענטר, האָבן געווירקט
אייניקע ערשטקלאַסיקע טעאטערס: די ניי-אויפגעקומענע טע-
אטערס פון פּאָליטישער סאַטירע און קליינקונסט, אַן אויסגע-
צייכנטע מאַדערנע אַפּערעטע און צוויי ערנסטע דראַמאַטישע
טעאטערס. איינער פון זיי איז געווען „דאָס ערשטע סאַויע-
טישע מלוכה-טעאטער“ אַנגעפירט פון באַרימטן אַרטיסט און
אָוואַנגאַרד-רעזשיסער באַריס גלאַגאָלין.

גלאַגאָלין האָט דאָן געמאַכט גאָר דרייטע פאַרם-עקס-
פּערימענטן אין זיין טעאטער. להיפוך צו מייערכאָלדן, איז ער
אין גרונט מסכים געווען מיט סטאַניסלאָווסקיס תורה, אַז דער

עיקר איז דער מענטש אויף דער בינע. האָט ער זיך באַמיט פאַרן מענטשן, פאַרן אַקטיאָר, אויסצוגעפינען די גרעסטע מעגלעכקייטן פון אויסדרוק. ער האָט אָפּגעשאַפט די ענגע סצענישע ראָם און געגעבן דעם אַקטיאָר די מעגלעכקייט אויסצונוצן אַלע דימענסיעס, זאָל זיך דער אַקטיאָר באַדאָי רייסן צום הימל, אויב ער קאָן פון דאָרט ווירקנדיקער לאָזן הערן זיין וואָרט, אַנטפלעקן זיינע געפילן. גלאַגאָלין האָט גע- כשרט אַלע טעכנישע מיטלען, אַלע אויסדרוק-וועגן, וואָס האָבן געקאָנט העלפֿן דעם אַקטיאָר אַרויסצובאַקומען זיין קינסטלערישן פאַרטראַכט. ער האָט אויך איינגעפירט עפנט- לעכע דיסקוסיעס אין טעאָטער — נאָך יעדער פאַרשטעלונג איז דער גאַנצער אַנסאַמבל אַרויס צום עולם און געפירט דיסקוסיעס וועגן דער פאַרשטעלונג, ווי אַ גאַנצע און וועגן אירע באַזונדערע פרטים. „איך האָב ממש אויפגעלעבט אי- נעם כאַראַקטער טעאָטער-קעסל, וואָס האָט געברויזט מיט זוכענישן, פאַרמעסטן, ירידות און דערגרייכונגען“ — דער- ציילט טורקאָו אין זיינע זכרונות.

נאָך אַ קורצער צייט שפילן אין יידישן מלוכה-טעאָטער „אונדזער ווינקל“, האָט זיך געמאַכט פאַר אים אַ גליקלעכע געלעגנהייט אַקטיוו זיך צו באַטייליקן אינעם כאַראַקטער טעאָטער-קעסל, ווי ער רופט עס אָן. גלאַגאָלין האָט גראַד געגרייט טשיריקאָוס „די יידן“ — אַ שאַרפער פראָטעסט פונעם מחבר קעגן די פאַגראַמען פון פאַר דער רעוואָלוציע, וואָס האָט אין דער תקופה פון בירגער-קריג באַקומען אַ גאָר ברענענדיקע אַקטועלקייט — וועלכע ער האָט זיך פאַרמאַסטן

צו געבן אויף גאר אַ נייעם אופן. ער האָט אויסגעבויט אַ גראַנ־
דיעזע סצענישע קאָנסטרוקציע, וואָס זאָל בילדן אַ קווערשניט
פון אַ שטאַט און צעטיילט די אַקציע אויף פאַרשידענע פּלאַכן.
אַרום דער היים פון ייִדישן זייגערמאַכער, האָט ער געגעבן די
גאַס מיט די שכנים און אויסגעברייטערט אַזוי אַרום די האַנד־
לונג פון דער פאַמיליע־דראַמע צו אַ מאַסן־ספּעקטאַקל. צום
רוסישן צושויער האָט ער אַפּעלירט נישט סתּם וועגן רחמנות
צו ייִדן, נייערט פון אַ העכערן קינסטלערישן שטאַנדפּונקט,
געבויט אויף דער קריסטלעכער מאַראַל. ער האָט די פאַר־
שטעלונג אָנגעהויבן מיט אַ פּראָלאָג: יעזוס שלעפט אַ ריזיקן
קרייץ. דעם מאַן מיטן קרייץ האָט ער אַריינגעצויגן ווי אַ
פּערסאָנאַזש אין דער האַנדלונג און אים פאַרוואַנדלט אין דעם
ערשטן קרבן פון אַנטי־ייִדישן פּאַגראַם.

אין דער פּיעסע איז פאַראַן אַן עפּיזאָדישע געשטאַלט פון
אַ פּוילישן פּרייץ. גלאַגאַלין האָט פאַרטראַכט, אַז די ראַל זאָל
שפּילן אַן אַקטיאָר, וואָס קען גוט פּויליש — ער זאָל זיך די
גאַנצע ראַל איבערזעצן אויף פּויליש. זיגמונט האָט פאַרגע־
שלאָגן זיין קאַנדידאַטור און איז נאָך אַ פּראַכע אָנגענומען
געוואָרן דורך גלאַגאַלינען, וועלכער האָט אין גאַנג פון די
רעפּעטיציעס געבען אים פּרייע הענט אויף אויסצוברייטערן
זיין עפּיזאָד. דער דערפּאָלג זיינער אויף דער פּרעמיערע איז
געווען אַזוי גרויס, אַז איבער נאַכט איז דער יונגער פּליט גע־
וואָרן אַ פּאַפּולערער אַקטיאָר אין כאַרקאָוו און גלאַגאַלין האָט
אים גלייך אָנגאַזשירט צו שפּילן — דאָס מאַל שוין אין רוסיש
— די ראַל פון אַבאַט אין מעטערלינקס „נס פון הייליקן אַנ־

טאניוס", א פארשטעלונג וואס איז צוגעגרייט געווארן מיט אן אויסערגעוויינלעכן פארנעם.

די פאר חדשים אין כארקאוו זענען פאר טורקאוו געווען די פרוכטיקסטע און גליקלעכסטע אין די בלוטיקע יארן פון בירגער־קריג. כארקאוו איז געווען א געוויסע צייט אן א זייט פון אלע קאמפס־פראנטן, די פאליטישע און עקאנאמישע לאַגע אין דער שטאט, וואס איז געווען א וויכטיקער אינדוסטריע־צענטער, איז געווען האלבוועגס סטאביליזירט — כאטש דער בירגער־קריג האט נאך געבושעוועט אויף פארשידענע פראנטן און די אַנטי־יידישע פאגראמען אויך. די מאַראַלישע און מאַטעריעלע לאַגע פון קינסטלער אין רוסישן מלוכה־טעאַטער איז געווען זייער אַ גוטע — דאָס איז אויך געווען פון גרויס וויכטיקייט, וואָרים זיין פרוי האָט זיך געפונען אין די הויכע חדשים און ער אליין האָט געמוזט פאַרדינען אויף אויסצור־האַלטן ביידן. פון דעסטוועגן האָט אים אומאויפהערלעך געמאַטערט דער געדאַנק: ווי אַזוי דערקלייבט מען זיך אַ היים, קיין וואַרשע?

פלוצלינג איז געקומען אן אַרויסרוף פון קיעוו. ס'האַט זיך געשאפן דאָרט אַ יידיש מלוכה־טעאַטער — דאָס צענטראַלע יידישע מלוכה־טעאַטער פאַר אוקראַינע. אסתר־רחל און אידאַ קאַמינסקאַ, זיגמונט טורקאוו, זענען צוגעטיילט געוואָרן צו דעם טעאַטער. איז דאָך קיעוו פאַרט נענטער צו דער היימ־שטאָט. מוז מען רעזיגנירן פון דער גוטער טעאַטער־שול אין כאַרקאוו, וואָס איז פאַר זיגמונטן געווען „אַן אַריינפיר אין דער קאָמפּליצירטער רעזשי־קונסט, וואָס איך האָב געלערנט

ביי דער זייט פון אַזאַ טאַלאַנטירטן קינסטלער ווי באַריס סערגיעוויטש גלאַגאַלין — ווי ער באַצייכנט עס — און פאַרן קיין קיעוו.

די הויפטשטאַט פון אוקראַינע, קיעוו, וווּ ס'האַט זיך דאַן געהאַט סטאַביליזירט אויף אַ צייט די ראַטן-מאַכט, איז געווען אַ ברויזנדיקער צענטר פון יידישן קולטור-שאַפן. דאָרט האָט געווירקט — ווי אַ צענטראַלע יידישע אינסטיטוציע — די „קולטור-ליגע“, וואָס האָט קאַנצענטרירט אַלע שרייבערס און קולטור-טוערס, אַרויסגעגעבן ביכער און זשורנאַלן, געפירט שולן און אויך איבערגענומען די אַנפירונג פון נייעם מלוכה-טעאַטער. דאָס איז געווען אַ נישט אַפיציעלע אינסטיטוציע פון דער יידישער אויטאָנאָמיע, וועלכע האָט זיך געזוכט אין די ערשטע סאָויעטישע צייטן אויסוירקן אויפן קולטור-געביט און געהאַט צו פאַרצייכענען גאָר ערנסטע דערגרייכונגען דערביי — דויערנדיקע פאַרדינסטן פאַרן יידישן קולטור-שאַפן און געזעלשאַפטלעכן אויסלעבן זיך, ביי דעם קורצן צייט-אַפּשניט, וואָס דער דאָזיקער אינסטיטוציע איז אויסגע-קומען צו ווירקן סיי פאַר די אוקראַינישע, סיי פאַר די סאָויע-טישע צייטן.

זיגמונטס דעביוט אין קיעווער מלוכה-טעאַטער איז גע-ווען אַ געלונגענער: ער איז אויפגעטראָטן אין דער ראַל פון אַלטן בחור גריווע אין עמיל זאָלאַס „טערעזאַ ראַקען“ — ווידער ביי דער זייט פון אסתר-רחל קאַמינסקאַ. מיטן אויפ-טריט האָט ער זיך דערוואַרבן די גרעסטע אַנערקענונג סיי פון דער אַנפירערשאַפט פון טעאַטער און קולטור-ליגע, סיי פון

דער גאַנצער פרעסע, ווי אויך פון די עלטערע חברים-אַק-
טיאַרן, וואָס איז געווען דאָס שווערסטע פון אַלץ און זייער אַ
זעלטענע דערשיינונג אין דער באַציונג צו אַ יונגן אַקטיאַר.
אַ צווייטער דערפאַלג זיינער איז געווען אַ גאַר נישט-דער-
וואַרטער, אַן אומגעריכטער: ס'איז אויפגעפירט געוואָרן זון-
דערמאַנס „היימאַט“, אין וועלכער ער האָט לעצטנס געשפּילט
מיט אסתר-רחלען די ראָל פון אַלטן פּאָטער. דאָ אָבער, אין
מלוכה-טעאַטער, האָט זיך געפונען אסתר-רחלס לאַנגיעריקער
פּאַרטנער פון ביז דער מלחמה, דער באַקאַנטער אַקטיאַר יעקב
ליבערט, האָט זיך זיגמונט אָפּגעזאָגט צוצונעמען ביי אים די
ראָל אָבער פטור בלא כלום האָט נישט געקאַנט זיין ביי דער
אַנפירערשאַפט פון מלוכה-טעאַטער, וועלכע איז געווען פּאַר-
אינטערעסירט צו ווייזן דעם עולם נייע פּנימער, נייע אַקטיאַ-
רישע טאַלאַנטן און טאַקע יונגע. איז אים צוגעטיילט געוואָרן
די ראָל פון „ליבהאַבער“, אַ זשאַנר, וועלכן ער האָט פּיינט
געהאַט בתכלית השנאה, דעם פּאָן קעללער. כדי אויסצומיידן
אַ דורכפאַל האָט זיגמונט פּאַרוואַנדלט די ראָל אין אַ כאַראַק-
טער-געשטאַלט — אָפּגעשפּילט אַ דעגענערירטן פּרייסישן
סאַדאָפּאַן — און קעגן אַלע דערוואַרטונגען איז עס געוואָרן
די צענטראַלע געשטאַלט פון דער פּאַרשטעלונג. די אויפּאַסונג
איז געווען אין גייסט פון דער צייט און די שטימונגען, וואָס
האַבן געהערשט און זי האָט באַקומען אַן אידישע באַדייטונג,
וואָס איז אייגנטלעך בעצם נישט פרעמד געווען דעם יונגן
קינסטלער שוין פון לאַנג.

די דערמאָנטע פּאַרשטעלונג האָט זיך מיט נאָך אַ פרט

פאראייביקט אין זיין זיכרון: בעת איינער פון די פאָרשטע-
לונגען האָט מען אים אויף דער בינע צוויסן געגעבן, אַז ער
איז געוואָרן אַ פּאַטער. זיין טאַכטער רות איז געבוירן געוואָרן
— דאָס ערשטע אייניקל פון אסתר-רחל קאַמינסקאַ. איז די
פרייד פון דער פאָרשטעלונג געווען אַ דאָפּלטע. זי איז אָבער
געשטערט געוואָרן, ווייל אויפן הימל פון פּאַליטיש-מיליטע-
רישן לעבן האָבן זיך ווידער געקנוילט שווערע וואַלקנס:
דעניקנס אָפּענסיווע. דער צאַרישער גענעראַל האָט שוין גע-
האַט איינגענומען גרויסע טיילן אוקראַינע, מיט כאַרקאָוו
אַריינגערעכנט — זיינע אָפּטיילונגען האָבן זיך דערנענטערט
צו קיעוו. קאַנטררעוואַלוציאַנערע עלעמענטן האָבן אָנגעהויבן
אין דער שטאַט גופא אויסצופירן סאַבאַטאַזש-אַקטן. אינעם
זאַל פון מלוכה-טעאַטער האָט אויפגעריסן אַ באַמבע, די באַן-
ליניעס זענען באַדראָט געוואָרן — די העכסטע צייט צו פאַר-
לאָזן די שטאַט. קוים מיט צרות איז זיי געלונגען אַרויפצובאַ-
קומען זיך אויף אַ שיף קיין האַמעל, כאַטש דאָס איז אויך
נישט געווען פולשטענדיק זיכער. שיפן פלעגן אָפּגעשטעלט
ווערן אין וועג דורך פאַרשידענע באַנדעס און די יידן האָט
מען אַריינגעוואָרפן אין דניעפר אַריין. אַזוי זענען דאָן אומגע-
קומען אייניקע יידישע אַקטיאָרן אויך. קיין אַנדער אויסוועג
איז אָבער נישט געווען — מ'האַט געמוזט ריזיקירן. און
ס'איז זיי געלונגען, זיי זענען בשלום אָנגעקומען קיין האַמעל.
וויסרוסלאַנד, האַמעל, דאָס איז געווען אַ נענטערער עטאַפּ
אויפן וועג אַהיים. אַזוי האָט מען געהאַפּט. מען האָט אַרויס-
געשיקט אַ געשעפטפירער צו אַרגאַניזירן פאַרשטעלונגען אין

די שטעטט אויפן וועג. האָט זיך אָבער דערנענטערט אַ נייער פּראָנאָט און מ'האַט געמוזט גאָר פאַרקערעווען קיין מאַסקווע, אפּשר וועט פון דאָרט לייכטער זיין אַהיימצופאַרן. די רייזע קיין מאַסקווע האָט אין נאַרמאַלע צייטן געדויערט שעהן, דאָן איז מען געפאַרן צוויי וואָכן. אין לאַסט־וואַגאַנעס, די אַזוי גע־רופענע טיעפלושקעס, אָן וואַסער און עסנוואַרג. דער עשאַלאָן האָט זיך מיטאַמאַל אָפּגעשטעלט אין מיטן וועג, אין מיטן אַ פעלד — ס'האַט אויסגעפעלט האַלץ פאַרן לאַקאַמאַטיוו. האָט מען געמוזט אויפן וועג האַקן ביימער כדי ווייטער צו לאָזן אין גאַנג דעם לאַקאַמאַטיוו. טיילמאַל אַפילו סתם אונטערקויפן די באַן־אַרבעטערס. און דאָ מוז מען נאָך זאָרגן וועגן אַ קליין קינד, פאַר וועלכן ס'האַט אויסגעפעלט אַביסל מילך, ס'האַט אויסגעפעלט וואַסער אויף אַרומצוואַשן. מיט ניסים איז מען ענדלעך, נאָך צוויי וואָכן צרות און מאַטערנישן, דערפאַרן אין דער הויפטשטאָט פון ראַטן־פאַרבאַנד, אין דער הויפטשטאָט פון דער וועלט־רעוואָלוציע, אין דער אַלטער הויפטשטאָט פון דער מוטערל רוסלאַנד — קיין מאַסקווע.

ה

מאַסקווע פון האַרבסט 1919; די שטאָט איז איבערפולט מיט לאַזונגען, פליטים און הונגעריקע. „אַלץ פאַרן פּראָנאָט קעגן דעניקינען“ — דאָס איז געווען די אַקטועלסטע לאַזונג. דאָס האָט גלייכצייטיק געהייסן: גאַרנישט פאַרן פשוטן מענ־טשן. אַ פינצטערניש אומעטום, אויסגעהאַקטע פענצטערס און

צעבראָכענע טירן; ליידיקע פּאָליצעס אין די געשעפטן און איבערפּולטע פּלעצער פּון שוואַרצן מאַרק, וווּ מ'האַט געקאַנט קריגן צו קויפּן די ווערטפּולסטע קונסט-בילדער, צירונג פּון צאַרישן אוצר, אַנטיקן און אַ שטיקל שוואַרץ ברויט, אַדער אַן אָפּגעטראָגענע פּאַר הויזן און שטיוול. אינעם האַטעל-צימער, וועלכן די פּאַמיליע טורקאָוו האַט מיט גרויס שוועריקייט און פּראַטעקציע געקריגן, „איז געווען פּול מיט אויסגעהונגערטע שטשורעס, וואָס פּלעגן זיך אָפט ביינאַכט אַריינכאַפּן אין אונ-דערע בעטן. איינער פּון אונדז האַט געמוזט צוליב דעם זיין וואָך — אַ נאַכט איבער אַ נאַכט — און האַלטן שמירה איבער די שטולן, וווּ דאָס קינד איז געשלאָפּן“ — שילדערט טורקאָוו יענע צייט אין זיינע זכרונות.

מאָסקווע איז דאָך אויך געווען דאָס וויגעלע פּון דער גרויסער רוסישער טעאַטער-קונסט. אין יענע יאָרן פּון חורבן און הונגער איז זי צוריק געוואָרן די מעטראָפּאָליע פּון קונסט. ס'איז געווען אַ ווונדערלעכער מאַגאַזין פּון קונסט-ווערק — אין די פּאַלאַצן פּון די רוסישע אַריסטאָקראַטן און אין די מו-זיען. איז זיגמונט געווען נישט צו זאָט, דערפאַר האַט ער זיך געקאַנט זעטיקן מיט אוצרות פּון קונסט. ס'איז פאַר אים ממש געווען אַ גן-עדן דאָס באַזוכן מוזיען און קונסט-גאַלע-ריעס, די טעאַטער-פאַרשטעלונגען אין פאַרשידענע מינים טעאַטערס. ביי דער זייט פּון סטאַניסלאָווסקיס קונסט-טעאַטער, וואָס האַט געשפּילט זיין טראַדיציאָנעלן רעפּערטואַר לויט סטאַניסלאָווסקיס שיטה און דעם אַלטן „מאַלי“, וואָס איז שטענדיק געווען אַ זאַמלאַרט פּון גרויסע אַקטיאָרישע טאַ-

לאנטן, האבן געווירקט טעאטערס, ווי ס'האבן געברויזט פאר-
שידנארטיקע שטורמערס פון אלטע טעאטער-פארמען: מיי-
ערבאלד, טאיראו, וואכטאנגאו א.א. ס'איז געווען די צייט פון
„זוכענישן, געוואגטע פרווון און קארקברעכערישע פארמעלע
המצאות, וואס דאס נאך-רעוואלוציאנערע טעאטער האט דורכ-
געמאכט, א פראדוקט פון דער צייט, א פועל-יוצא פון איר
שטורמישן ריטם און פון כסדרדיקן זוכן א פאסיקע פארם פאר
דעם נייעם אינהאלט“ — כאראקטעריזירט עס טורקאו אין
זיינע זכרונות פון א שטורמישער צייט. ס'איז געווען וואס
צו זען און ביי וועמען זיך צו לערנען.

א חוץ באווינדערן קונסט-ווערק, דארף מען לעבן אויך.
און פאר אן אקטיאר לעבן — אין אלע פרטים — מיינט:
שפילן. שפילן אין מאסקווע איז געווען א גרויסע אחריות און
איבערלעבעניש. נישט בלויז פארן יוגנט טורקאו, נאר פאר
אסתר רחל קאמינסקא אליין אויך. בעת אירע גרויסע פאר-
מלחמהדיקע טריומפן אין רוסלאנד, האט זי נישט זוכה געווען
אין מאסקווע צו שפילן. זינט גאלדפאדענען, אין אנהייב
אכציקער יארן, האט מען דארט נישט געשפילט קיין יידיש.
די הייליקע רוסישע שטאט איז געווען פארמאכט פאר יידן
און פארהאמערט פאר יידיש טעאטער. איז די שפאנונג צוליב
די פארשטייענדיקע פארשטעלונגען געווען גרויס, קיין טעא-
טער-זאל איז אבער נישט געווען צו קריגן. אלע טעאטער-
בנינים און זאלן, וועלכע האבן זיך געלאזט ווי עס איז צו-
פאסן פאר טעאטער-פארשטעלונגען, זענען געווען פארנומען
דורך די ווירקנדיקע טעאטערס און סטודיעס, וואס זענען

אויסגעוואקסן ווי שוואַמען נאָך אַ רעגן. זייער אימפרעסאַריאַ
איז קוים מיט צרות געלונגען צו קריגן אויף אַ געוויסער צאָל
פאַרשטעלונגען דעם גראַנדיעזן זאַל פון „שפיגל־טעאַטער“,
וואָס האָט אַמאָל געדינט פאַר זומערדיקע אָפּערן־אויפירונגען.
אַ בינע, וווּ מ'האַט געקאַנט אַרומפאַרן מיט פּערד און וואָגן,
אַ זאַל מיט אַ שוידערלעכער אַקוסטיק. זענען געווען גרויסע
צרות, אַנשטאַט דעם דערוואַרטן דערפאַלג.

האַט מען ווידער געקאַנט באַזוכן טעאַטער־פאַרשטעלונגען
ביי אַנדערע, צווישן אַנדערע — די אַלטע פּריינד פון „הבימה“.
נחום צמח האָט געהאַט דערוואַרבן אַ קליינעם בנין פאַר זיין
באַנייטער סטודיע און געפירט אַן אינטענסיווע אַרבעט מיט
דער הילף פון די גרויסע רוסישע מייסטערס — קאַנסטאַנטין
סטאַניסלאַווסקי און יעווגעני וואַכטאַנגאַוו. זיגמונט האָט באַ־
זוכט אייניקע לעקציעס אין „הבימה“, רעפּעטיציעס פון דער
נייער ווערסיע פון דוד פינסקיס „היהודי הנצחי“ און באַקומען
פון צמחן אַ פאַרשלאַג צו פאַרבלייבן מיט דער פּרוי ווי מיט־
גלידער פון „הבימה“־קאַלעקטיוו. דאָס איז געווען זייער אַ
לאַקערנדיקער פאַרשלאַג, ווייל „הבימה“ האָט גענאָסן פון
דער פּולסטער מאַטעריעלער אונטערשטיצונג, ווי אַלע קינ־
סטלערישע סטודיעס אין דער שטאַט. דאָס איז אַבער געווען
פאַרבונדן מיט אַפּוואָגן זיך פון געדאַנק אהיימצופאַרן. און
אויף דעם האָבן זיי נישט געקאַנט איינגיין.

איז ווידער געבליבן צו געזעגענען זיך מיט מאַסקווע און
לאָזן זיך אויפן וועג אַ היים... דאָס איז נישט געווען אַזוי
פשוט. וואָס נענטער אַ היים, אַלץ נענטער איז געווען צום

פראנט, ווו ס'האט געפלאקערט די פויליש-סאָויעטישע מלחמה, איז יעדער אַרויספאַר פון מאַסקווע געווען פאַרבונדן מיט שוועריקייטן, ספּעציעלע דערלויבענישן, פאַפּירלעך, וועלכע ס'איז נישט געווען אַזוי לייכט אַרויסצובאַקומען. צו הילף אסתר רחלען מיט איר טרופּע איז געקומען דער אויטאָריטעט פון בילדונג-קאָמיסאַר אַנאַטאָל לונאַטשאַרסקי. ער האָט גע-שאַפן פאַר דער טרופּע די מעגלעכקייט אַריבערצופאַרן קיין וויטעבסק, נאָענט צום פויליש-סאָויעטישן פראַנט. פון דאָרט האָבן זיי געהאַפּט צו דערקלייבן זיך קיין פּאַלאַצק, וואָס איז דאָן געווען אַ פעסטע גרענעץ-פּאַזיציע צווישן רוסלאַנד און פוילן. איבערן טייך גלובאַקע, וואָס איז דאָרט פאַרבייגעשווי-מען, פלעגט פאַרקומען אַן אויסטויש פון פליטים צווישן פוילן און רוסלאַנד, וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן דורכן רויטן קרייץ. איינמאָל אין וואָך האָט מען איבערגעריסן די קעגנזיי-טיקע באַשיסונג, אויסגעביטן פליטים, וועלכע האָבן געהאַט געהעריקע דאָקומענטן.

פלענער, וואָס זענען געמאַכט געוואָרן אין יענע יאָרן און באַדינגונגען, זענען שטענדיק געווען אילוזאָריש. אַזוי איז געשען מיט דער טרופּע, וואָס האָט זיך געלאָזט אַ היים. ווי נאָר די קולטור-אַפטיילונג פון וויטעבסקער ראַט איז געווויר גע-וואָרן, אַז אין שטאָט וויילט אסתר רחל קאַמינסקאַ מיט איר טרופּע, האָט מען זיי קודם-כל פאַרהאַלטן אויף דריי פאַרשטע-לונגען. נאָכן דערפאַלג פון די דריי פאַרשטעלונגען איז ווידער באַשלאָסן געוואָרן: די טרופּע מוז בלייבן אויפן גאַנצן סעזאָן אין וויטעבסק און צוגרייטן דאָרט דעם באַדן פאַר אַ יידיש

מלוכה־טעאטער. זיי האָבן באַקומען צו דער דיספּאָזיציע אַ פּאַסיקן זאַל, באַקוועמע דירות פאַר אַלע אַקטיאָרן, אַלע פּרי־ווילעגיאַס, וואָס קונסט־אַרבעטער האָבן באַקומען פון דער ראַטן־מאַכט, אַזוי איז די טרופּע צופּעליק פאַרבליבן אין מאַרק שאַגאַלס וויטעבסק דעם ווינטער 1919-1920.

פאַרן יונגן קינסטלער האָט זיך געעפּנט אַ נייער אַרבעט־נעביט. קודם־כל זענען אידאַ קאַמינסקאַ און ער באַשטימט געוואָרן ווי די רעזשיסערן פון נייעם טעאָטער. אַ חוץ דעם האָט טורקאָוו איבערגענומען די אַנפירונג פון דער דאַרטיקער סטודיע, געוואָרן דער לערער פון דיקציע אין דער העכערער גרופּע, ווי אויך פון טעאָטער־געשיכטע. אַ ניי פעלד פון שאַפּערישער און פּעדאַגאָגישער אַרבעט. זיין ערשטע רעזשיסע־רישע אַרבעט איז געווען לעאַניד אַנדרעיעווס „דער געדאַנק“, אין וועלכער ער האָט געשפּילט די הויפּט־ראַל, ד״ר קערזשענ־צעוו, וואָס איז געוואָרן איינע פון זיינע באַדייטנדיקסטע קרעאַציעס. אין דעם נעווראַטישן, טעמפּעראַמענטפולן, פאַרליבטן און צום סוף — משוגענעם וויסנשאַפטלער, האָט ער געפונען אַ פּאַסיק פעלד אויסצולאָדן זיין גרויסן סצענישן טעמפּעראַ־מענט און צו באַווייזן די רעזולטאַטן פון זיינע פּסיכאָלאָגיש־סצענישע גריבלענישן.

אין וויטעבסק — מיט די אַקטיאָרן, צוזאַמען מיט דער סטודיע — האָט דער יונגער רעזשיסער געמאַכט זיינע ערשטע פּרוּווין פון מאַסן־אויפירונגען, פאַרשטעלונגען מיט פאַרביקע מאַסן־סצענעס, וועלכע זענען מיט דער צייט געוואָרן די

שטארקסטע זייט פון זיין רעזשי-קונסט. אַזאַ פאַרשטעלונג איז געווען די באַאַרבעטונג פון מאַרק אַרנשטיינס „ווילנער באַ-לעבעסל“ און קאַרל גוצקאַווס „אוריאל אַקאַסטאַ“, מיט אים אין דער ראַל פון אוריאל. זינט דאָן איז די ראַל אַריין ווי אַ וויכטיקע פּאַזיציע פון זיין רעפערטואַר. די מערהייט געשפילט-טע פיעסן פון יענעם סעזאָן האָט ער אַליין איבערגעזעצט. אַדער בשותפות מיט אידאַ קאַמינסקאַ. צווישן זיי: אַקטאַוו מירבאַס „זשאָן און מאַדלענאַ“ (ער האָט געשפילט דעם פּאַב-ריקאַנט אַראָז), אַלעקסאַנדער דימאַס „קינ“ (די טיטל-ראַל). אַ חוץ דעם האָט ער געפירט אַן אינטענסיווע פעדאַגאָגישע און רעזשיסערישע אַרבעט מיט דער בלוזער סטודיע, מיט וועלכער ער האָט צוגעגרייט סצענעס פון יידישע קלאַסיקערס, פּראַגמענטן פון שעקספּירס „מאַקבּעט“ א.א. „די אַרבעט מיט דער סטודיע האָט מיר געדינט ווי אַן עקספּערימענטאַלער וואַרשטאַט פאַר מיין שפּעטערדיקער רעזשיסערישער טעטי-קייט. איך האָב אין איר געזוכט וועגן פון דערנענטערן זיך צום אַקטיאָר און מיטלען אויסצוגעפּינען אין אים דעם געהע-ריקן צוגאַנג צו זיין ראַל“ — דערציילט ער אין זיינע „טעאַ-טער-זכּרונות“.

פּרילינג 1920 פאַרענדיקט זיך דער שיינער טעאַטער-סעזאָן אין וויטעבסק, ווייל מ'דאַרף זיך לאָזן אין וועג אַהיים. אַן עטאַפּ אויפן וועג אַהיים איז געווען דאַס שטעטל נעוועל — אַן אַרט צווישן אַזיערעס, רייך אין פּיש, במילא אַ וויכטיק צוציונג-אַרט אין יענע הונגער-יאָרן. שפּילט מען אייניקע וואַכן אין נעוועל, כדי זיך אַנצונעמען מיט כוחות פאַרן וויי-

טערדיקן וועג. און פון דאָרט איז שוין אַ קאַצן-שפרונג צום גרענעץ-פּונקט פּאַלאַצק. כדי אַנצוקומען קיין פּאַלאַצק מוז מען פאַרבייפאַרן אַן אָפּענעם געביט ביים טייך גלובאַקע — אַן אָרט וואָס איז כסדר באַשאַסן געוואָרן דורכן פּוילישן מיי-ליטער. האָט דער לאַקאָמאַטיוו געמוזט זיין אַ געפאַנצערטער און אין די וואַגאַנעס האָט מען אויפגעשטעלט באַריקאַדעס פון די קאַסטנס מיט זאַכן, טשעמאַדאַנעס. אַלע פּאַסאַזשירן האָבן זיך אויסגעלייגט אויף די פּאַדלאַגעס — צו זייער מזל. וואַרים פאַרן צופאַרן קיין פּאַלאַצק זענען די וואַגאַנעס צעלע-כערט געוואָרן פון פּוילישע קוילן. נייערט די גאַנצע טרופּע איז בשלום אַנגעקומען אין דער חרובּער, צעשאַסענער שטאָט אַריין.

פּאַלאַצק איז כסדר געווען אונטער אַ האַגל פון קוילן. די גאַסן-קרייצונגען האָט מען געמוזט פאַרביילויפן איינגע-בויגן, יעדע רגע זיך פאַרבאַהאַלטן אין בלאַטיקע גריבער, ווען ס'האַט זיך אויפסניי אַנגעהויבן אַ שיסעריי. די אַרטיקע באַפעלקערונג איז אַזוי שטאַרק געווען צוגעוויינט צו דער באַשיסונג, אַז איין זאַך האָט איר בלויו געפעלט: טעאַטער. און ווייל ס'האַט זיך געמאַכט אַזאַ גוטע געלעגנהייט — אסתר רחל קאַמינסקאַ מיט איר טרופּע — מוז מען זען ביי זיי אַ פאַרשטעלונג. מעג זיין אַפילו אַ בייטאַגיקע. מ'האַט שוין צו-געגרייט דעם גרויסן זאַל פון די באַן-אַרבעטער. איי מ'שיסט? — דאַרף מען זיך בלויו האַלטן נאַענט צו די מויערן, גיין איינגעבויגן, פאַרביילויפן די גאַסן-קרייצונגען, ס'איז גאַנץ פשוט. „איבעריקנס — האָבן זיך געוויצלט די דאַרטיקע

קולטור-טוערס — קוילן מיידן אויס אַקטיאָרן. זיי האָבן דרך־ארץ פאַר דער קונסט“.

צו דער איבעראַשונג פון די אַקטיאָרן איז דער גרויסער זאַל פון די באַן־אַרבעטער געווען פול געפאַקט און דער עולם, אַפילו דער שטייענדיקער, האָט מיט גרויס שפּאַנונג אויסגעהערט און הנאה־געהאַט פון ליבינס מעלאַדראַמע „גאַטס שטראַף“. איבערן אייזערנעם דאָך פון בנין האָט מען געהערט זיך קייקלען די קוילן פון די פוילישע ביקסן — דערצו איז דער עולם געווען געוויינט פון לאַנג און די אַקטיאָרן האָבן זיך צוביסלעך צוגעוויינט, דאַקעגן האָט אַ קליי־ניקייט שיעור נישט צעשטערט די גאַנצע שמחה: אין לעצטן אַקט דאַרף זיך הינטער די קוליסן דערהערן אַ רעוואַלווער־שאַס. געוויינלעך פלעגט מען עס תמיד מאַכן מיט אַ בלינדער קויל, כדי ס'זאל חלילה קיינעם נישט באַשעדיקן, ס'זאל בלויז געבן דעם נייטיקן קלאַנג. אָבער ווען דער שאַס האָט זיך דערהערט האָט פלוצלינג באַהערשט דעם עולם אַ ווילדע פאַניק: מ'איז געשפרונגען דורך די פענצטערס, איבער די בענק, איינער איבערן אַנדערן. געשטויסן זיך, געשטופט, געשריגן, ספּאַזמירט. געשרייען פון אַרומזוכן זיך, געוויינען פון פרויען און קינדער, קרעכצענישן פון צעקלאַפטע און צעשלאַגענע.

מיטן אַהיימפאַרן האָט זיגמונט אָפּגעוואַרט אויף זיין ברודער יאַנאַס, וועלכער איז געהאַט פאַרבליבן אין כאַראַקאָו און דאַרט איבערגעלעבט אַ צייט פון די שוידערלעכסטע מלחמה־גרוילן און קראַנקייטן. איז אסתר־רחל מיט דער טרו־

פע געפאָרן דערווייל שפּילן אַביסל ווייטער פון פּראָנט און זיגמונט מיט זיין פּרוי און קינד זענען צוריק אַריינגעפאָרן קיין נעוועל, כדי דאָרט איבערצווואַרטן אויף דער מעגלעכ־קייט אַהיימצופאָרן. סתם וואַרטן האָט מען זיך אָבער נישט געקאָנט פּאַרגינען, האָבן זיי — צוזאַמען מיט יאַנאַסן און מיט דער דאָרטיקער סטודיע — אָנגעהויבן צו שפּילן טעאַ־טער: פּרץ הירשביינס „די פּוסטע קרעטשמע“ און אייניקע איבערגעזעצטע פּיעסן, וואָס האָבן שפּעטער יאַרנלאַנג גע־שפּילט אַ וויכטיקע ראָל אין זייער רעפּערטואַר, ווי סאַפּיאַ ביעלאַיאַס „ווען דער טייוול לאַכט“, „שמשון“ פון אַנרי בערנ־שטיין א.א. אין נעוועל איז זיי אויך אויסגעקומען צו שפּילן יידיש טעאַטער אויף רוסיש. ס'האָט דאָרט געווירקט אַ רוסי־שע סטודיע, האָט דער רעזשיסער פון דער סטודיע זיך גע־מאַכט אַ בענעפיס, געשטעלט גאַרדינס „שחיטה“ און פאַרבעטן די יידישע קאַלעגן מיטצושפּילן. האָבן זיי אימפּראָוויזירט די רוסישע איבערזעצונג פון זייערע אַלטע יידישע ראָלן.

אומגעריכט האָט זיך דער פּראָנט דערווייטערט פון יענע מקומות. די רויטע אַרמיי האָט אָפּגעהאַלטן איין נצחון נאָכן אַנדערן, כּסדר אַלץ ווייטער געשטויסן די פּוילישע כּוחות פון די רוסישע געביטן. בודיאַניס רייטערס האָבן דערגרייכט אַזש ביז די פּעריפּעריעס פון וואַרשע. קומט אויס אויפּסניי צו וואַנדערן, אַריינצוקומען אין די שטעט וואָס זענען נאַרוואַס באַפּרייט געוואָרן פון די פּאַליאַקן, צווישן אַנדערע אין אַזאַ וויכטיקן יידישן צענטער, ווי מינסק. אומעטום שפּילט מען דערווייל, וווּ און ווי אַזוי ס'לאָזט זיך, אָבער אַלץ דעם אַלטן

רעפערטואַר, אַבי איבערצוקומען, אַבי ווייטער זיך לאָזן אין וועג אַרײַן — נענטער אַהיים. און די נאַענטסטע שטאָט צו פוילן אויף יענער זײט איז דאַן געווען ווילנע. די שטאָט איז אַבער געוואָרן די הויפטשטאָט פון דער נײַ־אַנטשטאַנענער ליטווישער רעפובליק, מוז מען האָבן ספּעציעלע דערלויבע־נישן אַרײַנצוקומען אַהין. דאָס געלינגט זײ צו באַקומען אַ דאַנק דער הילף פונעם באַקאַנטן פוילישן רעוואָלוציאַנער, דעם קאַמיסאַר אונשליכט.

קײן ווילנע מוז מען פאַרן מיט אַקס, גײן צופוס — דורך אויפגעריסענע בריקן, צעשטערטע וועגן, וואָס האָבן אין נאָר־מאַלע צײַטן נישט געהערט צו די בעסטע. אין אייניקע ערטער — דורך פּלאַכע וואַסערן. די מענער האָבן גענומען אויף זיך די פרויען, קינדער און דעם באַגאַזש און אַזוי האָט מען זיך פאַרויסגערוקט, ביז ס'איז זײ ענדלעך געלונגען צו דער־שלאַגן זיך קײן ירושלים ד'ליטא. דאָרט איז מען געווען כמעט אין דער היים. אַלטע באַקאַנטע, פאַרערערס פון אסתר־רחל קאַמינסקאַ. אַ ברויזנדיקע יידישע קולטור־סביבה, מיט אַ באַדייטנדיקער אינטעליגענץ. די שטאָט האָט וואָס אַן אמת איבערגעלעבט כסדרדיקע אויפטרייסלונגען, אַריבער פון האַנט צו האַנט, פון רעזשים צו רעזשים. בײ יעדן איבערגאַנג האָט זיך געגאַסן אַביסל יידיש בלוט. מיט אַ קורצער צײט פריער, בעת דער פוילישער הערשאַפט, איז דאָרט פאַרגע־קומען אַ שטיקל פאַגראַם, בעת וועלכן ס'איז דערשאַסן גע־וואָרן דער באַקאַנטער שרייבער, דער טעאַטער־טוער און דראַ־מאַטורג א. ווייטער. איצט האָט מען ווידער אָנגעזאַגט אַ

פרישע דערנענטערונג פון פוילישן מיליטער צו ווילנע. די ליטווינער הייבן זיך אָן שטילערהייט צו עוואַקואירן. אסתר-רחל פאָרט אויף קורצע גאַסטשפילן קיין קאָוונע, אין דער צייט ווערט די שטאָט פאַרנומען דורך דער פוילישער אַרמיי פון גענעראַל זשעליגאָוסקי. די פאַמיליע טורקאָוו נוצט אויס די ערשטע קאָמוניקאַציע-מעגלעכקייטן, כדי ענדלעך צוריק-צוקומען אין דער היימשטאָט, קיין וואַרשע, סוף 1920.

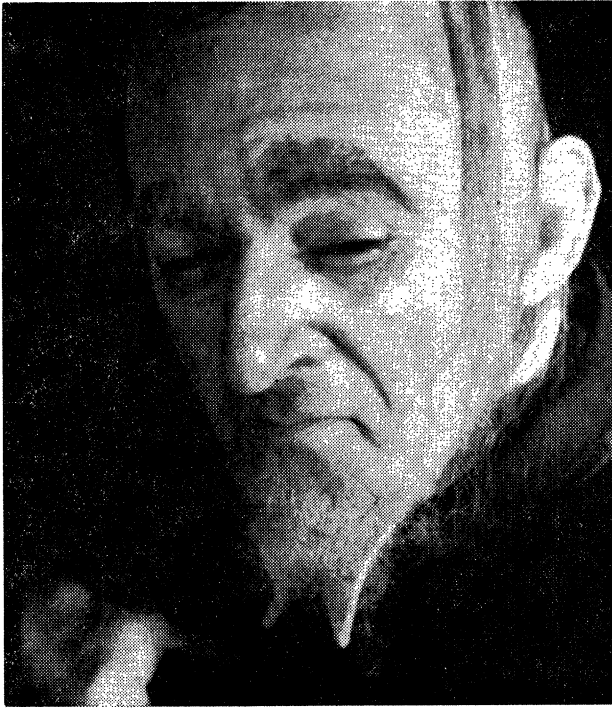
7

וואַרשע האָט קוים געהאַט אַפגעאַטעמט נאָך דער סכנה פון סאָויעטישן אַריינדרינגען — ערשט געציילטע חדשים פריער זענען בודיאָניס רייטערס געווען אויף די פּעריפּעריעס פון דער פוילישער הויפטשטאָט. די דיפלאַמאַטיע פון ביידע צדדים האָט געפירט אונטערהאַנדלונגען וועגן שלום, מ'האַט אויסגע-טוישט מלחמה-געפאַנגענע — גאַנצע מחנות זענען אַריבער פון איין צד צום צווייטן — און דאָס פוילן-לאַנד האָט אָנגע-הויבן צו פאַרהיילן די ווונדן, דאָס לעבן האָט זיך צוביסלעך סטאַביליזירט. דאָס איז קענטיק געווען אויך אין יידישן טע-אַטער. צוויי ערנסטע יידישע טעאַטערס האָבן געווירקט אין וואַרשע — קאָמינסקיס טעאַטער איז געווען פאַרנומען דורך אַ מיליטערישער קריסטלעכער יוגנט-אַרגאַניזאַציע — דאָס אַלטע „עליזעום“, וווּ די „ווילנער טרופע“ האָט געפיערט אַ נישט-געזעענעם ביז דאָן טריומף מיט ש. אַנסקיס „דיבוק“ אין דוד הערמאַנס רעזשי; און דאָס נייע „צענטראַל-טעאַטער.

ווי אן אקטיארן-קאלעקטיוו מיט א. סאמבערג און ש. לאנדאן
האט געשפילט א געמישטן רעפערטואר פון דראמע, מעלא-
דראמע און אפערעטע.

נאכן אנפרייען זיך מיט דער משפחה האבן די צוריקגע-
קומענע קינסטלערס געמוזט אנהייבן צו טראכטן וועגן פרנסה.
קיין קאפיטאלן האט מען פון דער מער ווי צוויי-יאריקער
רייזע נישט מיטגעבראכט, צומאל נישט — קיין לייטישע
מלבושים. איז מען נאך א קורצן אפרו ארויסגעפארן שפילן
אויף דער פראווינץ. ביז ס'האט זיך אונטערגערוקט אן ערנ-
סטער פארשלאג פון „צענטראל-טעאטער — פאר אסתר-
רחל, אידא און זיגמונט. דאס לאקנדיקסטע אין דעם פאר-
שלאג איז געווען: זיגמונט איז געווארן איינער פון די רעזשי-
סערן אין אנסאמבל. דערמיט הייבט זיך אן די גלאנץ-תקופה
פון „צענטראל-טעאטער, ווי אויך דער גרויסער אויפשטייג
פון זיגמונט טורקאון — סיי ווי אן אקטיאר, סיי ווי א רע-
זשיסער. „צענטראל“ איז דורך דעם געווארן די צווייטע וויכ-
טיקע יידישע טעאטער-פאזיציע אין פוילן נאך דער „ווילנער
טרופע“.

דער רעזשיסערישער דעביוט פון טורקאון איז געווען
אין אן אריגינעלער יידישער פיעסע — אלתר איינושלאסעס
„כסא הרבנות“. דאס איז זייער כאראקטעריסטיש פאר זיין
דרך אין טעאטער בכלל, ווי נאר ער איז געקומען און ווי נאר
ער האט געווירקט: מקרב צו זיין יונגע טאלאנטן, לאזן קו-
מען צום סצענישן אויסדרוק דער אריגינעלער דראמאטורגיע.
בקרב קומט זיין ערשטער גרויסער נצחון — אקטיאריש און

אין דער ראל פון הארפאגאן אין מאליערס „דער קארגער“

רעזשיסעריש — מאַליערס „דער קאַרגער“. מיט דער אויפֿ-
 רונג האָט ער בכלל אַריינגעפירט אַ רעזשיסערישע נייעס אין
 יידישן טעאַטער, לויט דער לערע פון גלאַגאַלינען: ער איז
 געקומען צו די פּראָבן מיט אַ פּאַרטיקן, באַאַרבעטן רעזשי-
 בוך, אין וועלכן יעדע ראָל און יעדע סצענע זענען געווען
 פּרטימדיק אויפגעקלערט און אָנגעצייכנט. ער האָט אַליין
 פּראָיעקטירט די דעקאָראַציעס — ס'האַבן זיך דערוועקט אין
 אים זיינע מאַלערישע שוואַכקייטן — אויך אַ נייעס אָן און
 פאַר זיך: אַ מאַדערנע, נייטראַלע ראַם, מיט אַ מינימום פון
 מעבל, בלויז קוואַדראַטע בענקלעך, אַריינגעקאַמפּאַנירט אין
 דער קאָנסטרוקציע פון דער בינע. אויף דעם נייטראַלן פּאַן
 האָבן אויסגעצייכנט געשפּילט די סטיל-קאָסטיומען פון דער
 מאַליער-תּקופּה, די אַקציע איז טיילווייז אַרויסגעפירט געוואָרן
 פון דער בינע-ראַם, אַריינגעפירט אין זאַל, צווישן עולם,
 אויפן פּראָסצעניום, אין אַ לאַזשע. דאָס אַלץ איז געווען אַ גע-
 וואַלדיקע אַפּפּרישונג אין יידישן טעאַטער. רעוואַלוציאָנערע
 ממש נייעסן. דאָס סאַמע דרייסטע פון דעם אַלעם איז אָבער
 געווען: דער 24-יעריקער זיגמונט האָט אויף זיינע פּלייצעס
 גענומען די פּאַראַנטוואַרטלעכע ראָל פון קאַרגן האַרפּאַגאָן —
 אַ ראָל, וואָס איז אין וואַרשע געשפּילט געוואָרן פון די
 גרעסטע פּוילישע קינסטלערס און אין וועלכער ס'האַבן גאַסט-
 ראַלירט אַנדערע קינסטלערס מיט אַ וועלט-נאַמען. די פּרע-
 מיערע פון „קאַרגן“, אין אויגוסט 1921, איז פּאַרוואַנדלט גע-
 וואָרן אין זיגמונט טורקאַווס גרויסן טריומף ווי אָן אַקטיאָר
 און רעזשיסער, ס'האַט באַפּעסטיקט זיין קינסטלערישע פּאַ-

זיציע אין יידישן טעאטער, אין דעם וויכטיקסטן צענטער פון דער דעמלטידיקער יידישער טעאטער-קונסט אין אייראפע, אין ווארשע. די ראָל פון קאַרגן האַרפּאַגאַן איז פאַרבליבן אין זיין רעפערטואַר ממש ביו די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן — ער האָט זי געשפילט אין אַלע זיינע וואַנדערונגען איבער דער וועלט אין פאַרשידענע צייטן.

דערמוטיקט מיטן דערפאַלג פון „קאַרגן“ האָט דער קינ-סטלער, נאָך אייניקע מינדערוויכטיקע פּיעסן פון איבערגאַנג-כאַראַקטער, וואָס זענען געשפילט געוואָרן אין „צענטראַל“ אויף צו געבן די מעגלעכקייט אויסצושפּילן זיך די פּירנדיקע אַקטיאָרן, באַשלאָסן אויפצופירן אַ זעלטן-געשפּילטע מאַליער-פּאַזיציע „די ליבע אַלס דאַקטאָר“. דאָסמאָל האָט ער זיך גאַר ברייט פאַרמאַסטן — סיי מיט דעקאַראַציעס און קאַסטיומען, סיי מיט דער גאַנצער אויפּירונג: דער קאַמפּאַזיטאָר יוסף קאַמינסקי האָט אָנגעשריבן מוזיק, אַ באַלעטמייסטער האָט איינגעשטעלט טענץ — די זאך איז געשטעלט געוואָרן ווי אַ קאַמישע באַלעט-אַפּערע אין סטיל פון די מאַליערישע הויפּ-שפּילן, געווען דורכגעפלאַכטן מיט סאַטירישע אַקצענטן, פּריילעכע סיטואַציעס פון אַ קאַמעדיאַ דעל אַרטע-כאַראַקטער — ס'איז געווען אַ צעשפּילטע פּעעריע פון ריטם, באַוועגונג, קלאַנג און הומאָר, אַ פּולשטענדיקע נייעס אין יידישן טעאַ-טער, אַ זעלטנדיקע אַפּילו פאַרן פּוילישן טעאַטער אין יענע יאָרן. זי איז געווען קינסטלעריש שלימותדיק אין דער פאַר-טראַכטונג און סטיל, אין דער אויספירונג פון יעדן פּרט, און — זי האָט געליטן אַ שרעקלעכן דורכפאַל. דער יידישער

עולם — און אויך דער יידישער אַקטיאָר — זענען נאָך נישט געווען צוגעגרייט צו אַזאַ פאַרשטעלונג. „ס'איז אַ פורים-שפּיל“ — האָט מען געטענהט, אַ חוּזק פון עולם. און די על-טערע טעאַטער-קאַלעגן, וואָס האָבן מקנא געווען די ביז-איצטיקע דערפאַלגן פון „יונגערמאַנטשיק“, אַדער גאַר „דאָס יינגל“, האָבן זיך געפאַטשט אין בויך פאַר שמחה. אַן אַנ-טוישטער האָט זיגמונט פאַרלאָזט דעם „צענטראַל-טעאַטער, איבערגעאַנגען מיט אידען צו דער „ווילנער טרופע“, וואָס האָט דאָן אָנגעהויבן צו שפּילן אין באַפרייטן קאַמינסקי-טע-אַטער.

ביי די „ווילנער“ זענען זיי בלויז אויפגעטראָטן אין צוויי פיעסן — אַרציבאַשעווס „אייפערזוכט“ און שלום אַשם „גאָט פון נקמה“ — וואָס זענען נישט דערגאַנגען צום עולם אינעם ריזעדיקן האַל פון קאַמינסקי טעאַטער, מיט דער שוידערלעכער אַקוסטיק. די „ווילנער“ זענען געווען אַ צונויפ-געשפּילטער קאַלעקטיוו. געשפּילט אין אַ פרעמדן פאַר די וואַר-שעווער אַקטיאָרן דיאַלעקט און די טורקאָוס האָבן זיך דאָרט געפּילט פרעמד. און ווייל דער קאַלעקטיוו פון „צענטראַל-טעאַטער האָט נאָך אַ קורצער צייט געזוכט שלום צו מאַכן מיט זיי, צוריק זיי פאַרבעטן אין זייער אַלטער היים און צוגעגעבן דערביי אַ שאַנס פאַר זיגמונטן: רעזשיסירן גאַנאָלס „רעווי-זאָר“, וואָס האָט זיך געפונען אויפן וואַרשטאַט פון טעאַטער און שפּילן די ראַל פון כלעסטאַקאָוו, האָבן זיי זיך אָנגעכאַפט אין דעם שלום-פאַרשלאַג. דער „רעוויזאָר“ איז געוואָרן טור-קאָוס אַ נייער דערפאַלג — ווי דער רעזשיסער פון דער

פאָרשטעלונג — און ער האָט דעם „רעוויזאָר“ יאָרן שפּע-
טער אויפגעפירט מיט פאָרשידענע אַנסאַמבלען אין פאָר-
שידענע לענדער (שפּעטער געשפּילט די ראָל פון גאָראָדני-
טשי) אין יידישע טעאַטערס און לסוף אויך אינעם בראַזיליאַ-
נער טעאַטער.

אַנהייב 1922 זענען אויפסניי אויפגעשווומען רעפּערטואַר-
שוועריקייטן אין „צענטראַל-טעאַטער, וואָס איז איינגטלעך
געווען אַ נאָרמאַלע דערשיינונג אין יידישן טעאַטער און נישט
בלויז אין יידישן. מ'האַט געשפּילט דעם אַמעריקאַנער פּאַרס
„פּאַטאַש און פּערלמוטער“ (סאַמבערג-טורקאָוו). די ווינער
קאָמעדיע „ד"ר שטיגליץ“ א.א. ס'האַט זיך אונטערגערוקט די
גוטע וואָך פון סעזאָן — פּסח — און ס'איז נישט געווען וואָס
צו שפּילן. האָט מען באַשלאָסן אויף יום-טוב אויפצופירן
אויף דער גיך שלום אַשס „מאַטקע גנב“, רעזשיסירט פון ש.
לאַנדאָו און ז. טורקאָוו. אומגעריכט איז די דאָזיקע פּאַרשטע-
לונג פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ווייטערדיקן גראַנדיעזן דער-
פּאַלג פון יידישן טעאַטער — אַ צווייטן נאַכן „דיבוק“. — די
סיבה איז מן-הסתם געווען אין אַ גרויסער מאָס דער פּיקאַנ-
טער שטאַף פון אַשס פּיעסע, אַבער אויך נישט אין אַ קלע-
נערער מאָס — די קאַנצערט-שפּיל פון גאַנצן אַנסאַמבל מיט
א. סאַמבערגן (מאַטקע) און קלאַראַ סעגאַלאָוויטש (מערי).
זיגמונט האָט אין דער פּאַרשטעלונג געהאַט אויך אַן אַקטיאָ-
רישן דערפּאַלג אין דעם עפּיזאָד פון פּריץ — אַ נייע אויפ-
לאַגע פון דער געשטאַלט, וואָס ער האָט געהאַט געשפּילט
אין כאַרקאָוו ביי גלאַגאַלינען אין רוסישן טעאַטער.

אין גרעסטן ברען פונעם דערפאלג פון „מאָטקע גנב“ האָט געוויילט אין וואַרשע דער באַקאַנטער שרייבער יוסף אַפּאַטאַשו, וועלכער האָט איבערגעגעבן אין „צענטראַל־טע־אַטער אַ דראַמאַטיזאַציע פון זיינעם אַ ראַמאַן פונעם לעבן פון דער אַמעריקאַנער יידישער אונטעררוועלט „הייס בלוט“, וואָס האָט זיך אין געוויסע פרטים איבערגערופן מיט „מאָטקע גנב“. איז עס געווען אַ שטיקל איבערחזרונג, דראַמאַטורגיש שוואַכער. די איבערחזרונג איז נאָך אונטערגעשטראַכן געוואָרן דערמיט, וואָס די צוויי הויפטראַלן האָבן געשפּילט די זעלבע צוויי אַקטיאָרן, וואָס אין „מאָטקע גנב“. די פאַרשטעלונג איז אין משך פון געציילטע וואָכן אַראָפּ פון רעפּערטואַר. זיגמונט טורקאָו האָט זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון, אַז אין אַ קינסטלעריש טעאַטער מוז דער רעפּערטואַר זיין פּלאַנירט פון פּאַרויס, פאַרשידנפאַרביק, אָן איבערחזרונגען. צו דעם צוועק איז נייע טיק אַ פּאַסיקער אַנסאַמבל, וווּ ס'זאָלן האָבן אַן אַרט יונגע אַקטיאָרישע כוחות, וויליקע צו עקספּערימענטן און זוכענישן. דערפאַר איז ער אַרויסגעטראָטן פונעם קאַלעקטיוו פון „צענט־טראַל“ און צונויפגעשטעלט אַזאַ אַנסאַמבל פון יונגע כוחות דער עיקר. מיט דעם אַנסאַמבל האָט ער זיך אַוועקגעשטעלט אַרבעטן אין ווילנע, וואָס האָט געהאַט רייכע טראַדיציעס פון טעאַטער־זוכענישן.

אַנגעהויבן האָט דער נייער אַנסאַמבל אין ווילנע מיטן „קאַרגן“ און ס'האַט זיך איבערגעחזרט דער וואַרשעווער דערפאלג — אויפן ווילנער שטייגער ד. ה. די ווילנער יידישע שולן און גימנאַזיעס זענען געוואָרן מיטבאַטייליקטע

אינעם דערפאלג. פאר זיי זענען געשפילט געווארן ספעציעלע פארשטעלונגען און אין די שולן זענען פארגעקומען לעקציעס וועגן דער פארשטעלונג, וועגן מאליערן און וועגן יידיש טעאטער. ווייטער איז אוועק א סדרה פון אסתר-רחלס רעפער-טואר, זייערע אייראפעאישע פיעסן, ווי „נארא“ „שמשון“ פון אנרי בערנשטיין און ס'איז צוגעגרייט געווארן די אויפטריט-פיעסע פאר אסתר-רחלען אין ווארשע — אַסטראָאָסקיס „אומ-שולדיק שולדיקע“. גלייכצייטיק האָט טורקאָו געארבעט מיטן קאלעקטיוו איבער אַ נייער דראַמאַטיזאַציע פון לעאָניד אַנ-דריעווס דערציילונג וועגן „די זיבן געהאַנגענע“ און גע-גרייט זיך אויפצופירן זיינע אַ באַליבטע פיעסע — יעזשי זשולאַווסקיס „שבתאי צבי“. צו דער אויפפירונג פון דער פיעסע איז אָבער נישט געקומען אין ווילנע צוליבן גרויסן דערפאלג פון „די זיבן געהאַנגענע“. מיט דעם קאָפיטאַל פון געפלאַנטן און צוגעגרייטן רעפערטואַר איז דער אַנסאַמבל צוריק אַריינגעפאַרן אין וואַרשעווער „צענטראַל-טעאָטער, וווּ ס'זענען צוקאָאָפּטירט געוואָרן אייניקע עלטערע אַקטיאָרן פון פריערדיקן אַנסאַמבל, ווי ש. לאַנדאַו, מ. און נ. ליפּמאַן, ד. לעדערמאַן, וו. גאַדיק א.אַ.

„אומשולדיק שולדיקע“ איז אין וואַרשע געוואָרן בלויז אַן איבערגאַנג-פיעסע מיט אַ ראָל פאַר אסתר-רחלען. גערעכנט האָט מען, אַז אויך „די זיבן געהאַנגענע“ וועט זיין בלויז אַן איבערגאַנג-פיעסע און דעם גאַנצן טראַפּ האָט מען געלייגט אויף די צוגרייטונגען צו „שבתאי צבי“. אומגעריכט האָט אָבער די אויפפירונג פון „זיבן געהאַנגענע“ אַזוי אַנגעריסן, אַז

די פרעמיערע פון „שבתאי צבי“ איז אָפגעלייגט געוואָרן אויף אַן אומבאַשטימטער צייט. גלייך אויף דער פרעמיערע האָט דער עולם און די קריטיק פעסטגעשטעלט, אַז דאָס איז די איינדרוקפולסטע און רירנדיקסטע נישט-יידישע פאַרשטע-לונג אין יידישן טעאַטער פאַר די לעצטע יאָרן. מיט די באַ-שיידנסטע אויסערלעכע מיטלען, בלויז מיט דער אַטמאָספּער, טאָן און איבערלעבונג פון אַקטיאָרן, איז דערגרייכט געוואָרן אַן אומגעוויינלעכער רושם און די פאַרשטעלונג איז געשפּילט געוואָרן חדשים-לאַנג מיט נישט קיין אָפגעשוואַכטן דערפאַלג. צום ערשטן מאַל נאָכן „דיבוק“ האָט זיך די ערנסטע פּוילישע טעאַטער-קריטיק ווידער פאַראינטערעסירט מיט יידיש טעאַ-טער און געשריבן וועגן זיינער אַ פאַרשטעלונג באַגייסטערטע אַפּרופּן. דער גרויסער פּוילישער בינע-קינסטלער אַלעקסאַנ-דער זעלוועראָוויטש, וועלכער האָט געפירט אַ קורס אין דער מלוכהשער טעאַטער-שול, איז מיט זיינע תּלמידים געקומען זען די פאַרשטעלונג, אַנאַליזירט זי פאַר די תּלמידים. ער איז בכלל געוואָרן אַן אַפּטער באַזוכער — צוזאַמען מיט זיינע תּלמידים — פון טורקאָוס פאַרשטעלונגען. דאָס פּוילישע טעאַטער האָט אַפילו פאַרגעשלאָגן זיין געוועזענעם מיטאַרבע-טער, זיגמונט, ער זאָל אויפירן אויף פּויליש די „זיבן געהאַנ-גענע“ און שפּילן מיט זיי זיין ראָל מישקע ציגאַניאַק. ער האָט זיי אַבער געדאַנקט פאַרן כּבוד.

דער דערפאַלג פון די „7 געהאַנגענע“ איז געווען סיי אַ רעזשיסערישער, סיי אַן אַקטיאָרישער. קודם-כל פון זיג-מונטן, נייערט מיט אים אויך פונעם גאַנצן גלענצנדיק-צו-

מישקא ציגאניאק
אין לעאניד אַנדרעיעווס „די זיבן געהאַנגענע“

נויפגעשפילטן אַנסאַמבל. וואָרים די צונויפגעשפילטקייט פון-
 נעם אַנסאַמבל איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע עלע-
 מענטן פון רעזשיסערס נצחון. חוץ דעם האָט ער באַוווּזן צו
 שאַפן די נייטיקע גרויל-שטימונג פון דער רוסישער אונטער-
 דריקונג-מאַשין, וועלכע האָט תמיד געזוכט משפּיל צו זיין
 דעם מענטשן, פאַרוואַנדלען אים אין אַ שמאַטע; ס'איז בולט
 אַרויסבאַקומען געוואָרן די דערהויבנקייט פון די אידעאַליס-
 טישע רעוואַלוציאַנערן און זייער קאַנטראַסט — די ווילדקייט
 פון די פשוטע מערדערס, וואָס זענען צוזאַמען מיט זיי פאַר-
 משפּט געוואָרן, בראש מיטן וואַלד-גזלן מישקאַ, וואָס איז
 דורך ז. טורקאָוו געשפילט געוואָרן מיט אַ ברוינדיקן טעמ-
 פעראַמענט און פאַסצינירנדיקער באַוועגלעכקייט פון חיהשן
 אומרו. די דאָזיקע קאַנטראַסטן, אויפן פאַן פון אַן איבער-
 צייגנדיק בילד וועגן דער רוסישער ווירקלעכקייט און שטיי-
 גער, זענען געווען פון די ווירקנדיקסטע עלעמענטן אין דער
 פאַרשטעלונג, אין וועלכער ס'האַבן זיך האַרמאָניש צונויפגע-
 גאַסן די דינסטע טענער מיט שאַרפע דיסאַנאַסן.

אין משך פון די חדשים, וואָס „7 געהאַנגענע“ איז גע-
 שפילט געוואָרן, איז דערווייל אַפגעשטעלט געוואָרן די אַר-
 בעט איבער „שבתאי צבי“, ווייל ס'איז אויפגעקומען דאָס
 פראַבלעם: וואָס וועט אסתר-רחל קאַמינסקאַ שפילן? אין
 „7 געהאַנגענע“ האָט זי געשפילט אַ קליינעם עפיואַד און
 מ'קאָן נישט אַזאַ קינסטלערישע פערזענלעכקייט סתם מאַ-
 גאַזינירן אין אַ טעאַטער. געלעזט דאָס פראַבלעם האָט אַן
 אַנטדעקטער מאַנוסקריפט פון ד"ר שלמה עטינגערס „סערקע-

לע"ו, וואָס איז געשריבן געוואָרן מיט הונדערט יאָר פריער. אין דער קאָמעדיע האָט זיך געפונען אַ פּאַסיקע ראָל פאַר אַסתר. רחלען — טאַקע די אַשת־חיל סערקעלע — און פאַר טורקאַוון די מעגלעכקייט אויסצוסטיליזירן אַ פאַרשטעלונג, וואָס איז געוואָרן איינער פון די אוצרות פון דער יידישער קולטור־קולטור־געשעענישן אינעם יידישן פּוילן. ס'איז אויפגעלעבט געוואָרן איינער פון די אוצרות פון דער יידישער קולטור־ירושא, פון די וואָרצלען, פון די מקורות, וועלכע האָבן באַ־וויון דעם אָפּשטאַם פון טעאַטער־קונסט ביי יידן מיט דורות פריער. זיגמונט, ווי אַן אַקטיאָר, האָט אין דער פאַרשטעלונג געשפּילט דעם קליינעם עפּיזאָד פון קרעטשמער — ער האָט דערמיט באַוויון זיין געטריישאַפּט צו דער דורך אים גע־פרעדיקטער שיטה, אַז אין אַ שאַפּעריש טעאַטער דאַרף אַ פּירנדיקער אַקטיאָר אויך שפּילן נישט באַדייטנדיקע ראָלן. און דווקא אין דעם עפּיזאָד — ער האָט געמאַכט פון קרעטש־מער אַ ליטוואַק און אויסגעשפּילט די קאַנטראַסטן מיט דער גאַליציאַנער סביבה, וועלכע איז אָפּגעשפּילט געוואָרן מיט געטריישאַפּט צום דיאַלעקט, אַפּילו מיטן דייטש פון משכי־לים — האָט ער דערוואָרבן זיך אַנערקענונג פאַר דער אַקטיאָ־רישער איינפאַלערישקייט זיינער.

געטריי דער ליניע, וואָס מער פאַרביק צו מאַכן דעם רעפּערטואַר, האָט דער רעזשיסער געשטעלט גלייך נאָך „סערקעלע“ אַ דייטשע פּיעסע אויף כינעזישער טעמאַטיק — יוליוס בערסטעלס „דער זינדיקער הער טשו“. דאָס איז גע־ווען אַ דרייטער עקספּערימענט צו ווייון דעם יידישן עולם

א האַנדלונג פון גאַר אַ פּרעמדער וועלט, גלויבונגען, שטיי-
גער, סטיל, אפילו מוזיק פון שפראַך. געשפילט האָט ער די
ראַל פון זינדיקן — אַ נייער טיפּ אין זיין געשטאַלטן־גאַלעריע,
סיי אויסערלעך, סיי אינערלעך. נאָך דעם איז געקומען די
לאַנג צוגעגרייטע און דערוואַרטע פּרעמיערע פון „שבתאי
צבי“. און מיט איר — איינע פון די אַפטע אַנטווישונגען, וואָס
טרעפן אין דער קונסט בכלל, מכל שכן אין טעאַטער: דאָס
רעאַגירן פון עולם אויף דער נייער פּרעמיערע איז געווען
קאַלט, כמעט גלייכגילטיק — אַ פּרעמדקייט האָט געבלאָזן
פון זאל אויף דער בינע אַרויף. פאַרן קינסטלער איז עס גע-
ווען אַ ווייטיקלעכע אַנטווישונג. ער האָט די פאַרשטעלונג
אויסגעחלומט אין משך פון יאָרן — די זאך ווי אַ גאַנצע און
די געשטאַלט פון שבתאי צבי ספּעציעל — און צום עולם איז
עס נישט דערגאַנגען. נישט געקוקט אויף די מייסטעריש
אויסרעזשיסירטע מאַסן־סצענעס אויף דער קליינער בינע און
דעם אַקטיאָרס טיפּן אַריינגלעבן זיך אין דער געשטאַלט פון
פאַלשן משיח. אַפנים אַז אַ פאַלשער משיח, אַ געפאַלענער
נביא — דאָס האָט נישט אַפּעלירט צום האַרץ פון יידישן
עולם. דערצו נאָך, ווען ס'איז סערווירט געוואָרן אינעם גייס-
טיקן סאָוס פון „יונג־פוילן“, פון דעקאַדענטישן סימבאָליזם
און סעקסאַצענטרישקייט פון דער „נאַקעטער נשמה“, וואָס איז
געווען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר זשולאַווסקיס דור אין דער
פוילישער ליטעראַטור. פון דעסטוועגן איז די פאַרשטעלונג
אַ סך יאָרן פאַרבליבן אין טורקאַווס רעפּערטואַר — צוליב
דער ראַל, וואָס איז אים אַזוי ליב געווען — און דער גרויסער

מאַנאַלאָג פון שבתאי אזי געוואָרן איינע פון די שטאַרקסטע
פּאָזיציעס אין זיינע קאַנצערט-אויפטריטן.

אַ ווייטערדיקער דרייטער עקספערימענט איז געווען די
אויפירונג פון מענדעלעס „פּריזיוו“. ווידער איז עס געווען
אַ פּרוּוו אויסצונוצן די קולטור-ירושה פון אונדזער קלאַסיק,
אַן אַלט יידיש טעאַטער-ווערק — אויך דערלאַנגט אין אַ מאָד-
דערנער טעאַטער-ראַם. דער רעזשיסער האָט די האַנדלונג
דורכגעפלאַכטן מיט פּורים-שפּילערישע אינטערמעדיעס, וואָס
זענען געשריבן געוואָרן פון י. מ. גיימאַן, אַרויסגעפירט
פּראַגמענטן פון אַן אַלטער פּורים-שפּיל אויף דער בינע, דאָס
האַט אַבער אַלץ נישט נושא חן געווען ביים וואַרשעווער
עולם. עפּעס האָט מען געמיינט, אַז דאָס מאַכט מען חזק פון
זיי, מ'האַט אַלץ נישט געקאַנט שלום-מאַכן מיטן געדאַנק,
אַז פּורים-שפּיל איז דער מקור פון יידיש טעאַטער. האָט
טורקאַוו ביי דער נאַענטסער פּאַרשטעלונג באַשלאָסן איבער-
צורייסן מיטן עקספערימענטירן: שלום-עליכמס „טביה דער
מילכיקער“ האָט ער געשטעלט אַן פּרעטענויעס, טראַדיציאָ-
נעל-רעאַליסטיש, מיט מעלאַדראַמאַטישע אַקצענטן פון דער
דראַמאַטיזאַציע. אַ מעלה האָט אַבער די פּאַרשטעלונג געהאַט
מיט אירע ראַלן, קודם-כל — גאַלדע, אין וועלכער אסתר-רחל
קאַמינסקאַ האָט ווידער געהאַט די מעגלעכקייט צו וואַרעמען
מיט דער אַרציקייט פון אירס אַ יידישער מאַמע און טביה,
וואָס איז אויף לאַנגע יאָרן געבליבן אין טורקאַווס רעפּער-
טואַר. ווי די לעצטע פּאָזיציע יענעם סעזאָן האָט ער ווידער
ריזיקירט אַן עקספערימענט: ער האָט אויסגעפירט ווי אַ שפּי-

לעווידיקן גראַטעסק אַ באַאַרבעטונג פון אברהם גאַלדפּאָדענס
„צוויי קוני-לעמל“ — פון פּאַרויס אויפגעפירט עס אויף גע-
ציילטע וואַכן, ווייל דער אַנסאַמבל האָט זיך געגרייט צום
גרויסן טורנע — איז דאָס ריזיקאַ פון עקספּערעמענט נישט
געווען אַזוי גרויס.

פאַרן טורנע איז דער אַנסאַמבל פון „צענטראַל“ פּראָ-
קלאַמירט געוואָרן ווי דער „וואַרשעווער יידישער קונסט-
טעאַטער (״וויקט״) אונטער דער רעזשי פון זיגמונט טורקאַוו“
און איז מיט אַ טייל פון זיין צוגעגרייטן רעפּערטואַר, דעקאַ-
ראַציעס, קאַסטימען, אַרויסגעפאַרן פּרילינג 1924 אין זיין
ערשטן, גרויסן טורנע. נייערט פאַרן אַרויספאַרן אין דעם
טורנע, אין דער לעצטער תקופה פון „צענטראַל“ איז פאַר-
געקומען נאָך אַ וויכטיקע געשעעניש אין זיגמונט טורקאַווס
קינסטלערישער קאַריערע: ער האָט רעזשיסירט דעם ערשטן
יידישן פּילם, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אין פּוילן, ה. בוימס
„תּקיעת כּף“, ווי אויך געשפּילט אין דעם פּילם די פּילגע-
שטאַלטיקע ראַל פון אליהו הנביא. דער אָנהייב האָט אים
אַפנים אָנגערעגט צו אַ ריזיקאַלישן שריט, וואָס ער האָט גע-
מאַכט אייניקע יאָר שפּעטער — צום פאַרן קיין בערלין שטור-
דירן די פּילם-קונסט.

ז

דער „וויקט“ איז געוואָרן דאָס קינסטלערישע לעבנס-ווערק
פון זיגמונט טורקאַוו. אין משך פון די 16 יאָר, וואָס
דאָס טעאַטער האָט (מיט איבערייסן) עקזיסטירט אין פאַר-

אליהו הנביא — אין איינער פון די פארוואנדלונגען —
אינעם פילם „תקיעת כף“ (קלאנג־ווערסיע)
עס זיצט ביים טיש: קורט קאטש

שידענע געשטאלטן, איז עס וואָס אָן אמת מער געווען נישט-
טעטיק, ווי טעטיק. אין פאַרשידענע תקופות האָט עס געטראָגן
אַ פאַרשידנאַרטיקן כאַראַקטער אין פּרט פון צוזאַמענשטעל,
אַרגאַניזאַציע און רעפּערטואַר, דאָך האָט עס באַוווּזן צו פאַר-
שרייבן איינס פון די שענסטע בלעטער אין דער געשיכטע פון
יידישן טעאַטער. דער „וויקט“ איז געווען די שטאַרקסטע
קינסטלערישע אינספּיראַציע פאַר זיין שאַפּער און אָנפירער.
דער בעסטער און פּרוכטיקסטער שאַפּערישער וואַרשאַט
זיינער. אָפּילו אין די יאָרן וואָס דער „וויקט“ איז געווען אין
אַרכיוו, האָט דער געדאַנק וועגן ווידער באַנייען אים געהאַט
אַ סטימולירנדיקע קראַפט פאַרן קינסטלער.

צום ערשטן טורנע האָט דעם אָפּיש פון „וויקט“ נאָך
באַשיינט דער נאַמען פון אסתר-רחל קאַמינסקאַ. פאַרענטפּערן
דעם אָפּיש האָט די „מאַמע“ שוין נישט געקאָנט — זי איז
געפּערלעך קראַנק געוואָרן און דרינגענדיק אַרויסגעפאַרן
קיין ווין אויף אַן אַפּעראַציע. איז דער „וויקט“ נאָך אייניקע
חדשים גאַסטשפּילן — נאָך אַ גרויסן טריומף אין די וויכ-
טיקסטע גאַליציאַנער שטעט — פּאַנאַנדערגעלאַזט געוואָרן
און זיגמונט טורקאָוו איז אַרויסגעפאַרן קיין ווין, וווּ אסתר-
רחל האָט זיך געפונען אין אַ סאַנאַטאָריע, כדי זי אַהיימ-
צוברענגען. אַ צייט האָט ער געמוזט וואַרטן דערויף אין ווין
און די צייט האָט ער אויסגענוצט אויף צו באַקענען זיך מיט
די רומפולע וויער טעאַטערס און זייערע פאַרשטעלונגען:
„בורג-טעאַטער“, ריינהאַרדטס „יאָזעפּשאַט“, די צאַלרייכע

ליטעראריש-סאטירישע קאבארעטן, וואָס זענען אין ווין גע-
שטאַנען אויף גאַר אַ הויכן ניוואַ א.א.וו.

צוריקגעקומען קיין פּוילן, איז זיגמונט ווידער פאַרבעטן
געוואָרן קיין ווילנע צום גלענצנדיקן אַקטיאָרן-קאלעקטיוו,
וואָס האָט דאָרט דאָן געשפּילט, ווי אַן ערשטער אַקטיאָר און
רעזשיסער. דאָרט האָט ער — פאַראַלעל מיטן באַנייען אַלטע
אויפּירונגען — אויך געמאַכט אייניקע נייע מאַסן-אויפּירונגען:
„יזכור“ פון ה. סעקלער, „גיבור אין קייטן“ און „דער גלאַקנ-
ציער פון נאָטרדאַם“ פון וויקטאָר הוגאָ. נאָך בעתן ווילן אין
ווין האָט ער געהאַט אַנגעבונדן קאַנטאַקטן וועגן די גאַסט-
שפּילן פון „וויקט“ מיט אַסתר-רחל קאַמינסקאַ. דעריבער
האַט ער נאָכן פאַרענדיקן דעם ווילנער סעזאָן ווידער אַרגאַ-
ניזירט דעם „וויקט“, וואָס האָט אַנגעהויבן מיט אַסתר-רחלס
גאַסטשפּילן אין וואַרשע מיט „מירעלע אַפּרת“ און „גלאַקנ-
ציער פון נאָטרדאַם“. וואַרשע האָט זיך אָבער נישט אָפּגערופּן
און פון ווין האָט זיך אויסגעלאָזט אַ בוידעם. האָט זיך דער
„וויקט“ ווידער געמוזט פּאַנאָדערלאָזן.

ס'הייבט זיך אָן אַ נייע תקופּה פון וואַנדערונגען איבער
דער פּראָווינץ — לכתחילה מיט אַסתר-רחל קאַמינסקאַ און
נאָכן רעזידיוו פון איר קראַנקייט — מיט אידאַ בלויו און אַ
קאַמעראַלן אַנסאַמבל מיט אַ צאָל ווייניק-פּערזאָניקע פּיעסן.
מיט געוויסע איבערייסן האָבן די טורנעען געדויערט ביזן
סעזאָן 1926-1927. אין משך פון דער צייט זענען געמאַכט
געוואָרן די צוגרייטונגען צו באַנייען דעם „וויקט“ אין וואַר-
שע — דאָסמאָל אין קאַמינסקיס טעאַטער, אונטער דער לייטונג

פון אידאָ קאַמינסקאָ און זיגמונט טורקאָוו — די אַרגאַניזאַ-
 ציאָנעלע, פינאַנסיעלע און רעפערטואַר-צוגרייטונגען. זייער
 פייערלעך איז פאַרגעקומען די דערעפענונג פון באַנייטן
 „וויקט“ מיט זיגמונט טורקאָוו נייער אויפירונג — אַ מאַדער-
 ניזאַציע פון אברהם גאַלדפאַדענס „לא תחמוד“, מיט אַקטועלע
 אינטערמעדיעס פון משה בראַדערזאָן. פון פאַרם-שטאַנדפונקט
 איז דאָס געווען אַ דרייטע, סינטעטישע פאַרשטעלונג. עקס-
 פרעסיאַניסטיש אין איר פאַרטראַכטונג און אויספאַרירונג
 און עקספרעסיוו אין אַנסאַמבל-שפּיל, מיט דער באַטייליקונג
 פון דעם גרויסן „וויקט“-אַנסאַמבל, וואָס איז ווידער באַשטאַ-
 גען פון צאָלרייכער יוגנט. אַחוץ דעם קערן פון עלטערע
 אַקטיאָרן. דער איינציקער, וואָס האָט נישט געשפּילט אין
 „לא תחמוד“ איז געווען דער רעזשיסער אַליין. דאָס איז גע-
 ווען זייער וויכטיק, כדי ער זאָל קאַנען ווי געהעריק דיריגירן
 מיטן גאַנצן קאַמפּליצירטן ספעקטאַקל, וואָס איז געשפּילט
 געוואָרן אויף אַ גראַנדיעזער סצענישער קאַנסטרוקציע —
 טרעפּ, ווינדעס, ליכט-שפּיל — מיט אַ באַלעט, אַרקעסטער און
 רייכער אויסשטאַטונג. אַ באַזונדערער מאַטיוו פאַרן פאַרנעם
 פון דער פאַרשטעלונג איז געווען די פאַרבינדונג מיטן פייערן
 דעם יובל פון גאַלדפאַדען-טעאַטער, אַ דאַטע וואָס איז אָפּגע-
 מערקט געוואָרן דורך דער גאַנצער יידישער וועלט.

גלייך נאָך דער פרעמיערע פון „לא תחמוד“ איז טורקאָוו
 צוגעטראַטן צו די רעפּעטיציעס פון ראָמען ראָלאַנס „די
 וועלף“, וווּ ער אַליין האָט מיטגעשפּילט, געשאַפּן אַ קרעפּ-
 טיקע געשטאַלט פון רעוואָלוציאָנערן קאַמאַנדיר טעיע. די

„וויקט“־פרעמיערעס אין קאמינסקיס טעאטער האָבן געמוזט אָפט געביטן ווערן, כמעט יעדן חודש — אַ חוץ די קאָמערצאלע פאַרשטעלונגען, פּאָפּולערע, וואָס זענען געשפּילט געוואָרן אין די מיטן־וואָך־טעג — דער גרויסער זאַל פּון 1400 פּלע־צער האָט עס מחייב געווען. די פרעמיערעס האָבן געמוזט טראָגן אַ מאַסן־כאַראַקטער צוליב דעם פאַרנעם פּון דער בינע. דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט גרעסערע קאָסטן און במילא האָט דער „וויקט“ פרעטענדירט אויף אַ גרעסערן עולם, וואָס זאָל זיין בכוח צו דעקן די קאָסטן. דאָ געשעען אָפטמאַל סיורפּריזן: פאַרשטעלונגען, וואָס מ'ריכט זיך אויף זייער דערפאַלג, פאַלן בכלל דורך, אָדער גייען דורך שוואַך; דאָקעגן ספּעדיקע דערפאַלגן ווערן אָפטמאַל פאַרוואַנדלט אין אמתע, צומאַל — באַדייטנדיקע. אזוי איז געשען מיט „לאַ תּחמוד“ און „וועלף“: „לאַ תּחמוד“, מיט דער פאַרביקייט, הומאַר, אַקטועלער סאַטירע, מוזיק, באַלעט, געזאַנגען און אַ שפּיל פּון מאַדערנע טעאָטער־טריקן, איז אַדורך אַ סך שוואַ־כער, ווי מ'האַט זיך געריכט; די „וועלף“ — אַ פּראָבלעם־פּיעסע, אין איין דעקאָראַציע, אָן איין פּרוי — דאָס איז געוואָרן דער גרעסטער דערפאַלג און גרעסטע דערגרייכונג פּון „וויקט“ אין יענעם סעזאָן.

צווישן איין גרויסער פרעמיערע און אַ צווייטער — אין די וואַכנטעג זענען געשטעלט געוואָרן די קאָמערצאלע פאַר־שטעלונגען „מאַרפּיום“ פּון ל. הערצער, „דער געדאַנק“ פּון לעאַניד אַנדריעווי, „דעם אַרעמאַנס מזל“ פּון ס. יושקעוויטש, אָדער פּיעסן פּון אַלטן רעפּערטואַר פּון יידישן דראַמאַטישן

טעאטער — האָט טורקאָוו צוגעגרייט אַ נייע גראַנדיעזע אוי-
פירונג, פון וועלכער מ'האַט אַ סך דערוואַרט, פון וועלכער
מ'האַט געוואַרט גליקן און וואָס איז דורכגעפאלן מיטן קנאַק.
געווען איז עס יעקב פאַטס „אין גאַלדן לאַנד“, אַ פאַנטאַס-
טישע פיעסע וועגן אויסוואַנדערן פון אונטערגריינדיקן שטעטל
אין אַן אויסגעחלומט, סימבאָליש גאַלדן לאַנד. דער באַקאַנטער
בונדישער טוער יעקב פאַט איז דערביי געשטרויכלט געוואָרן
מיט זיין אַמאָליקן טעריטאָריאַליזם, וועלכער האָט נאָך אַפנים
געהויזט אין אים: ער האָט אָנגעשריבן אַ פיעסע, וואָס איז
לייכט אויסגעטייטשט געוואָרן ווי אַ ציוניסטישע. האָט דער
„בונד“ געהאַט טענות צו אים דערפאַר, די ציוניסטן האָבן
זיך באַצויגן מיט אומצוטרוי און די קאָמוניסטן האָבן זיך אַרומגעדרייט
באַיקאַטירט. די זאַך איז געווען סצעניש שוואַך אויך —
נישט קיין געשטאַלטן, נאָר סימבאָלן האָבן זיך אַרומגעדרייט
אויף דער בינע און רעזאָנירט — איז נישט געקוקט אויף
דער גלענצנדיקער רעזשי, וועלכע האָט געשאַפן מאָנומענטאַלע
מאַסן־גרופירונגען, מיט אַ סך צענדליקער מענטשן אויף דער
בינע; אויף די אַריגינעלע דעקאָראַציעס פון מאָנע קאַץ,
דער געלונגענער מוזיק פון יוסף קאַמינסקי, איז זי גיך אַראַפּ
פון אַפיש.

אַביסל אַ בעסערן מזל האָט געהאַט דוד פינסקיס „דער
אוצר“ — אין דער פאַרשטעלונג האָט דער רעזשיסער נישט
געשפילט די ערשטע צייט, ערשט אין טורנע איבערגענומען
די ראַל פון קאַניע קברן — זי איז געשפילט געוואָרן אַפילו
מער ווי אַ חודש, ווייל ס'האַט לענגער געדויערט די צוגרייטונג

פון דער פינאַל-פאַרשטעלונג פונעם סעזאָן — אידאָ קאַמינ-
 סקאַס דראַמאַטיזאַציע פון דאָסטאַיעווסקיס „די ברידער קאַ-
 ראַמאַזאַוו“, אין וועלכער טורקאַוו האָט געשפּילט מיטיאַ קאַ-
 ראַמאַזאַוו, די צעשפּאַלטענע רוסישע נשמה. מיט אַ טייל פון
 דעם דערמאַנטן רעפּערטואַר און אַביסל אַ רעאַרגאַניזירטן אַנ-
 סאַמבל איז דער „וויקט“ אַרויסגעפאַרן אויף זיין צווייטן גרויסן
 טורנע איבער פּוילן. און אויפן סעזאָן 1927-1928 — מיט
 כמעט אין גאַנצן אַ נייעם אַנסאַמבל און אַן אויסגעברייטערטן
 רעפּערטואַר, אין וועלכן ס'זענען אַריין די וויכטיקסטע פּאַ-
 זיציעס פונעם ערשטן „וויקט“ — איז דאָס טעאַטער אַרויס-
 געפאַרן אויף זיין גרויסן טורנע איבער רומעניע.

אַ קנאַפּ יאָר האָט געדויערט דער טורנע פון „וויקט“
 (די לעצטע חדשים — אין אַ רעדוצירטער פּאַרם פון אַ
 „קליינער וויקט“) איבער די פּראָווינצן און שטעט פון גרויס-
 רומעניע: רעגאַט מיט בוקאַרעשט, פּלאַעשטי; מאַלאַדאַווע, מיט
 יאַס — דאָס וויגעלע פון גאַלדפּאַדען-טעאַטער — באַטאַשאַן,
 דאַראַהאַי א.א. בוקאַווינע מיט טשערנאַוויץ, בעסאַראַביע מיט
 קישיניעוו, בעלץ, ליפקאַן א.א. רומעניע איז אין אַלגעמיין
 געווען אַ דאַנקבאַר פעלד פאַר יידיש טעאַטער פון אַלע קאַטע-
 גאָריעס — קורץ פאַרן אַנקומען פון „וויקט“ איז דאַרט איי-
 ניקע יאָר אַרומגעפאַרן די „ווילנער טרופע“ און אַן אַפּערעטן-
 טרופע פון פּוילן; ס'האַבן דאַרט סטאַביל געשפּילט אייניקע
 אַרטיקע וואַנדער-אַנסאַמבלען. די צייט איז אַבער נישט גע-
 ווען גינסטיק פאַר טעאַטער. אַ חוץ דעם האָבן דאַרט גע-
 הערשט די געזעצן פון געבן און נעמען, פון כאַבאַר, שוחד.

דער אזוי גערופענער באַקשיש, וואָס האָט געגעבן אַ ברייט פעלד פאַר שאַנטאָזשירן יעדן איינעם, בפרט נאָך פרעמדע, אויסלענדערס. מיטן שאַנטאָזשירן האָבן זיך צייטנווייז פאַר-נומען די אייגענע אימפרעסאַריאַס און געשעפטפירערס, ווער שמועסט נאָך — פרעמדע, קאַנקורענטן. איז נישט געקוקט אויף אַ באַדייטנדיקן דערפאַלג פון „וויקט“, באַזונדערס די ערשטע חדשים און אין גרויסע שטעט, זענען די אַנפירערס פון „וויקט“ קוים מיטן לעבן צוריקגעקומען קיין פוילן. נישט בלויז וואָס דער טורנע האָט זיי נישט געגעבן קיין שום ריווח אין פרט פון נייעם רעפערטואַר, נייע ראָלן, קיין שום שאַפע-רישן ריווח, נייערט זיי זענען אויך מאַטעריעל פון דאָרט צוריקגעקומען צעבראַכענע.

נאָכן צוריקקומען קיין פוילן האָבן זיי זיך דעריבער נישט געקאַנט פאַרגינען לאַנג צו רוען און מ'האָט זיך ווידער געמוזט לאָזן אין וועג אַריין, ווייל אין וואַרשע זענען די טעאַ-טערס געווען פאַרנומען. אין „עליזעום“ האָבן די „ווילנער“ חדשים לאַנג גענאָסן פון זייער דערפאַלג מיט שלום אַס „קידוש השם“; אין קאַמינסקיס טעאַטער האָט געקוועטשט די טרערן ביים עולם די אַמעריקאַנער מעלאָדראַמע; אין „סקאַ-לאַ“ איז געווען די היים פון דער פראַספּערירנדיקער קליינ-קונסט; אין די פּעריפּעריע-טעאַטערס איז בכלל נישט געווען קיין רייד אָן ערנסט טעאַטער זאָל האָבן דריסט הרגל. איז געבליבן דער איינציקער אויסוועג — די ליבע, גאַסטפריינד-לעכע פוילישע פראַווינץ. דאָס מאָל אָבער — מיט אַ קליינעם „וויקט“, אַ פאַרקלענערטן פּערסאָנאַל און רעפּערטואַר פון

קלענערן פארנעם: א קאמעראלע פיעסע פון אידאָ קאָמינסקאָ
 „אַמאַל איז געווען אַ מלך“; וואַלענטין קאַטאַיעווס קאַמעדיע
 „די קוואַדראַטור פון ראַד“; די טראַגעדיע פון יודושין אַ'נעיל
 „די תּאוּוה“ — וווּ טורקאָוו האָט ווידער געהאַט אַ געלעגנהייט
 צו באַווייזן זיין רעזשיסערישע מייסטערשאַפט אַפילו פאַר
 וואַנדער־באַדינגונגען און אויך די מעגלעכקייט צו שאַפן אַ
 קערנדיקע קרעאַציע אין דער געשטאַלט פון אַלטן פאַרמער;
 די טראַגיקאַמעדיע פון סעמיאָן יושקיעוויטש „דעם אַרעמאַנס
 מזל“, וווּ די הויפּטראַל, סאַנקין, דער שליממזלדיקער געווינער
 פון אַ גרויס געווינס, דאָס קליינע מענטשעלע, וואָס פאַרלירט
 זיך ווען ס'באַקומט גרויסע מעגלעכקייטן, האָט געהערט צום
 קינסטלערס בעסטע אַקטיאַרישע קרעאַציעס; „אַן אַ היים“
 פון יעקב גאַרדין, וווּ ער האָט געשאַפן אַ מאַרקאַנטן כאַראַקט־
 טער־עפיזאָד פון אַן אַמעריקאַנער ייד, אַ שליממזל; אַנרי
 בערנשטיינס „שמשון“ — די הויפּטראַל, דער דערפאַלגרייכער
 פראַנצויזישער געשעפט־מענטש און האַרנטרעגער אין דער
 היים.

ווידער אַ קנאַפּ יאָר און זומער 1929 ווערט דער טורנע
 געענדיקט. דער קינסטלער איז געווען אַ דערשעפטער, שאַפע־
 ריש אַן עקרדיקער, אַן אַ פּערספּעקטיוו ווייטער צו פירן דעם
 „וויקט“ און עפעס אויפטון ווי אַ רעזשיסער און אַקטיאָר, וויי־
 טער שאַפן עפעס ווערטיקס, די וועגעטאַציע פון אַ וואַנדער־
 אַקטיאָר ווערט אים דערווידער און ער באַשליסט צו פאַרן
 קיין בערלין, שטודירן די פּילם־קונסט אין שייכות מיט די
 אַנהייבן פון קלאַנג־פּילם, מיט דער אויסזיכט צו ווערן אין

פוילן דער ערשטער קוואליפיצירטער קלאנג-פילם-רעזשיסער. ער איז אין בערלין אָנגעקומען אינעם וויכטיקסטן צענטר פון דער פילם-אינדוסטריע, אין די אַטעליעס פון „אופאַ“. נאָך אַ געוויסער צייט שטודירן די טעכניק פון קלאנג-פילם, איז ער אָנגעקומען ווי אַן אַסיסטענט צום באַקאַנטן רוסישן רע-זשיסער, דעם עמיגראַנט וולאַדימיר סטריזשעווסקי, געהאַט מיט אים די געלעגנהייט ענג מיטצואַרבעטן ביים פילם „טראַיקאַ“, אין וועלכן ס'האַט געשפילט דער געניאַלער רוסי-שער אַקטיאָר מיכאַיל טשעכאַוו און די פילם-סטאַרין אַלאַ טשעכאַוואַ. דורך די חדשים אַרבעט אין בערלין האָט ער אויך געהאַט די געלעגנהייט זיך צו באַקענען מיט די בערלי-נער טעאַטערס, וואָס זענען דאַן געווען אין שטאַרקן אויפבלי : ריינהאַרדט, יעסנער, פּיסקאַטאַר — ס'איז געווען וואָס זיך צו לערנען און ביי וועמען.

אין וואַרשע האָט זיך אַבער אַרויסגעוויזן, אַז די דער-וואַרבענע קענטענישן אין בערלין האָבן ווייניק געקאַנט נוצן ברענגען אין דער אָפּגעשטאַנענער פּוילישער פילם-אינדוס-טריע. איז נישט געבליבן קיין אַנדער אויסוועג ווי ווידער צו נעמען דעם וואַנדערשטעקן, אַרומפאַרן מיט קאַמעראַלע פּאַר-שטעלונגען פון אַלטן רעפּערטוואַר, מיט אַ נייער צווייפּערזאַ-ניקער פּיעסע „דאַס געשריי פון געוויסן“ (לאַמבערטיע) פון לואי ווערנעי מיט אידאַ קאַמינסקאַ. די פּיעסע האָט זיגמונט טורקאַוו יאַרנלאַנג עקספּלאַטירט אין זיינע טורנעען איבער דער וועלט. סוף 1930 ווערט ער צום ערשטן מאָל פאַרבעטן אויף גאַסטשפּילן קיין ריגע, אין יידישן מיזעטיס-טעאַטער

א) מלוכה-סובסידירט טעאטער), נאָכן צוריקקומען קיין פּוילן — ווידער אַ טורנע און דאָן צוויי אויפֿירונגען אין קאַ- מינסקיס טעאטער: דיצענשמידטס „דאָס הויז פֿון פֿאַרברעכער“ — אַן אַנזאָג וועגן אַנקום פֿון היטלעריזם אין דייטשלאַנד, אַ פֿאַרשטעלונג, וואָס איז אַדורך אַן אַ באַזונדערן אַפּקלאַנג; און אידאָ קאַמינסקאָס דראַמאַטיזאַציע פֿון שלום אַשס „אַנקל מאַזעס“ — אַ פֿאַרשטעלונג וואָס איז זינט דאָן געוואָרן איינע פֿון די בכּוּדיקסטע פּאַזיציעס אינעם רעפּערטואַר פֿון קינ- סטלער און די ראַל פֿון אַנקל — איינע פֿון די אינטערעסאַנטע געשטאַלטן, וואָס ער האָט געשאַפֿן. די פֿאַרשטעלונג האָט ער יאָרנלאַנג געשפּילט אין פֿאַרשידענע לענדער, אויף פֿאַרשי- דענע קאַנטינענטן, אויך בעת זיינע גאַסטשפּילן אין דער „ווילנער טרופּע“ (אין יאָר 1932) און זי איז אַריין אינעם רעפּערטואַר פֿונעם באַנייטן „וויקט“.

זומער 1931 פֿאַרט טורקאָו אַרויס מיט אַ קליינער גרופּע אַקטיאָרן אויף זיינע ערשטע גאַסטשפּילן אין בעלגיע און פֿראַנקרייך. פֿון נייע אויפֿירונגען שפּילט ער דאָרט בלויז לייוויקס „הירש לעקערט“ און צום ערשטן מאַל — דעם גאַראַדניטשי אין גאַגאַלס „רעוויזאָר“. דאָס איבעריקע איז אַלץ איבערגעקייט און איבערגעניטשעוועט פֿון אַלטן רע- פּערטואַר. סוף יאָר — גלייך אַרויסגעפֿאַרן אויף אַ טורנע נאָכן צוריקקומען אַהיים, געשפּילט אַ דרייפּערזאַניקע פּיעסע, וואָס איז ספּעציעל פֿאַר אים אָנגעשריבן געוואָרן פֿון י. ב. נאַפּטאַלזאָן „דער איינציקער מענטש“. נאָך דעם קומט אַ טור- נע מיט אַ יובּיליי-אַונט, גאַסטשפּילן ביי די „ווילנער“ אין

לאדזש, גאטשפילן אין ביאליסטאקער טעאטער, ווו ער פירט אויף צום ערשטן מאל צוויי נייע קאמעראלע פיעסן: „קאמף און פאראט“ פון אָסיפ דימאָוו און „ד״ר לעווי“ פון מייקל גאַלד — אַ ראָל, וואָס איז אויף לאַנגע יאָרן אַריין אין זײַן שטענדיקן רעפערטואַר אומעטום.

דער איינציקער ערנסטער פרווה, וואָס איז געמאַכט גע- וואָרן, איז געווען דער „פאָקט“ (פאַרייניקטע אַקטיאָרן) — אַן אַנסאַמבל אונטער דער אָנפירונג פון זיגמונט טורקאָוו און אַלעקס שטיין. זיי ביידע און אברהם מאָרעווסקי אויך ווי רעזשיסערן און אַקטיאָרן, ווי אויך קלאַראַ סעגאַלאַוויטש, געניאַ שליט. געזאַלט האָבן נאָך צושטיין: אידאַ קאַמינסקאַ, לידיאַ פאַטאַצקאַ, א. סאַמבערג, רודאַלף זאַסלאַווסקי, שלמה קוטנער — איינער פון די שטאַרקסטע אַקטיאָרישע אַנסאַמ- בלען, וואָס דאָס יידישע פוילן האָט געזען. מ'האַט אָבער באַוויזן בלויז אויסצופירן א. נירוואַס סאַטירע „פאַרקויפטע נשמות“ און אַלער קאַציזנעס אַקטועלע קאַמעדיע „אין קריזיס“ און דער „פאָקט“ איז צעפאַלן. פאַר זיגמונט טור- קאָוו האָט זיך אָנגעהויבן די תקופה פון אַ גרויסער וואַנדע- רונג, בעת וועלכער ער איז ווידער געוואָרן אָפגעריסן פון דער היים אויף אייניקע יאָר.

אָנגעהויבן האָט זיך די גרויסע וואַנדערונג אין ווילנע, ווו ער האָט באַנייט „לא תחמוד“ און אַליין געשפילט אין דער פאַרשטעלונג, דערנאָך איז ער צום ערשטן מאל אַריין- געפאַרן אין דער „ווייטער ליטע“, וואָס האָט זיך געפונען טאַקע אין דער נאָענט, ממש מיט דער האַנט צו דערלאַנגען.

האָט אָבער נישט אָנגעהאַלטן קיין דיפּלאָמאַטישע באַציונגען מיט פּוילן און מיט אַ פּוילישן פּאַס האָט מען אַהין נישט געטאַרט אַרײַנפאַרן. איז די רײזע געגאַנגען אַרום און אַרום, דורך לעטלאַנד, וווּ מ'האַט געמוזט זיך פאַרזאָרגן מיט אַ ספּעציעלן צײַטווייליקן דאַקומענט און אַרײַנפאַרן קיין ליטע אויף אַ נישט לעגאַלן אופן. די הויפטשטאַט, קאַוונע, איז געווען דער וויכטיקסטער טעאַטער־צענטר אין דעם קליינעם לענדעלע און צוזאַמען מיט די פּראָווינץ־שטעט: שאַוועל, פּאַניעוויעזש, מעמל, ווילקאַמיר — האָט טורקאַוו דאָרט אָפּגעשפּילט כמעט אַ פולן טעאַטער־סעזאָן. צו די אַלטע אויפירונגען זײנע האָט ער אין ליטע אויך געשטעלט שלום אַזש „קידוש השם“ אין וויכערטס דראַמאַטיזאַציע — און געשפּילט די ראַל פון הייליקן שניידערל (איבערגעזעצט און די אויפירונג אין אייניקע לענדער פון דרום־אַמעריקע — ווי אויך דעם סצענישן רעפּאַרטאַזש פון פּוילישן שרייבער יעזשי טעפּאַ „איוואַר קרויגער“ (וועגן דעם באַנקראַטירטן שוועדישן „שוועבעלעך־קעניג“) און געשפּילט די טיטלראַל אין דער פּאַרשטעלונג.

נאָך ליטע איז געקומען דער צווייטער גאַסטשפּיל אין פּאַריז (1934) און פון דאָרט — דער גרויסער טורנע איבער לאַטיין־אַמעריקע. אין טורקאַוויס וואַנדערונגען האָט דער דאָ־זיקער טורנע געשפּילט אַ דעצידירנדיקע ראַל — נישט בלויז דערפּאַר, ווייל ער איז געוואָרן דער לאַנגדויערנדיק־סטער, נייערט אויך און דער עיקר דערפּאַר, ווייל ער האָט צוגעגרייט פאַרן קינסטלער אַ צווייטע היים, וווּ ער האָט

געקאנט געפינען אַ מקום מקלט בעת דער לאַנגער היטלע-
ריסטישער נאַכט פון גרוילן אין אייראָפּע. וואַרים טאַקע
בוענאַס-איירעס, אַרגענטינע, איז געוואָרן דאָס אַרט וווּ ער
איז צו ערשט אַהינגעקומען פון אייראָפּעישן בראַנד און
דאָרט האָט ער אָנגעהויבן זיינע אויפטריטן אין דרום-אַמע-
ריקע. זינט דאָן שפּילט דרום-אַמעריקע אַ וויכטיקע ראָל אין
זיין לעבן, שאַפּן און ווירקן. „איך בין גיך געוואָרן אַן איי-
גענער מענטש אין אַרגענטינע, אַרומגערינגלט מיט פּריינד
און פאַרערער“ — שטעלט ער פּעסט אינעם דריטן באַנד פון
זיינע זכּרונות „די איבערגעריסענע תקופּה“. אַגב: אַלע פּיר
ביכּער פון זיגמונט טורקאָוו זענען דערשינען אין בוענאַס-
איירעס, אינעם פאַרלאַג „דאָס פּוילישע יידנטום“. אָבער פונעם
שטאַנדפּונקט פון טעאַטער-שאַפּן ממש — נייע אויפּירונגען,
נייע ראָלן — האָט בוענאַס-איירעס און דער גאַנצער לאַטיין-
אַמעריקאַנער קאָנטינענט אין יענער צייט גאַרנישט געגעבן
דעם קינסטלער.

די לענגערע גאַסטשפּילן אין בוענאַס-איירעס האָבן זיך
פאַרענדיקט מיט אַ טורנע איבער דער אַרגענטינער פּראָווינץ,
יידישע לאַנדווירטשאַפטלעכע קאָלאָניעס און שטעטלעך, וואָס
האָבן אין אַ סך פּרטים דערמאַנט דעם שטייגער פון די
מזרח-אייראָפּעישע יידישע שטעטלעך. אפשר דערפאַר האָט
זיך טורקאָוו דאָרט גלייך דערפּילט, ווי אַן אייגענער. וואָס
שייך באַזויל איז טאַקע דאָס דאָזיקע לאַנד געוואָרן דאָס
צווייטע פּאַטערלאַנד זיינס אין די מלחמה-יאָרן און דער
צווייטער וויכטיקסטער צענטר פון שאַפּן, כאַטש אין אַ גרע-

סערער מאָס אין פּאַרטוגעזיש, ווי אין יידיש. און די לענדער : אורוגוואַי, טשילע, פּערו, עקוואַדאָר, קאָלאָמביע, פּאַנאַמע, קובאַ, מעקסיקע — דאָס זענען אַלץ געווען עטאַפּן אין די צוויי יאָר וואַנדערונגען איבער לאַטיין־אַמעריקע, דורכגעפירט מיט דער אַרטיסטין אסתר פּערלמאַן ווי זיין פּאַרטנערין. די עיקר־דערגרייכונג פונעם טורנע איז אָבער געווען: דאָס דערקענען די אַלטע אַמעריקאַנער קולטורן (פון די אינקאַס, מאַיאָס א.א.וו.) און דאָס נייע לעבן פון לאַטיין־אַמעריקע. פאַר טורקאַוו, דעם אויפּמערקזאַמען אָבסערוואַטאָר מיט אַ שטאַרק אַנטוויקלטן חוש פאַר סאַציאַלע פּראָבלעמען, פאַר יושר און הומאַנישקייט, איז דאָס געווען אַ רייך פּעלד פון אָבסערוואַ־ציע, ווי אויך אַ מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט די אַלטע קונסט־אוצרות פון די אינדיאַנער. ער איז געוואָרן אַ זאַמלער פון לאַטיין־אַמעריקאַנער פּאָלקלאָר און פון פּאָלקסטימלעכע קונסט־ווערק און כאַטש ס'איז אין חורבן וואַרשע פּאַרלויזן געגאַנגען זיין רייכע זאַמלונג, האָט ער נאָך דער מלחמה זי באַנייט און באַרייכערט ביזן לעצטן טאַג פון זיין לעבן. אַ גרוי־סע איבערלעבונג איז אויך געווען פאַר אים דאָס פייערן זיין 20־יעריקן יוביליי פון בינע־טעטיקייט, וואָס איז גאָר דער־הויבן דורכגעפירט געוואָרן דורך צאָלרייכע פּריינד אין מעק־סיקע, אינעם יאָר 1936.

דער ערשטער עטאַפּ צוריק אין אייראָפּע איז געווען : צום דריטן מאל פאַריז. געווען איז עס די תקופה פון פּאָלקס־פּראָנט, פון גרויסן אויפשטייג, וואָס האָט זיך אויך אָפּגערופּן אויף דער שטימונג ביים עולם. אגב : די ערשטע גאַסטשפּילן

אין פאריז זענען פאָרגעקומען בעת אַ גרויסער אויפלעבונג
 אין שטאָט — בעת דער קאָלאָניאַלער אויסשטעלונג — (1931),
 די דריטע — בעת דער אינטערנאַציאָנאַלער אויסשטעלונג.
 געווען אַפילו פלענער וועגן שאַפן אַ וועלט־טעאַטער, אַ יידיש
 טעאַטער ביי דער וועלט־אויסשטעלונג, די פלענער זענען
 צעשווומען געוואָרן אינעם טעמפּאָ פון פאָריזער לעבן און
 אויפהייטערונג. די שטימונגען פון פּאָלקס־פּראַנט זענען דאָ
 קעגן נישט פאַרבליבן אָן אַ השפּעה אויפן געשפּילטן רע־
 פּערטואַר: „סאַקאָ און וואַנצעטי“, אַ רעפּאַרטאַזש וועגן זייער
 פּראַצעס, „נפּתלי באַטוויך“ פון א. וועוויאַרקע. די סאַציאַלע
 טעמאַטיק, די רעוואָלוציאָנערע געשטאַלטן, זענען תּמיד דעם
 קינסטלער געווען צום האַרצן, זיי זענען געווען אין איינקלאַנג
 מיט זיין טעמפּעראַמענט. פּאַקטיש איז דאָס געווען זיין איי־
 דעישער וועג אינעם טעאַטער און אין לעבן — ביז דער
 גרויסער אַנטווישונג, וואָס איז געקומען נאָך דער צווייטער
 וועלט־מלחמה, נאָכן באַקענען זיך נענטער מיט דעם אמת
 וועגן דער ווירקלעכקייט און פירענישן פון „דער וועלט פון
 מאַרגן“.

אין יענער שטימונג און יענע באַדינגונגען וואָלטן זיך די
 פאָריזער גאַסטשפּילן אפשר פאַרצויגן אַ לענגערע צייט. טור־
 קאָוון איז עס געווען צום האַרצן און די פּאָלקסטימלעכע יידי־
 שע סביבה אין פאָריז פון יענע יאָרן — אויך. איז אָבער אַנ־
 געקומען אַ פאַרבעטעניש פון פּוילן, וואָס האָט נאָך שטאַרקער
 געלאַקט. יידישע פּראָדוצענטן האָבן געגרייט אָן ערשטן יידי־
 שן קלאַנג־פּילם. דעם סצענאַר האָט אָנגעשריבן משה בראַָ

דערזאן. טורקאון איז איבערגעגעבן געוואָרן די רעזשי. די הויפטראַלן האָבן געזאָלט שפּילן די „אַראַראַט“-קינסטלער דושיגאַן און שומאַכער, וועט זיך ענדלעך מאַכן אַ געלעגנהייט צו עקספּלאַטירן די דערפאַרונגען, וואָס ער האָט זיך דער-וואָרבן דורכן יאָר שטודירן קלאַנג-פּילם אין בערלין. איז ער גלייך אַוועקגעפאַרן קיין וואַרשע צו רעזשיסירן דעם פּילם „פּריילעכע קבצנים“. די אַרבעט האָט אָבער נישט געגעבן קיין סאַטיספאַקציע, די פּראָדוצענטן האָבן אַ סך צוגעזאָגט און ווייניק געגעבן, זיי האָבן אָפּערירט מיט זייער באַגרענעצטע מיטלען און אָפּגעשטאַנענע טעכנישע מעגלעכקייטן. האָבן די „פּריילעכע קבצנים“ געמוזט אַרויסקומען גאַר קבצניש.

דאַקעגן די צווייטע פּילם-פּראָפּאָזיציע — דאָס דרייען אַ קלאַנג-ווערסיע פּונעם אַלטן פּילם „תּקיעת כּף“ — איז יאָ עולה יפה געווען. רעזשיסירט דעם פּילם האָט דאָסמאַל הענ-ריק שאַראַ, טורקאון האָט איבערגענומען די קינסטלערישע אָנפירונג פון פּילם און אַ נייע געשטאַלטיקונג פון דער ראַל אליהו הנביא. אין יענער תקופה האָט ער אויך געשפּילט די טיטל-ראַל אין דער פּילם-קאַמעדיע „דער פּורים-שפּילער“, וואָס איז פּראָדוצירט געוואָרן אין „גריין-פּילם“. ער האָט אויך פּאַרשטאַרקט זיין שרייבערישע טעטיקייט — צו די אַמאָ-ליקע דערציילונגען פון טעאַטער-לעבן (וועלכע ער האָט גע-שאַפן מיט יאָרן פּריער. פון איינער פון זיי איז געבוירן גע-וואָרן זיין פּיעסע „אַסקאַר“), זענען צוגעקומען ריזע-איינ-דרוק, רעפּאַרטאַזשן, געדרוקטע אין די „ליטעראַרישע בלע-טער“ און אין דער „פּאַלקסצייטונג“. דאָס וויכטיקסטע איז

אָבער אין יענער צייט געוואָרן די אַרבעט אינעם טעאַטער
„נאַוואַשטשי“.

ח

ד י פאַר חדשים אין „נאַוואַשטשי“ זענען געוואָרן אַ
תּקופּה פּון באַנייטן קינסטלערישן אויפשטייג. צוליב דער
גרויס פּון טעאַטער (דריי שטאַק, ביי 1500 פּלעצער), איז
געווען אַ נויטווענדיקייט יעדע 4—6 וואָכן צו שטעלן אַ נייע
פּרעמיערע, צו שאַפּן אַ נייע געשטאַלט. דאָס האָט דעם קינ-
סטלער אָנגעגורט מיט פּרישע כּוחות. דער גאַנצער רעפּער-
טואַר פּון יענעם סעזאָן איז געווען אַ דורכויס יידישער. דאָס
איז געווען דער ענטפּער פּון טורקאוון, דעם נאַציאָנאַלן ייד
און קינסטלער, אויף דער היטלעריסטישער כּוואַליע, וואָס
האָט אָנגעהויבן צו באַדראַען די וועלט נאָך איר נצחון אין
דייטשלאַנד. דאָס איז אויך געווען אַן ענטפּער אויף דעם אַלץ
שטייגנדיקן אַנטיסעמיטיזם אין פּוילן, אויף דעם אַנטי־יידישן
באַיקאַט און עקסצעסן.

חנא גאַטעספּעלדס קאַמעדיע „מחותנים“ איז געשטעלט
געוואָרן צום אָנהייב פּון סעזאָן, אָבער אין צוגרייטונג איז גלייך
געווען ה. לייזיקס „שאַפּ“, אויסגעברייטערט צו אַ מאַסן-
אויפּירונג. „שאַפּ“ איז געשטעלט געוואָרן ווי אַ מוזיקאַלישע
פּאַרשטעלונג, צו וועלכער די מוזיק האָט געשאַפּן אַ מאַדער-
נער קאַמפּאָזיטאָר, ג. האַלפּערן, די לידער־טעקסטן — איציק
מאַנגער. די גאַנצקייט איז געשפּילט געוואָרן אויף אַ גראַנדיע-

זער קינעטישער קאנסטרוקציע, זי איז דערהויבן געוואָרן צו אַ בילד פון אַ מעכטיקן קלאַסן-געראַנגל. די אינטימע כמעט פאַמיליע-דראַמע פון לייוויקן איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַרנעמיקן סאַציאַלן ספּעקטאַקל מיט אַ בולטן אויסקלאַנג.

אַ וויכטיקע קולטור- און קינסטלערישע געשעעניש איז געוואָרן די אויפירונג פון שלום-עליכמס „די בלאַנדזשענדע שטערן“, אין דער דראַמאַטיזאַציע פון מאַרק ראַזומני, מוזיק — האַלפּערן, לידער-טעקסטן פון איציק מאַנגער. די פאַר- שטעלונג איז נישט בלויז געווען אַ רעזשיסערישע דערגריי- כונג, נייערט — און דער עיקר — די אַקטיאָרישע דערגריי- כונג פון טורקאָוון אין דער ראַל פון האַצמאַך, דער געשטאַלט פון אַלטן יידישן וואַנדער-אַקטיאָר. דער קינסטלער האָט אין דער געשטאַלט פון האַצמאַכן אַריינגעלייגט זיין גאַנצע ליב- זאַפט צום יידישן אַקטיאָר און יידיש טעאַטער, זי איז רייך אַקטיאָריש אויך געוואָרן איינס פון זיינע וואַגיקסטע שאַפּע- רישע אויפטוען. די פאַרשטעלונג ווי אַזאַ איז שפּעטער אַריין אויך אין רעפּערטואַר פון „וויקט“ און געדינט דעם מחבר ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן — אין יידיש און אין עברית.

זלמן שניאורס „פאַנדרע“, אין דער דראַמאַטיזאַציע פון שלמה שיינבערג, איז געווען די לעצטע אויפירונג פון יענעם סעזאָן. אין דער פאַרשטעלונג איז אַריינגעלייגט געוואָרן אַ סך מיטלען און אַ שלל פון אַרבעט; זי איז פאַרמאָסטן געוואָרן ווי אַ מעכטיקער אַפּאַטעאַז פון יידישן ווידערשטאַנד, פון יידישן שטאַלץ און געשטעלט געוואָרן מיט אַ גרויסן פאַרנעם פון באַזעצונג און אויסשטאַטונג — זאַכן, וועלכע מ'האַט זיך בלויז

געקאנט דערלויבן אויף דער גראנדיעזער בינע פון „נאוואשׁ-
טשיׁ“ און דער געוואַגטקייט פון דער דירעקציע פונעם טעאַ-
טער. קיין מול האָט אַבער די פאַרשטעלונג נישט געהאַט —
נאָך פאַרן געבוירן ווערן איז זי דערשטיקט געוואָרן. די צענזור
האַט קורץ פאַר דער פרעמיערע אויסגעשניטן פון איר לע-
בעדיקע שטיקער — גאַנצע סצענעס, טעקסט, אַפילו טיילן פון
לידער — און זי איז געוואָרן פאַרעווע, אַ סריס. קאָן מען,
פאַרשטייט זיך, נישט רעדן וועגן אויפטוען פון דער רעזשי,
ס׳האַט זיך געמוזט אַפּשלאַגן אויך אויפן רעזשיסערס שפּילן די
טיטל-ראַל, וועלכע איז סייזוי נישט געווען קיין ראַל פון זיי
אַמפּלואַ.

נאָך קורצדויערנדיקע גאַסטשפּילן אין ריגע און קאַוונע,
ווי ער האָט אַ חוץ אַלטע אויפירונגען געשטעלט אויך אלתר
קאַצינעס „שוואַרצבאַרד“ (״וועלטגעוויסן״) — אַ פּיעסע וועגן
שלום שוואַרצבאַרדס אַטענטאַט אויף פּעטליורען און די מאַ-
טיוון, וואָס האָבן אַרויסגערופן דעם אַטענטאַט (אין פּוילן איז
די פּיעסע אייניקע יאָר פּריער אויפגעפירט געוואָרן פון אַלעק-
סאַנדער גראַנאַכן און איז פאַרווערט געוואָרן דורך דער צענז-
זור) — געשפּילט האָט ער אין דער פאַרשטעלונג שלום
שוואַרצבאַרדן; ווי אויך אַ באַאַרבעטונג פון גאַלדפּאַדענס
״כישופּמאַכערין״ (די טיטל-ראַל), איז ווידער פאַרגעקומען אַ
קליין-אַנסאַמבלדיקער טורנע איבער פּוילן און צוגרייטונגען
צום ווידעראויפלעבן דעם ״וויקט״. אין אַ מאַניפעסט צום
יידישן עולם, אין שייכות מיטן באַנייען דעם ״וויקט״, האָט
טורקאוו אַזוי פאַרמולירט דעם געזעלשאַפטלעכן אויפגאַב

— אין דער ראל פון קוואַזימאָדאָ —
״וויקטאר הוגאס, ״דער גלאַקנציער פון נאַטרדאַם״

פון באַנייטן טעאַטער: „מיר דאַרפן איצט אַרויסקומען מיט מוסטערן פון דער פּאַזיטיווער זייט פון יידישן לעבן, שאַפן און געשיכטע“. אונטער דעם קוקווינקל זענען צוגעגרייט געוואָרן די וויכטיקסטע פּאַזיציעס פון באַנייטן „וויקט“, וועלכער האָט אָנגעהויבן זיין ווירקן אין סעזאָן 1938-1939, אין דער בעס-טער טעאַטער-שטאַט פון גאַליציע, אין לעמבערג, אינעם גרויסן „קאַלאַסעום“-טעאַטער.

די ערשטע חדשים זענען געווען אַ מין צוגרייטונג צום אייגנטלעכן אָנהייב פון „וויקט“. ס'איז באַנייט געוואָרן זיגמונט טורקאָוס אַלטער רעפּערטואַר: „אַנקל מאָזעס“, „בלאַנדזשענ-דע שטערן“, „גלאַקנציער פון נאַטרדאַם“, „7 געהאַנגענע“ א.א. דעם 25טן דעצעמבער 1938 איז געווען דער פּרוּוו-טאַג פאַרן „וויקט“: די פּרעמיערע פון אַ גאַלדפּאַדענס „שולמית“, אין אַ נייער סצענישער און טעקסטועלער באַאַרבעטונג פון רע-זשיסער, מוזיק באַאַרבעט פון שלמה פּריזאַמענט, מיט סטי-ליזרטע דעקאָראַציעס און קאַסטיומען פון פּריץ קליינמאַן. „מיר ווייזן אַ יידיש טעאַטער-שטיק, וואָס האָט אין זיך פּרעכטיקע מוסטערן פון דערהויבענער מענטשלעכער עטיק; אַ טעאַטער-שטיק, וואָס פאַרמאַגט דעם שטאַרקסטן עלעמענט פון אַלטגריכישער און שעקספּיריאַנער טראַגעדיע: פּאַטום... אַבּער פאַרמאַגט גלייכצייטיק דעם עלעמענט פון יידישער עטיק; מחילה פאַר בעל-תשובה“ — שרייבט טורקאָוו אין זיין פּריער-ציטירטן מאַניפעסט. דערביי גיט ער אַן אָנצוהערע-ניש צו דער אַקטועלער פּאַליטישער לאַגע: „ביי אומשטענדן,

וועלכע פארווערן צו וועקן פראטעסט און אויפברויז, זאל קומען
א ניגון אַנשטאַט דעפרעסיע און פאַרצווייפלונג.

„שולמית“ איז געווען אַ סטיליזירטע סינטעטישע פאַר-
שטעלונג: שפּיל, געזאַנג (ס'זענען ספּעציעל אַנגאַזשירט גע-
וואָרן אייניקע באַגאַבטע אָפּערן־זינגערס), באַלעט, מוזיק,
פאַרביקע אויסשטאַטונג און שפּיל פון ליכט. פון גאַלדפּאדענס
פאַרעלטערטער פּאַעטיק איז באַזייטיקט געוואָרן דער שימל
און שטויב פון יאָרן און ס'איז צו די ביבליש־נאַציאָנאַלע
אַקצענטן פון דעם ווערק סובטעל אַריינגעפירט געוואָרן אויך
אַ סאַציאַלער אַקצענט, וואָס האָט אָפּעלירט צו אַלע קרייזן
פונעם עולם. און אַזוי ווי בעת גאַלדפּאדענס פירן זיין טעאַטער
אין וואַרשע (מיט אַ יובל יאָרן פריער), איז אויך דאָס מאָל
„שולמית“ געוואָרן דער גרעסטער דערפּאָלג פון יידיש טעאַ-
טער אין די לעצטע יאָרן. קנאַפּע 150 פאַרשטעלונגען אין
לעמבערג, סטאַניסלאָוואָו און קראָקע, האָבן פאַרזאַמלט ביי
די הונדערט טויזנט צושויער. דער אומגעווענער דערפּאָלג
אין וואַרשע, וווּ די פאַרשטעלונג איז געשפּילט געוואָרן ביז
אַ דייטשע באַמבע האָט חרוב געמאַכט דאָס טעאַטער אין סעפּ-
טעמבער 1939 (דאָס איינציקע טעאַטער בכלל, וואָס האָט נאָך
דאָן געשפּילט אין וואַרשע) — דאָס זענען געווען די בולטסטע
באַזוייזן פונעם דערפּאָלג, נישט צו רעכענען די צאָלרייכע
אַרומן און באַגייסטערטע אָפּשאַצונגען אין דער גאַנצער
פרעסע.

טורקאָו האָט אַבער נישט געהאַלטן פון רוען אויף

לאַרבערס. ער אליין האָט אין „שולמית“ נישט געשפּילט, האָט ער צוגעגרייט דורך דער צייט די ווייטערדיקע רעפּער-טואַר-פּאַזיציעס פּון „וויקט“, וואָס האָבן אויספּאַרמירט דעם כאַראַקטער פּון אַ מאַדערן גאַלדפּאַדען-טעאַטער: „די בראַ-דער-זינגער“ — אַ קאָמעדיע, וואָס איז דורך ישׂראל אַשנדאַרף און שלמה פּריזאָמענט צוגעגרייט געוואָרן אויפן סמך פּון גאַלדפּאַדען-מאַטעריאַל און בראַדער-זינגער-לידלעך. טורקאָוו האָט אין דער פּאַרשטעלונג געשפּילט אַ טראַדיציאָנעלע גאַלד-פּאַדען-באַבע און ווי אַ רעזשיסער האָט ער געשאַפן איינס פּון די פּאַרביקסטע ספּעקטאַקלען זיינע, מעגלעך, אַז דער אַנטי-קלעריקאַלער כאַראַקטער פּון דער פּיעסע, אַדער דער שאַטן פּון „שולמית“-דערפּאַלג, האָט דערביי געווירקט — די פּאַר-שטעלונג האָט זיך נישט לאַנג געהאַלטן אויפן אַפּיש. איז גלייך נאָך איר געקומען די דריטע גרויסע גאַלדפּאַדען-פּרע-מיערע פּון „וויקט“: „בר-כּוכבּא“, אין דער באַאַרבעטונג פּון שותפות אַשנדאַרף-פּריזאָמענט און סצענאַגראַפּישער קאָמפּאַ-זיציע פּון פּריץ קליינמאַן, וועלכער האָט אויסגעפורעמט אַלע לעצטע ספּעקטאַקלען פּון „וויקט“.

„אויב, שולמית“ האָט געווירקט אידייליש, באַרואיקנדיק, האָט „בר-כּוכבּא“ געמאַנט, געוועקט, געפּאַדערט וואַכזאַמקייט און גרייטקייט צו טאַטן...“ „...מיר האָבן אויסגעפּירט דורכן וויקט“ די שענסטע נאַציאָנאַלע מיסיע וואָס האָט געקאַנט אין יענער גרויליקער צייט צוגעטראַגן ווערן די געפּאַלענע, אומ-רואיקע און צערייצטע געמיטער — שרייבט טורקאָוו מיט רעכט וועגן דעם אינעם דריטן באַנד פּון זיינע זכּרונות „די

איבערגעריסענע תקופה". זאל אויך דערלויבט זיין צו ציטירן געציילטע שורות וועגן דער „בר-כוכבא"-אויפירונג, וואס דער שרייבער פון די שורות האט געשריבן אין אַ נישט-גינסטיקער צייט (אין יאָר 1950) אין זיין בוך, וואָס איז דערשינען אין וואַרשע, „ידיש טעאָטער אין פּוילן": „עס איז געווען דער ידישער ספּעקטאַקל, דאָס נייטיקע, וואָס דאָס יידישע טעאָטער האָט אין יענע אומרואַיקע טעג געדאַרפט געבן דעם יידישן פּאַלקס-מענטש".

מיט זיינע נייע אויפירונגען איז דער „וויקט" ווידער אַרויס אויפן אויבן-אָן פון יידישן טעאָטער-לעבן אין פּוילן, אין אַ צייט ווען דאָס קינסטלערישע יידישע טעאָטער אין לאַנד האָט איבערגעלעבט דעם גרעסטן אויפשטייג: דאָס „טעאָטער פאַר יוגנט" מיט גאַלדפּאַדען-מאַנגערס „כישופּמאַכערין", שעק-ספּירס „שטורעם" און יעקב פּרעגערס „מלך פּריילעך"; אי-דאָ קאַמינסקאָ-אַנסאַמבל מיט לאָפּע דע וועגאַס „שעפּסן-קוואַל", יהושע פּערלעס „נייע מענטשן", מאַקס באַומאַנס „גליקל פון האַמעלן"; בראַדערזאָנס מיניאַטור-טעאָטער „אַראַראַט" מיט דזשיגאַן-שומאַכער; יאַנאַס טורקאַווס קאַמעראַל-טעאָטער און אַ גרויסע צאַל אַנדערע אַנסאַמבלען. איז דער „וויקט" זומער 1939 אַריינגעפאַרן קיין וואַרשע, אין „נאַוואַשטיש"-טעאָטער, נאָך אַ גאַנץ ערנסטער קאַנקורענץ, נייערט זיכער מיט זיין דערגרייכטן קינסטלערישן קאַפיטאַל. ער האָט אים אָבער נישט זוכה געווען צו באַווייזן אין וואַרשע — בלויז געציילטע חדשים באַווייזן צו שפּילן „שולמית", וואָס איז געווען דער שלום-אַקאַרד פון יידישן טעאָטער-אויפּבלי אין פּוילן.

„דאָס יידישע טעאַטער האָט זיך אָנגעהויבן מיט גאַלד־פּאַדען און מיט אים זיך פאַרענדיקט. גאַלדפּאַדען איז געווען דאָס שוואַנען־ליד פון יידישן טעאַטער“ — מיט די ווערטער שליסט זיגמונט טורקאוו דעם דריטן באַנד פון זיינע זכרונות. די פעסטשטעלונג איז אַן שום ספק ריכטיק לגבי דעם „וויקט“ און נאָך מער לגבי זיגמונט טורקאוו פּערזענלעך. לגבי דעם „וויקט“ — איינעם פון די שענסטע דערגרייכונגען פון יידיש טעאַטער אין פּוילן; לגבי זיגמונטן — וואָס דער „וויקט“ איז געווען זיין לעבן־ווערק און וועלכער האָט פאַרענדיקט זיין שפּילן יידיש טעאַטער מיט זיין אייגענער ביאָגראַפּישער גאַלדפּאַדען־פּיעסע, געשפּילט אין ישראל אין יאָר 1969. דער „וויקט“ האָט זיך געענדיקט אין אַ צייט, ווען דער קינסטלער האָט געמאַכט ברייט־פאַרמאַסטענע פּלענער אין אַלע פּרטים. אין פּרט פון רעפּערטואַר — געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט אַלער קאַציונע ער זאָל באַאַרבעטן זיין „דעם יידס אָפּערע“, ווי אויך צוגרייטן באַאַרבעטונגען פון אייניקע גאַלדפּאַדען־פּיעסן אויף ביבלישער טעמאַטיק; אין פּרט פון שפּיל־פּלענער זענען גע־ווען פאַרבעטונגען פון פאַרשידענע לענדער אין דער וועלט דער „וויקט“ זאָל קומען אויף גאַסטשפּילן און אויף סוף 1940 איז געפּלאַנט געוואָרן אַ גרויסער אויסלענדישער טורנע. אויסגעלאָזט האָט עס זיך אַלץ מיט די חורבות פון וואַרשעווער געטאָ, אַוועק מיט די גאַז־אוינונס פון די היטלערישע קרעמאַ־טאַריעס, מיט חורבן פון יידישן איראָפּע.

דעם קינסטלער געלינגט זיך אַרויסצוראַטעווען, צוזאַמען מיט זיין יונגער פּרוי, ראַזאַ, פון היטלער אַקופּירטן וואַרשע

אין פּרילינג 1940 — נאָך שוידערן פון דייטשער צוואַנג-
אַרבעט, וועלכע ער האָט דורכגעמאַכט אַ קורצע צייט. אַן
אַדיסייע פון דורכגליטשן זיך דורך אַקופירטע לענדער, ברענגט
זיי קיין איטאַליע, ווו ער פאַלט אַריין אין אַ לאַגער און נאָכן
אַרויסבאַקומען זיך פון דאָרט, געלינגט אים, מיט דער הילף
פון זיין ברודער מאַרק, וועלכער האָט זיך שוין דאָן געפונען
אין אַרגענטינע, צו דערשלאָגן זיך דורך שפּאַניע און פאַר-
טוגאַל קיין בוענאַס-איירעס. אַפּגעשפּילט אַ קורצע תקופה
דאָרט, פאַרט ער אַריבער קיין בראַזיל, שפּילט אין ריאָ און
סאָן-פּאַולאַ, ביז ער באַזעצט זיך אין דער ווייטער פּראַווינץ-
שטאָט רעסיפּע, כדי זיך צוצוגרייטן צו אַ נייעם עטאַפּ אין זיין
לעבן און שאַפן — די בראַזיליאַנער תקופה. אין דער תקופה
האַט טורקאַוו, פאַראַלעל צו זיין אַרבעט ווי אַן אַקטיאָר און
רעזשיסער אין יידיש, אויך אַנגעהויבן זיין טעטיקייט אין אַ
פּערטער, ווילדפּרעמדער שפּראַך פאַר אים, אין פאַרטוגעזיש.
פּריער ווי אַ רעזשיסער אין רעסיפּע, שפּעטער אין ריאָ —
סיי ווי אַ רעזשיסער, סיי ווי אַן אַקטיאָר.

אין רעסיפּע האָט ער פלייסיק געלערנט די נייע שפּראַך.
דאָרט האָט ער אויך געמאַכט זיין ערשטע אויפירונג אין פאַר-
טוגעזיש, אַ פּיעסע פון אַן אַרטיקן שרייבער פּאַולאַ גאַנסאַל-
וועס „די קאַמעדיע פון האַרץ“, צו וועלכער ער האָט אויך
פּראַיעקטירט די דעקאָראַציעס און קאַסטיומען. ס'איז כדאי צו
דערמאָנען דעם קוריאָזן אופן, ווי ס'האַט זיך אַנגעהויבן זיין
פאַרטוגעזישע טעאַטער-קאַריערע: אין רעסיפּע האָט עקזיס-
טירט זינט יאָרן אַ בראַזיליאַנער אַמאַטאָרן-קרייז, וואָס האָט

גראָד אויפגעפירט אַ פּיעסע, אין וועלכער ס'דערשיינט אַ כּי-
 נעזער, קיינער פון קרייז האָט אָבער נישט געקענט די קונסט
 פון גרים, כּדי צו פּאַרוואַנדלען דעם שפּילנדיקן אין אַ כינעזער.
 צופּעליק איז צו די אַנפּירערס פון קרייז דערגאַנגען אַ ידיעה,
 אַז אין רעסיפּע געפינט זיך אַ „פּוילישער אַקטיאָר“, אַן עמי-
 גראַנט, וועלכער קען די מלאכה, האָט מען באַשלאָסן אים
 אויסצופּרוּוון. טורקאָוו, וועלכער איז בכלל געווען אַ מייסטער
 פון שאַפּן סצענישע מאַסקעס, האָט דערפּאָלגרייך פּאַרוואַנדלט
 דעם בראַזיליאַנער אין אַ כינעזער, צו דער איבעראַשוּנג פון
 אַלע אַמאַטאָרן. האָבן זיי אים באַשלאָסן צו פּאַרבעטן אויף
 רעזשיסירן די נאַענטסטע פּיעסע, וואָס זיי האָבן זיך געקליבן
 אויפּצופירן, די דערמאָנטע „קאַמעדיע פון האַרץ“. איי, ער
 האָט נאָך נישט געקענט קיין פּאַרטוגעזיש, כּדי זיי צו געבן
 אַנווייזונגען און פּאַרטייטשונגען, כּדי אַליין צו פּאַרשטיין די
 פּיעסע אַפילו? — האָט אים זיין פרוי, ראָזאַ, וועלכע האָט
 גיך באַהערשט די פּאַרטוגעזישע שפּראַך, געדינט ווי אַן אי-
 בערזעצערין און אַן אַסיסטענטין. די אויפירונג האָט געהאַט
 אַן אומגעהויערן דערפּאָלג, אַ דאַנק דער רעזשי, די רעזשי-
 סערישע איינפאַלן און אַרבעט מיט די אַמאַטאָרן און דאָס איז
 דערגאַנגען ביז קיין ריאַ. טורקאָוו איז גלייך פּאַרבעטן געוואָרן
 אהין, אין דער דאָרטיקער סטודיע „אַס קאַמעדיאַנטעס“, ווי
 אַ רעזשיסער.

בראַזיליע איז געווען אַ ברייט פעלד פאַר פּיאַנערישער
 טעאַטער-טעטיקייט, מ'קאָן זאָגן — אַ רוי-ערד. דאָס דאָזיקע

ריזעדיקע לאַנד, וואָס האָט געציילט איבער 50 מיליאָן איינ-
ווינערס, האָט נישט פאַרמאָגט קיין אייגן טעאַטער, קיין אַר-
גינעל טעאַטער-שאַפן. ס'האַבן דאָרט גאַסטראָלירט בלויז
אַנסאַמבלען פון פאַרטוגאַל, אַדער „סטאַרן“ פון דאָרט מיט
אַרטיקע גרופעס. אין אייניקע שטעט זענען אויך געווען אַרטי-
קע דראַמאַטישע קרייזן און סטודיעס — נישט קיין פּראָפּע-
סיאָנעלע, ליבהאַבערישע יונגע אַרטיסטישע כוחות, מיט אַזאַ
קרייז טאַקע האָט זיגמונט טורקאָוו אָנגעהויבן זיין פאַרטוגע-
זישע טעטיקייט אין רעסיפּע און בקרוב איז אים באַשערט
געוואָרן צו זיין איינער פון די מיטגרינדערס פונעם נאַציאָנאַ-
נאַלן בראַזיליאַנער טעאַטער אין ריאַדע-זשאַנעיראַ.

ט

אין רעסיפּע האָט זיגמונט טורקאָוו לכתחילה אָנגעהויבן זיין
אַרבעט מיט אַ יידישן דראַמאַטישן קרייז, ערשט שפּעטער
האָט ער די אַרבעט געפירט פאַראַלעל אין ביידע קרייזן, ביזן
אָוועקפאַרן קיין ריאַד. פאַרן יידישן קרייז האָט ער געמוזט
עפטער צושטעלן מאַטעריאַל — די יידישע באַפעלקערונג אין
רעסיפּע איז געווען גאַר אַ קליינע — אַ ספּעציעל צוגעפאַסטן
פאַרן דאָרטיקן עולם. צופיל פאַסיקע פּיעסן פון דעם מין
זענען נישט געווען, האָט ער זיך דערמאָנט זיין האָבן פון די
יוגנט-יאָרן און אָנגעהויבן צו שרייבן פאַר דער בינע. אַזוי

זענען אנטשטאנען אַ צאל איינאַקטערס (אייניקע פון זיי זענען אויך איבערגעזעצט און אויפגעפירט געוואָרן אין פאַרטוגע-זיש), ווי „אַסקאַר“ (אין ישראל האָט ער אויסגעברייטערט צו אַ גאַנצער פּיעסע), „מעדעם-סאַנאַטאַריע“, ווי אויך די גאַנצע פּיעסן: „קראַכמאַלנע-גאַס“ — וועגן יידישן פּאַלקס-לעבן אין וואַרשע, „אַבראַם גאַלדפּאַדען“, אַ ביאַגראַפּישע פּיעסע וועגן פּאַטער פון יידישן טעאַטער און נאָך.

אַן ענלעכע פּאַראַלעלע אַרבעט האָט ער געפירט אין ריאָ, וווּ ער איז אַריבערגעפאַרן פון רעסיפּע און וווּ ער האָט אָנגע-הויבן זיין עיקר-אַרבעט אין פּאַרטוגעזיש. אין ריאָ האָט עק-זיסטירט אַן ערנסטער און גרויסער יידישער דראַמאַטישער קרייז ביי דער שלום-עליכם-ביבליאָטעק. טורקאָו האָט אי-בערגענומען די אָנפירונג און רעזשי פונעם קרייז. ער האָט דאָרט געפירט אַ וויכטיקע טעאַטער-דערציערישע און פעדאַ-גאַגישע אַרבעט — פונעם ציקל לעקציעס, וואָס ער האָט גע-האַלטן פאַר די מיטגלידער פון קרייז אין יאָר 1948 אויסגעוואַקסן זיין בוך „שמועסן וועגן טעאַטער“ — ווי אויך אַ פאַרצווייגטע אַקטיאַריש-רעזשיסערישע טעטיקייט.

דער שלום-עליכם-קרייז איז אַ דאַנק דעם פאַרנעם פון זיין טעטיקייט געוואָרן אַן ערנסטע יידישע טעאַטער-סטודיע און פאַר טורקאָוון — אַ וואַרשטאַט פאַר אינטערעסאַנטן יידישן אַקטיאַריש-רעזשיסערישן שאַפן. פון נייע אויפירונגען, וואָס ער האָט דאָרט געמאַכט, איז כדאי צו דערמאָנען די אויפירונג-גען: חיים סלאָוועסעס „די נקמה-געמער“ און „המנס מפלה“

זיגמונט און ראָזאַ טורקאָוו
אין ה. לייִוויקס „מהר"ם פֿון רוטנבערג"

און דער עיקר: ה. ליוויקס „דער מהר"ם פון רוטענבערג", וואָס ווערט אַ געשעעניש אין דאָרטיקן טעאָטער-לעבן סיי צוליב דער רעזשי, סיי צוליבן קינסטלערס קרעאַציע אין דער הויפּטראַל. ער פירט אויך אויף אין יידיש פּיעסן פון ישראל-דיקע שרייבערס: שולמית בת-דוריס „דער מישפּט" און יגאל מוסינזונס „בערבות הנגב" (אין די זאַמדן פון נגב). מיט פאַר-שידענע פאַרשטעלונגען פון קרייז מאַכט ער אַרויספאַרן אין אַנדערע שטעט פון בראַזיל, ווי סאַן-פּאַולאַ און פאַרטאַ-אַלעגרע.

זיין עיקר-אויפטו אין ריאַ איז אַבער געווען צו פאַרוואַנדלען — צוזאַמען מיט אייניקע באַקאַנטע פּוילישע אַקטיאָרן, עמיגראַנטן, אַנטלאַפּענע פאַר היטלערן — די סטודיע „אַס קאַמעדיאַנטעס" אינעם לעגיטימען בראַזיליאַנער נאַציאָנאַל-טעאָטער. אַנגעהויבן האָט טורקאָוו ווי אַ רעזשיסער אין „אַס קאַמעדיאַנטעס" מיט גאַגאַלס „רעוויזאָר". זיין טענדענץ איז אַבער געווען — גראַד ווי אַמאַל אין „וויקט" און לעצטנס אין ישראלדיקן „זוטא" — אויסצופירן אַריגינעלן, מקורדיקן רע-פערטואַר. צום גליק האָט זיך דאַן געמאַכט אַ געלעגנהייט אַנ-צוהייבן דערמיט: „אַס קאַמעדיאַנטעס" האָט באַשלאָסן צו מאַכן אַן עקספּערימענט צו באַנייען אַ פּיעסע פּונעם פּאַפּולערן אַרטיקן דראַמאַטורג נעלסאָן ראַדריגעז. דאָס איז געווען אַן אויבערפלעכלעכע, פּסיכאָלאָגיאַזירנדיקע פּיעסע, וואָס האָט גע-הייסן „די פּרוי אָן זינד". זי האָט פּרעטענדירט אויף „דאָסטאַ-יעווסקישקייט", אַבער בעצם געווען אַ סענסאַציאָנעלע מעלאַ-דראַמע. טורקאָוו האָט פאַרגעשלאָגן דעם מחבר אַריינצופירן

אלס פויער דאמאן אין זשאָרזשע אַמאָדאָס „די ענדלאָזע ערד“
אינעם טעאָטער „אַס קאָמעדיאַנטעס“

ענדערונגען אין דער פיעסע, ער האָט פאַרבונדן די האַנדלונג מיט פילם־פראַגמענטן און ס'איז געשאַפן געוואָרן אַ סינטעז פון „ווירקלעכקייט אויף דער בינע און אימאַזשינאַציע אויפן עקראַן“ — ווי ס'האַט געשריבן די בראַזיליאַנער פרעסע. און דער אויספיר פון רעצענזיעס איז געווען: „דער גרויסער דער־פאַלג פון דער פיעסע איז צו פאַרדאַנקען דער רעזשי“.

די ווייטערדיקע אַריגינעלע אויפירונג איז שוין געווען אין אַ פראַפעסיאָנעל טעאַטער, אין וועלכן „אַס קאַמעדיאַנט־טעט“ איז אין צווישנצייט פאַרוואַנדלט געוואָרן. אין דער פאַרשטעלונג האָבן זיך באַטייליקט אַ חוץ די באַקאַנטע אַקטיאָרן פון טעאַטער — אויך באַגאַבטע יונגע נעגער־אַקטיאָרן, וועלכע האָבן אויף דער בינע אָפּגעשפּילט זייער מיסטעריעזן, רעליגיעז־מיסטישן טאַנץ פון די בראַזיליאַנער נעגערס „מאַ־קומבאַ“. טורקאַוו אַליין האָט געשפּילט אין דער פאַרשטעלונג די ראַל פון אַ נעגער־פּויער, דעם שוואַרצן דאַמיאַן. געווען איז עס אין דער דראַמאַטיזירונג פון זשאַרזשע אַמאַדאַס ראַמאַן „די ענדלאַזע ערד“ („שטחים אָן אַ סוף“). די דערמאַנטע פאַר־שטעלונג איז געוואָרן טורקאַווס באַדייטנדיקער רעזשיסערי־שער אויפטו אין בראַזיליאַנער טעאַטער און איינע פון די וויכטיקסטע טעאַטער־געשעענישן אין בראַזיל. אַ בילד פון דער פאַרשטעלונג רעפּרעזענטירט בראַזיל אין דער אַרויס־געגעבענער זאַמלונג פון אינטערנאַציאָנאַלן טעאַטער־אינסטיטוט.

די אַרבעט אין „אַס קאַמעדיאַנטעס“ איז געוואָרן דער גורם פון זיין ענגער פאַרבינדונג מיטן פאַרטוגעזישן טעאַטער

בכלל. פון דארט ווערט ער אנגאזשירט צו די גאסטשפילן פון דער בארימטער פארטוגעזישער קינסטלערין דולצינא דע מאַ-ראַיעס. ביי איר דעביוטירט ער אין דער ראָל פון אַלטן פאַס-טעך אין גאַבריעל ד'אַנונציאַס „די טאַכטער פון יאַריאַ“ און דערווערבט זיך מיט דער ראָל די אַנערקענונג פון העכסטע באַזיליאַנער קולטור-קרייזן. ווי גרויס ס'איז געווען די אַנערקענונג פון דער באַזיליאַנער קונסט-וועלט פאַר טור-קאָון, קאָן מען מישפּטן לויט דער פייערונג פון זיגמונט טורקאָוס 30 יאַר טעאַטער-טעטיקייט (אין יאַר 1946). אין „אַס קאַמעדיאַנטעס“ איז דאָן געשפּילט געוואָרן אַינעילס „תּאוּוה“ און די פאַרשטעלונג איז געוואָרן „אַ יום-טובּ פון באַזיליאַנער טעאַטער“, ווי ס'האַט געשריבן אַ דאַרטיקער זשורנאַל. דער פּאָפּולערער באַזיליאַנער טעאַטראַלאַג זשאַ-ראַסי קאַמאַראַגאַ האָט ביי דער געלעגנהייט באַצייכנט טורקאָון ווי איינעם פון די „גלענצנדיקסטע פאַרשטייערס פון דער אוניווערסאַלער טעאַטער-משפּחה“. גלייכצייטיק מיט דער פייע-רונג אין באַזיליאַנער טעאַטער איז אויף דער יידישער גאַס כאַרגעקומען אַ גרויסע יוביליי-פייערונג, אויף וועלכער דער יובילאַר האָט געשפּילט זיין גאַלדפּאַדענען.

אַנהייב 1949 פאַרט טורקאָון אַרויס אויף אַ לענגערער רייזע איבער דער וועלט. אייניקע חדשים וויילט ער אין פּוילן, וווּ ער טרעט אויף מיט זיין פּרוי, ראָזאַ, מיט קאַנצערט-אָונטן איבער די יידישע יישובים פון לאַנד. אין דערזעלבער צייט גרייט ער צו מיטן ווראַצלאָוער נידערשלעזישן יידישן טעאַ-טער די אויפירונג פון שלום-עליכמס „בלאַנדזשענדע שטערן“

— צו דער דערפפענונג פונעם ניי־אויסגעבויטן טעאטער־בנין
א. נ. פון אסתר־רחל קאמינסקא. אויף דער פרעמיערע שפילט
ער זיין באַליבטן האַצמאַך אין דער פאַרשטעלונג. די רעגירנ־
דיקע פּוילישע קונסט־קרייזן האָבן אים פאַרגעלייגט פּאַנטאַס־
טישע באַדינגונגען און פּריווילעגיעס ער זאָל פאַרבלייבן אין
פּוילן — ער דאַנקט זיי דערפאַר. אויפן מאַקאַברישן בית־עולם
פון יידישן לעבן קאָן ער קיין טעאטער נישט פירן.

דאָס יאָר לויפט אַדורך מיט גאַסטשפּילן אין פאַרייז, לאַנג־
דאָן און אייניקע אַנדערע מערב־איראָפּעישע שטעט און דאָן
קומט דער ערשטער באַזוך אין ישראל. דאָס לאַנג און דאָס
לעבן אין לאַנד — נישט געקוקט אויף אַלע שוועריקייטן פון
יענע צנע־יאָרן — פאַרכאַפט דעם קינסטלער. „יידן, קיין עין־
הרע, אַזויפיל יידן צוזאַמען“ — האָט ער זיך געפרייט אין אַ
בריוו צו זיין פּאַמיליע. ער באַשליסט עולה צו זיין. דערווייל
קויפט ער זיך אַ דירה אין אַ הויז, וואָס דאָרף אויסגעבויט
ווערן און פירט אויף אין „קאמרי“ שלום עליכמס „בלאנג־
דזשענדע שטערן“. די פאַרשטעלונג פאַלט דורך אין ישראל.
די עכט־יידישע טעמע — דערצו: יידיש־טעאטער־טעמע —
איז פרעמד געווען דעם איראָפּעיש־איינגעשטעלטן יונגן „קא־
מרי“. די אַקטיאָרן האָבן זיך נישט געקאַנט איינלעבן אין דער
אַטמאָספּער פון דער פאַרשטעלונג און אין די געשטאַלטן. די
פאַרשטעלונג איז געווען אַ פרעמדקערפּער אין רעפּערטואַר
פון „קאמרי“. זינט דאָן האָט זיך אַבער געשאַפן אַ פּריווילעג־
כע פאַרבינדונג פון קינסטלער מיטן „קאמרי־טעאטער און
אייניקע יאָר נאָך זיין עולה זיין — אין יאָר 1956, נאָך זיין

דריי געשטאלטן פון דער מאָנאָפּיעסע
„די נאַכט האָט גערעגנט מיט זילבער“ פון פּעדראַ בלאָך

צוריקקומען פון די גאסטשפילן אין אויסטראליע — טרעט
ער אויף אין דעם טעאטער, שפילט אין טאראנטאן וויילדערס
„די לוסטיקע שדכנטע“.

ער פארט צוריק קיין בראזיל כדי דארט צו ליקווידירן זיין
היים, וואס איז אים געווארן אַזא פריינדלעכער מקום מקלט אין
די שווערסטע יאָרן פון זיין און פונעם לעבן פון יידישן פאלק.
אין 1952 איז ער עולה קיין ישראל און באַזעצט זיך אין זיין
באַשיידענער דירה, וואָס ער האָט זיך געלאָזט אויסבויען אויף
קרן־קיימת 80 אין תל־אביב. דער ערשטער פאַרמעסט זיינער
אין ישראל איז צו שאַפן אַ „יידישן פאַלקס־טעאטער“, אויפן
אַרט פון ליקווידירטן „גאַלדפּאַדען־טעאטער“. אין משך פון
חדשים פירט ער אויף אַ צאָל פון זיינע אַלטע פאַרשטעלונגען
און אייניקע נייע. צווישן זיי — „בר־יוספּס קאַמעדיע „מיין
ווייב, דער מיניסטער“ און שפילט צום ערשטן מאל די מאַנאַ־
פיעסע פון באַקאַנטן בראַזיליאַנער שרייבער פּעדראַ בלאַך,
וואָס האָט זי ספּעציעל אַנגעשריבן פאַר טורקאַוו, „די נאַכט
האַט גערעגנט מיט זילבער“, אונטערן נאָמען „צוריק צום
לעבן“.

דאָס טעאטער לעבט איבער אַ קריזיס. צום סטאַביליזירטן
ישראלדיקן עולם דערגייט עס נישט; פריערדיקע עולים פון
יידיש־רעדנדיקע לענדער זענען פאַרטון מיט קליטה־צרות,
קיין נייע עולים קומען נישט אָן פון דאָרט. די יוגנט הערט
בכלל אויף צו קומען, אויב זי איז נאָך די ערשטע צייט גע־
גאַנגען אין יידישן טעאטער — זי גייט שוין אין העברעישן

טעאטער, אויב זי גייט בכלל. דאָס אַלץ מאַכט טורקאָון זיך
ערנסט פאַרטראַכטן וועגן דער צוקונפט. ער קומט צו דער
איבערצייגונג, אַז אַ ווערטיק יידיש טעאטער אָן אַ הינטערלאַנד
פון יוגנט קאָן נישט האָבן קיין דויערנדיקן קיום און באַשליסט
איבערצוגיין צו דער פינפטער בינע־שפראַך, — וואָס איז
אייגנטלעך געווען די ערשטע אין זיינע יוגנט־חלומות וועגן
טעאטער — צו העברעיש. דאָס לאַנד לעבט זיך אויס אין
עברית, די יוגנט ווערט דערצויגן אין עברית, איז אויב מ'וויל
זיך אויף אַן אמת איינוואַרצלען אינעם לעבן פון לאַנד, מוז
מען באַהערשן די שפראַך, וועלכע ער האָט דורך אַזויפיל
יאָרן נישט באַנוצן לגמרי פאַרגעסן.

ווי דער שטייגער ביי זיגמונט טורקאָון: באַשלאָסן און
געטון. ער פאַרט אַוועק אויף אַ האַלב יאָר אין אַ פאַרמאַכטן
אולפן הינטער חיפה און קומט צוריק פון דאָרט מיט אַ פאַר־
טיקן פראַגראַם פון רעציטאַציעס און סצענעס אין עברית.
מיט דעם פראַגראַם מאַכט ער אַ טורנע איבער פאַרשידענע
יישובים, דער עיקר — איבער קיבוצים. דאָס אינספירירט
אים אויך און דערפירט צום געדאַנק צו שאַפן אַ באַוועגלעך
טעאטער פאַר קיבוצים, וועלכע זענען אין פרט פון קונסט־
קאָנסומציע שטאַרק באַעוולהט געווען אין פאַרגלייך מיט די
שטאַטישע צענטערס, בעיקר מיט תל־אביב. אין צווישנצייט
ווערט ער פאַרבעטן אין דער מעלבורנער קולטור־געזעלשאַפט
„קדימה“ — די צענטראַלע יידישע קולטור־אינסטיטוציע אין
אויסטראַליע — וואָס האָט געפירט אַ וואַגיקן דראַמאַטישן קרייז
א. נ. פון דוד הערמאַן. אַן ערך אַ יאָר צייט אַרבעט ער מיטן

דאזיקן קרייז, דורכשפילנדיק אַ גרויסע טייל פון זיין לאַנג-יעריקן רעפערטואַר.

נאָכן צוריקקומען פון אויסטראַליע און אָפּשפּילן אין „קאמרי“ די „פריילעכע שדכנטע“, מאַכט טורקאָוו די צו-גרייטונגען צו זיין גרעסטן ישראלדיקן אויפטו — „תיאטרון זוטא“. ס'איז לכתחילה פאַרטראַכט געוואָרן ווי אַ וואַנדערנ-דיק באַוועגלעך קאַמער-טעאַטער, וואָס זאָל אויספירן פּיעסן פון ישראלדיקע מחברים, ד. ה. אַ טעאַטער, וואָס זאָל ווערן אַ מין עקספּערימענטאַלער וואַרשטאַט פאַר דער מקורדיקער דראַמאַטורגיע און זאָל גלייכצייטיק באַדינען די פאַרוואַרפּן-סטע פּונקטן אין לאַנד. דערמיט איז ווידער געקומען צום אויסדרוק זיגמונט טורקאָווס לאַנגיעריקער אידעישער וועג אין טעאַטער: שאַפּן אַ בינע, וועלכע זאָל סטימולירן דאָס מקורדיקע שאַפּן און וואָס זאָל דינען די גייסטיקע נויטן פון דער פּאָלקס-מאַסע. „די באַשטימונג פון טעאַטער איז: צו דערמוטיקן, דערציען און אויפהייטערן דעם צושויער. דאָס טעאַטער קומט נישט סתם צו פאַרווילן, אָדער העלפּן דעם צושויער איינצוזינקען אין תהום פון שכחה, אַנטלויפּנדיק פון דער ווירקלעכקייט און אירע פּראַבלעמען. זיין אויפגאַב איז צו דערוועקן אַ פּראַצעס פון דענקען. באַוויינדיק דאָס נעגאַ-טיווע דאַרף עס וועקן דעם דראַנג צו דערגרייכן דאָס גוטע“ — שרייבט טורקאָוו אין איינעם פון זיינע אַריינפירן צו די „זוטא“ פּראַגראַמען. און אין אַן אַנדער אַריינפיר שרייבט ער: „ווער ס'פּאָלגט נאָך דעם רעפערטואַר פון זוטא, קאָן באַמערקן, אַז די פּיעסן פון אונדזער רעפערטואַר באַשעפּטיקן זיך מיט

פראבלעמען, וואָס אינטערעסירן אונדזער געזעלשאַפט...“ און נאָך עפעס: „בעת אונדזערע פאַרשטעלונגען איבערן לאַנד האָבן מיר לעצטנס פעסטגעשטעלט, אַז עס איז פאַראַן אַ גרויסער און פילפאַרביקער עולם, וועלכער נייטיקט זיך אין אַ טעאָטער ווי אין איינעם פון די גורמים פון אַ גייסטיקער קליטה“. דער זאך האָט אויך געדינט „זוטא“ אין משך פון דער צען־יאָריקער עקזיסטענץ.

אין משך פון די צען יאָר (1957—1967) האָט „זוטא“ דורכגעמאַכט איבער אַ האַלבן מיליאָן קילאָמעטער איבער די שאַסייען און וועגן פון לאַנד; באַזוכט ביי 300 קיבוצים און יישובים, אַ טייל פון זיי — ניי־געשאַפענע, אויף די ווייטסטע גרענעץ־געביטן, וווּ „זוטא“ איז געווען דאָס ערשטע טעאָטער בכלל. אין משך פון די יאָרן האָט „זוטא“ אויפגעפירט 12 פיעסן, אין דעם בלויז איין פיעסע פון נישט קיין ישראלדיקן מחבר: די קאָמעדיע „השועל והענבים“ פון בראַזיליאַנער דיכטער גילערמע פיגעררידא, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן אין 4־טן יאָר פון דער „זוטא“־טעטיקייט, ווי אַ מין צייכן פון זיגמונט טורקאָווס דאַנקשאַפט און פאַרערן פאַרן בראַזיליאַנער פאָלק און זיין קולטור, פאַרן מקום מקלט, וואָס זיי האָבן געגעבן אַ גערודפטן יידישן קינסטלער.

אַלע אַנדערע פיעסן, וואָס זענען געשפילט געוואָרן אין „זוטא“ — אַלע זענען זיי אויפגעפירט געוואָרן פון זיגמונט טורקאָוו און אין אַלע האָט ער מיטגעשפילט — זענען געווען פון ישראלדיקע מחברים: מרים אלונה, ז. סאַלאַטע (ז. טור־קאָוו) — די פיעסע „אַסקאַר“, וואָס איז געשפילט געוואָרן ביי

די 200 מאָל; יוסף הייבלום, יורם מטמור, נתן שחם (צוויי פיעסן: „ארבע עינים ועפרון“, געשפילט ביי די 200 מאָל און „מחיר הקרן“ — איבער 200 מאָל), חנוך ברטוב, „סע הביתה, יונתן“, געשפילט ביי די 300 מאָל און אין יידיש בעת די לעצטע אויסלענדישע טורנעען, אהוד בן-עזר, ש. חלפי, י. בר-יוסף און יגאל לב („זעקת השתיקה“). די לעצטע פיעסע איז געשפילט געוואָרן בלויז איין מאָל — זי איז געריכטלעך פאַרבאָטן געוואָרן, ווייל דאָס געריכט האָט איינגעפונען, אָז די טעמע איז „סוב יודיצע“, זי רופט זיך איבער מיטן סענסאַ-ציאָנעלן מלחי-פראָצעס, וואָס האָט זיך געצויגן זייער אַ לאַנגע צייט. דער דאָזיקער פאַרבאָט איז געווען אַ קאָטאָסטראָפּע פאַר „זוטא“. דאָס האָט גורם געווען אַ צוזאַמענבראָך ביי זיגמונט טורקאָוון און בקרוב אויך — דעם אונטערגאַנג פון „זוטא“.

פאַר דעם, אין יאָר 1966, ווערט געפייערט דער 70-יעריקער געבוירן-טאָג פון קינסטלער און דער יובל פון זיין טעאַטער-טעטיקייט מיטן אָן אימפּאַזאַנטן אָונט אין תל-אביב. דער יובל ווערט אויך ברייט אָפּגעמערקט אין דער יידישער פּרעסע כמעט פון דער גאַנצער וועלט. זיגמונט טורקאָוון ווערט אויסגעצייכנט מיטן ערן-פרייז פון דער שטאַט תל-אביב, צו-געטיילט פון דער שטאַט-פאַרוואַלטונג. אין די הייסע טעג פון סוף מאַי — אָנהייב יוני 1967 פאַרט ער נאָך אַרום מיט אַ באַניינג פון „סע הביתה, יונתן“ איבער די מיליטערישע לאַגערן. אין יאָר 1968 פאַרט ער אַרויס מיט זיין פרוי, ראָזאַ, אויף אַ גרויסן טורנע איבער זרום-אַמעריקע, ווו ער שפילט — צווישן אַנדערע — דיזעלבע פיעסע פון חנוך ברטוב אויף

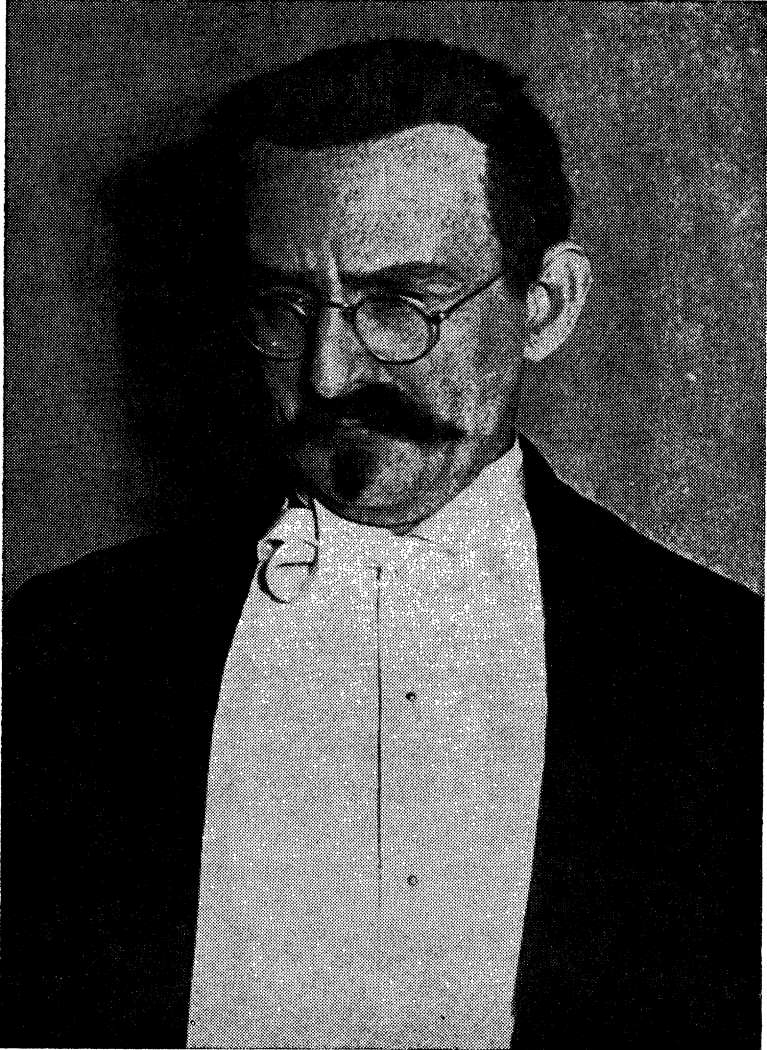
אין דער „זוטא“־פארשטעלונג „סע הביתה, יונתן“

יידיש. ווידער די אמאליקע עטאפן פון זיין וואַנדערונג: בראַ-
זיל, אַזש ביז ווענעצועלע.

צוריקגעקומען קיין ישראל, טרעט ער אַרויס מיט אַ יידי-
שער אויפירונג: זיין אייגענע פיעסע „אברהם גאַלדפאָדען“
אין אַ נייעם וואַריאַנט, וואָס האָט באַקומען דעם נאָמען „זינג,
מיין פּאָלק!“ און מיט דער גאַלדפאָדען-געשטאַלט פאַרענדיקט
ער זיין שפּילן אין ישראל. אין 1969 ווערט ער פאַרבעטן צו
רעזישירן אין דער אָנהייב־שטאַט פון זיין בראַזיליאַנער
קאַריערע, אין דער שטאַט רעסיפע, וווּ דאָס טעאַטער, וועל-
כעס האָט מיט זיין הילף אָנגעהויבן די ערשטע פּראָפּעסיאָנעלע
שריט, האָט געפּייערט דעם 25־יעריקן יוביליי. זיין געזונט
קאָן מער נישט פאַרטראַגן דעם שווערן קלימאַט פון רעסיפע,
מוז ער רעדוצירן זיין וויילן דאָרט און נאָך אַ צאָל קאַנצערט-
אויפטריטן מיט זיין פּרוי ראָזאַ אין סאַן־פּאַולאָ, ריאַ־דע-
זשאַנעיראַ און קאַראַקאַס (ווענעצועלאַ) — צוריקקומען אַהיים.
ער איז מער פיזיש נישט בכוח אויסצוטראַגן די שוועריקייטן
פון וואַנדערן און שפּילן.

פאַרן לעצטן אַרויספאַר קיין בראַזיל באַקומט ער פון
קולטור- און בילדונג־מיניסטעריום אַ מעלדונג וועגן דעם, אַז
די ישראל־רעגירונג האָט אים צוגעטיילט אַ לעבנסלענגלעכע
פענסיע, ווי אַ צייכן פון אָנערקענען זיינע פאַרדינסטן לטובת
דער טעאַטער־קונסט ביי יידן. פון דער פענסיע קאָן ער, ליי-
דער, נישט געניסן: אייניקע וואַכן נאָכן צוריקקומען קיין
ישראל, אין ברען פון זיינס אַ פּרישן פּלאַץ צו שאַפן אַ טעאַ-
טער פון נייע עולים און פאַר נייע עולים, ווערט פּלוצלינג

גאלדפאדען

איבערגעריסן — דורך אַ האַרץ־אַטאַק — זיין מיפּול, שאַ-
פּעריש און פּאַרדינסטפּול ברויזנדיק לעבן, אין דער נאַכט פון
20־טן אויפן 21־טן יאַנואַר 1970.

גראַד ווי זיין גאַנץ לעבן איז אַדורך אין דינסט פון פּאַלק
און זיין קולטור, האָט ער אויך מיט זיין טויט זיך געוואָלט
פּאַרדינען דער וויסנשאַפט פון פּאַלק: זיין גוף האָט ער תּורם
געווען דעם תּל־אַביבער אוניווערסיטעט פּאַר פּאַרש־צוועקן.
איז נישט געווען קיין לוויה פון באַליבטן יידישן פּאַלק־קינ־
סטלער און יידישע מענטשן אין גאַר דער וועלט האָבן אויס־
געדריקט זייער טרויער דורך איינדרוקפּולע אַזכּרות, וואָס
זענען צו די שלשים פּאַרגעקומען אין פּאַריז און ריאַ דע
זשאַנעיראַ און בוענאַס־אַיירעס. דער עיקר אָבער איז געווען
די צענטראַלע אַזכּרה אין תּל־אַביב, איינגעאָרדנט פון דער
תּל־אַביבער שטאַט־פּאַרוואַלטונג, מיטן אַנטייל פון שטאַט־
פּרעזידענט, י. ראַבינאַוויטש, פּאַרשטייער פון קולטור־מיניס־
טעריום, פון קולטור־צענטר ביי דער הסתדרות, פון דער
ישראָלדיקער קונסט־וועלט און פון דער יידישער שרייבער־
משפּחה. די העברעישע פּרעסע און די יידישע פּרעסע אין
גאַר דער וועלט האָט אין טרויער־ און אַפּשאַץ־אַרטיקלען
אַפּגעגעבן כּבוד זיגמונט טורקאַוון — דעם אַרטיסט, רע־
זשיסער, שרייבער און גייסטרייכן מענטש, דער פּילזייטיק
באַגאַבער און פּילפּאַרביקער פּערזענלעכקייט.

אסתר רחל קאמינסקא

אין

זיגמונט טורקאוו

א סת-רחל קאמינסקא — „די מאמע פון יידישן טעאטער“ ;
 זיגמונט טורקאוו — דער גרינדער פון ווארשעווער יידישן
 קונסט-טעאטער. נעמען-סימבאלן אינעם אויפבלי פון יידיש
 טעאטער אין פוילן במשך פון צוויי תקופות — זיי דארפן
 בלייבן פארייניקט אין געדעכעניש, גראד ווי זיי זענען געווען
 פארבונדן אין דער טעאטער-ווירקלעכקייט.
 צוויי נעמען — לייכטורעמס פאר צוויי טעאטער-דורות.
 די דורות זענען אוועק מיטן רויך פון קרעמאטאריע-אויונט.
 די תקופות זענען געווארן אין בעסטן פאל — געשיכטע ; די
 לייכטורעמס — פארלאשן געווארן דורכן וויסטן שטורמווינט
 פון אונדזער דריטן חורבן, אינעם פארטיליקטן יידיש-פוילן.
 פארשידן איז געווען זייער גאנג צום טעאטער און אויף
 א בשותפותדיקן וועג זענען זיי זיך צונויפגעקומען א יאר-
 צענדליק פון זייער שאפן אין טעאטער. פאר אסתר רחלען
 איז עס געווען דער לעצטער יארצענדליק פון איר שאפן ;
 פאר זיגמונטן — דער ערשטער.
 פארשידן זענען געווען זייערע היימען, סביבה, דערציונג,
 גרונט-באגריפן, און צונויפגעקומען זענען זיי זיך ביי איין און
 דעם זעלבן אביעקט פון גרויסער ליבשאפט : טעאטער.
 פון די קינדער-יאָרן אָן האָט זיי ביידן געצויגן צו דעם
 גלאַנצפּוילן — געבענטשטן און פאַרשאַלטענעם — כּישוף-

ווינקל, ווו ס'ווערן געשפינט ליכטיקע און בייע חלומות: צו דער בינע. וואַרים ביידע זענען זיי געווען — ווי דאָסטאַ-יעווסקי האָט עס אויסגעפיבערט — פאַרשאַלטן מיט טאַלאַנט. אסתר רחל האָט פונעם אומעטיקן, אַרעמען, וויסרוסיש-ליטווישן פּייזאַזש, פון איר קליין שטעטעלע, צווישן וואַלד און פעלד, אַרויסגעזונגען אַ חלום וועגן אַן אַנדער וועלט. דער חלום אירער האָט זיך אין דער גרויסער וועלט פאַרוואַנדלט אין יידיש טעאַטער. אין זיינע וואַנדערונגען האָט זי אַריינגע-זונגען איר לעבן-ליד.

זיגמונט האָט פון דער גרויסער שטאַט, פון פּוילנס הויפט-שטאַט, פון איר אימפעט און ברויז, אויסגעשטאַלטיקט באַ-שטימטע וויזיעס וועגן טעאַטער, וועגן קונסט בכלל; אַרויס-געטראָגן באַגריפן, אויסגעפורעמטע אויפן באַדן פון אַ קול-טור-קינסטלערישער פּוילישער בינע אויף אַ הויכער מדרגה, ווי אויך פונעם שאַפן פון גרויסע רוסישע בינע-קינסטלערס. דאָס אַליץ האָט ער אַריינגעבראַכט אין די אַרעמע יידישע טע-אַטער-געצעלטן.

אסתר-רחלס צושטייער צום ווונדערוויקס פון יידישן טע-אַטער איז געווען — אַ חוץ איר פענאַמענאַלן טאַלאַנט — די שורשיקע פּאַלקסטימלעכקייט. דאָס זענען געווען די נאַטור-זאַפטן פונעם יידישן פּאַלקס-לעבן, וואָס האָבן זיך אין משך פון דורות קאַנסערווירט אין דער געדיכטעניש פון פאַרוואַרפענע מזרח-אייראָפּעיִשע שטעטלעך. די נאַטור-זאַפטן, די נישט-געפעלשטע פּאַלקסטימלעכקייט אירע — דאָס האָט אַריינגע-בראַכט אַ נייעם טאָן און גייסט אין יידישן טעאַטער...

— אַ רגע לאַמיר זיך דערמאַנען: יידיש טעאָטער ? —
 אין יענער תקופה איז עס דאָך גאַר געווען ביזן גרונט פאַר-
 קריפלט, „יידיש-דייטש“ — אַן אַרענע פון קלאַונאַדע און
 הפקרות, אַ וויסטעניש פון קולטור-מידבר. הפקרות און קול-
 טורלאַזיקייט האָבן דאָרט געדייעט מיט שטעכלדיקייטן, גע-
 וואַקסן אונטערן שוץ פון די, וועלכע האָבן געפיעסטעוועט
 אַלע ווילדגראַזן אויף דער קוים-צעאָקערטער רוי-ערד פון
 טעאָטער ביי יידן. אסתר רחל איז געווען דער עיקר-גורם פון
 גורלדיקן קער צו אַן אַנדער מאַרגן. מיט איר שאַפּערישן כוח
 און סצענישן אויפטו האָט זי די יידישע בינע אין רוסלאַנד,
 פוילן און ליטע דערהויבן צו דער מדרגה פון אַ טעאָטער
 ביי יידן. זי האָט געהאַלפן פאַרוואַנדלען דאָס צום מיינסטן
 פאַרוואַרלאַזטע קינד פון דער יידישער גאַס — צומאַל פון די
 הינטערגעסלעך — אין אַ לעגיטימען צווייג אינעם קולטור-
 שאַפן פון די יידישע מאַסן. זי איז געווען די אָנהייבערין, וואָס
 האָט באַווירקט ממשיכים, צוגעצויגן ווייט-שטייענדיקע, דער-
 נענטערט אַפּגעפרעמדטע און דערווייטערטע.

זיגמונט טורקאָוס צושטייער צום ווונדערבלי פון יידיש
 טעאָטער אין פוילן נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה איז גע-
 ווען — אַ חוץ זיין גרויסן סצענישן טאַלאַנט — דאָס וויסן און
 אייראָפּעישע קולטור, וועלכע ער האָט געהאַלפן איינברענגען
 אויף די יידישע בינע-ברעטער. און פאַרוואָס עפעס אייראָ-
 פעישע ? — יידישע קולטור, בכלל קולטור, עלעמענטאַרע
 קולטור צומאַל, וועלכע ער האָט געהאַלפן איינברענגען אויף
 די יידישע בינע-ברעטער. וואָרים קולטור איז נאָך אַלץ געווען

א זעלטענער גאסט אינעם יידישן טעאטער אין פוילן — אפילו
נאך אסתר-רחלס גרויסע פארמעסטן און אויפטוען.

א דערצויגענער אויף גוטע טעאטער-מוסטערן, אין טעא-
טער-שולן — דאס איז געווען אן אומבאקאנטער באגריף פארן
גאלדפאדען- און נאך-גאלדפאדען אקטיאר (טיילמאל אפילו —
א שול בכלל, אן עלעמענטאר-שול); א בארייכערטער מיט
אלגעמיינער בילדונג, וואס האט אויסגעברייטערט זיינע קינ-
סטלערישע האריזאנטן און באקרעפטיקט זיין טאלאנט, האט
ער מיט די דערווארבענע אוצרות געהאלפן רייניקן די דעמ-
פיקע אטמאספער, וואס האט געהערשט אינעם חושכדיקן יידי-
שן טעאטער-קעלער. דער קעלער האט געקאנט זיין באגלאנצט
מיט עלעקטרישע לעמפלעך, לויטן אמעריקאנער שטייגער;
באפוזט מיט די געשמאקלאז-פארביקסטע דעקאראציעס און
קאסטיומען — דאס האט לגמרי נישט פארקלענערט זייער
גייסטיקע חושכדיקייט. זיגמונט טורקאוו איז געווען פון די
געציילטע, וואס האבן אריינגעבראכט גייסטיקע אויסלייטערונג
אין דער חשכות פון יידישן טעאטער-קעלער, צוגעגעבן דעם
יידישן בינע-שאפן א בכבודיקן שטאנד, ווען קינסטלערישע
אטמאספער וועגט איבער און פארטרייבט דאס חשכות. ווען
מאטעריעלע ארעמקייט — אויב זי איז ציכטיק און גייסטיק
רייך — איז נישט קיין שאנד, נאר א שלעכטער צושטאנד,
ארויסגערופן דורך געשיכטלעכע און סאציאלע נויטן.

אין א גורלדיקער תקופה איז פארגעקומען דער שאפע-
רישער צוזאמענטרעף פון די צוויי פארשידענע קינסטלערישע
אנטפלעקונגען — אסתר רחל קאמינסקא און זיגמונט טורקאוו.

די גורלדיקייט האָט באַדינגט זייער צוזאַמענאַרבעט און צו-
זאַמענשאַפֿן אין משך פֿון יאַרצענדליק. די רייפסטע פירות
פֿון דעם צוזאַמענשאַפֿן — פירות, וואָס האָבן געטראָגן אין זיך
אייביקייט-ווערטן — זענען געווען: אסתר רחלס אַנטייל איי-
נעם באַגין פֿון וואַרשעווער יידישן קונסט-טעאַטער „וויקט“;
זיגמונטס איניציירנדיקער און דעציירנדיקער אַנטייל אינעם
שאַפֿן דעם טעאַטער-מוזיי אויפֿן נאַמען פֿון אסתר-רחל קאַ-
מינסקאַ.

אסתר רחלס אַנטייל אינעם „וויקט“ איז געווען אפשר
בלויו אַ סימבאָלישער — איר נאַמען האָט באַשיינט דעם
ערשטן „וויקט“-אַפיש. איר טאַלאַנט, איר סצענישע אַקטיווי-
קייט האָט למעשה אַ קורצע צייט באַקרעפטיקט עטלעכע פֿאַר-
שטעלונגען אין צוויי עטאַפֿן פֿון די ערשטע צוויי יאָר „וואַר-
שעווער יידישער קונסט-טעאַטער“. נייערט איר השפעה אויפֿן
שאַפֿערישן וועג פֿון „וויקט“, דער גייסט פֿון דער „מאַמען פֿון
יידישן טעאַטער“. די טראַדיציעס פֿון איר ווירקן, דערצייען
יונגע אַרטיסטישע דורות און דרייטע עקספּערימענטן —
דאָס האָט געשוועבט אין אַלע עטאַפֿן, וואָס דאָס וואַרשעווער
יידישע קונסט-טעאַטער האָט דורכגעמאַכט, אין אַלע יאָרן פֿון
זיין טעטיקייט, ביז זיין אומקום אין די גיהנום-פּייערן פֿון
באַלאַגערטן וואַרשע, פֿון דער היטלערישער שריפה.

זיגמונטס אַנטייל אין טעאַטער-מוזיי א. נ. פֿון אסתר-רחל
קאַמינסקאַ איז געווען פֿון די ערשטע שריט אָן — צוזאַמענ-
שטעלן די עקספּאַנאַטן און איינאַרדנען דאָס דערעפּענען צו די
שלושים נאָך איר טויט אין דעם צימער, וווּ זי האָט אויסגע-

הויכט איר לעצטן אַטעם אין איר לאַנגיעריקער היים אויף אַבאַזשנע 11 — און דעם אַריבערפירן דעם מוזיי אין ווילנער „יוואָ“, ווו ער איז זיך פאַנאַנדערגעוואַקסן אין אַ בכבודיקן צווייג פון „יוואָ“־אַקטיוויטעטן; זיין כסדרדיקע זאַרג איז געווען צו באַרייכערן און אויסברייטערן די נייע יידישע קול־טור־אינסטיטוציע, ביז זי איז אין איר גרעסטער טייל אויך אַוועק מיטן רויך פון דער היטלערישער שריפה, צערויבט און צעשטערט דורך די נאַצישע באַרבאַרן.

פאַראַלעל צום מוזיי איז געווען זיגמונט טורקאַווס אומ־אויפהערלעכע זאַרג צו פאַרייביקן דעם אַנדענק פון אסתר־רחלען — ביי יעדער געלעגנהייט און אויף יעדן וואַנדער־וועג זיינעם, אין אַלע פיר ביכער פון זיין ליטעראַרישער ירושה, ביי יעטוועדער קיילעכדיקער דאַטע, וואָס איז פאַרבונדן גע־ווען מיט דער „מאַמען“ — ביזן געדאַנק, דער איניציאַטיוו צוצוגרייטן אַ ברייט־פאַרמאַסטן פייערן איר 100־טן געבוירן־טאַג. די ערשטע טואונגען ביים צוגרייטן, די ערשטע סטימולן אין רייד און בריוו צו אַנדערע, — וואָרים צו דער עצם־דאַטע האָט זיין קראַנק האַרץ נישט באַוויזן מער צו ציען.

איז דען דאָס אַלץ געשען צוליב דער משפּחה־קרובה־שאַפט, וואָס האָט זיך בשעתו געשאַפן צווישן די צוויי קינ־סטלערס? — יאָ און גיין. אַוודאי האָט דער פאַקט פון זיגמונט טורקאַווס ווערן דער איידעם פון אסתר־רחל קאַמינסקאַ אין אַ געוויסער מאָס משפּיע געווען, אַז אויך די שאַפּערישע פאַר־בידונג צווישן זיי זאָל ווערן אַן ענגערע. דאָס איז געווען דער

מקור פונעם נאמען „משפחה“, וואס איז אפטמאל דורכן אק-טיארישן „קאפיאזום“, דער קנאה-שנאה, ווי א לונג און לעבער אָנגעהאָנגען געוואָרן ביי פאַרשידענע — אָפטמאל פיינלעכע און געפערלעכע — געלעגנהייטן. אָנגעהאָנגען געוואָרן סיי אויף אסתר-רחלס, סיי אויף זיגמונטס נאָמען, סיי אויף אַלע אַנדערע, וואָס זענען מיט געוויסע משפּחה-פּעדעס געווען פאַר-בונדן מיט אסתר-רחלען. געווען צייטן, בעיקר אין די פאַר-פּלאַנטערטע און בלוטיקע טעג פון בירגער-קריג אין רוסלאַנד, ווען דער פאַרווירף „משפּחה“ איז געווען סכּנות נפּשות, דערפּירט צומאַל צום מסכּן זיין זיגמונט לעבן אין אַ מסירה צום „טשעקאַ“ — נישט צו רעדן שוין וועגן דעם פאַרלאַנג פון „נאַציאָנאַליזאַציע“, אין גייסט פון דער „קנאה פון די נישט באַזיצנדיקע קלאַסן“, לויטן אויסדרוק פון אַ דענקער. נייערט נישט בלויז דער ענין משפּחה האָט געווירקט אויף די שאַפּערישע פאַרבינדונגען.

וואַרים אין דער ערשטער צייט פון זייער צוזאַמענאַרבעט — און דאָס איז געווען אַ צוויי יאָר א י ד ע ר זיי זענען גע-וואָרן „משפּחה“ — האָט זיך אָנגעהויבן אויסצווירקן די השפּעה פון דער „מאַמען“ איבערן יונגן אַדעפט פון יידישן טעאַטער. „צום גליק איז מיר געווען באַשערט אין מיין פּריסטער בינע-יונגט זיך צונויפצוטערעפן מיט אסתר-רחל קאַמינסקאַ און זי האָט מיר אונטערבאַוויסטזיניק געוויזן דעם וועג צום מענטשן, צום אמת אויף דער בינע“ — דער-צײלט זיגמונט טורקאָו אינעם ערשטן באַנד פון זיינע זכּרונות „פּראַגמענטן פון מיין לעבן“. אין איבערקוק פון די שולן,

לערערס און השפעות אויף זיין קינסטלערישער אנטוויקלונג, פארנעמט אסתר-רחל אן אַנזעעוודיק אַרט.

דאָס אויסוירקן זיך פון משפחה־פאַרבינדונגען קאָן מען גיכער געפֿינען ביי אסתר־רחלען, אין דער זאַמלונג פון אירע בריוו, וואָס זענען צוזאַמענגעשטעלט און אַרויסגעגעבן גע־וואָרן (אין יאָר 1927) דורך מאַרק טורקאָוון. דאָס זענען אָבער אינטיים־פּריוואַטע בריוו, בריוו פון דער אמתער ייִדי־שער מאַמען. שרייבט מיט רעכט י. ראַפּאַפּאַרט אין „ביכער־וועלט“ (1928): „אין די בריוו זעען מיר פאַר זיך נאָר די פּריוואַטע מאַמע, נישט די מאַמע פון ייִדישן טעאַטער. נאָר אומדירעקט קאָנען מיר מאַכן געוויסע אויספירן, וואָס האָבן אַ שייכות צום טעאַטער. אויב אסתר־רחל קאַמינסקאַ האָט כּסדר געקעמפט מיט געלט־שוועריקייטן, אויב זי האָט כּסדר געדאַרפט אַרומפאַרן — איז אַ סימן, אַז דער ייִדי־שער טעאַטער איז נישט געווען מיט אַלעמען. אָבער דאָס זענען אַזעלכע אַלגעמיינע ערטער, וואָס מ'דאַרף צוליב זיי נישט אַנקומען צו בריוו־זאַמלונגען.“

די בריוו, וואָס קומען אַריין אין מאַרק טורקאָווס זאַמ־לונג, זענען בעיקר פון אסתר־רחלס לעצטע יאָרן און הויפטזעכלעך — צו דער נאַענטסטער משפחה. דערפאַר איז י. ראַפּאַפּאַרט גערעכט, ווען ער שטעלט פעסט, אַז „אין די דאָזיקע בריוו איז קיין סימן נישטאָ פון דער מאַמען פון ייִדישן טעאַטער“, נישט פון דער רייכער פּערזענלעכקייט פון דער קינסטלעריק, נישט פון דער קולטור־ און טעאַטער־

סביבה, וועלכע זי האָט געשאַפן און אין וועלכער זי האָט געלעבט.

אויך די זכרונות פון אסתר־רחל קאַמינסקאַ, אין וועלכע ס'זענען דווקא יאָ דאָ גאַנץ בולטע סימנים פון איר רייכער פּערזענלעכקייט, פון דער קולטור־סביבה און דער טעאַטער־וועלט, אין וועלכער ס'איז איר אויסגעקומען צו לעבן און שאַפן — ווי י. ראַפּאַרט טענהט אין שייכות מיט די בריוו — זענען אין פּרט פון צוזאַמענאַרבעט מיט זיגמונט אַ נישט־באַשריבן בלאַט. די זכרונות, וואָס זענען אונטערן נאָמען „דערנער און בלומען“ — און אונטער דער רעדאַקציע פון יאַנאַס טורקאַוו — דערשינען אין המשכים אין דער וואַרשעווער טאַגצייטונג „מאַמענט“, האָבן נישט באַוווּן צו דערגיין צו דער תקופה פון צוזאַמענאַרבעט צווישן אסתר־רחלען און איר צוקונפטיקן איידעם.

דער שרייבער פון די שורות וואָלט אין דעם פּרט גע־קאַנט אין אַ געוויסער מאָס אויספילן די בלויוז, ווען ער שטרענגט אָן זיין זיכרון — אויף וויפל דער זיכרון וואָלט אים געדינט. און אפשר וואָלט ער אים טאַקע געדינט, אין הסכם מיטן זאַג פון אַ ייד אַ פּיקח, אָן אַנגעזעענע פּאַליטישע פּערזענלעכקייט אין ישראלדיקן לעבן, אין אונ־דזער פּאַרלאַמענט. נ. גיר: אַז מ'קומט אין די עלטערע יאָרן, געדענקט מען, וואָס איז געשען מיט צענדליקער יאָרן צו־ריק, מ'פּאַרגעסט אָבער, וואָס איז געווען מיט פינף מינוט צוריק... וואָרים דאָ האַנדלט זיך וועגן זכרונות פון קנאַפע פּופציק יאָר ווען כ'בין געווען גאַר־גאַר אַ יונגער בחור און

אין די לעצטע פאָר יאָר פון אסתר־רחלס לעבן געהאַט די זכיה צו זיין דער שטוב־סעקרעטאַר, אַזוי צו זאָגן, אַ מין פּריוואַט־סעקרעטאַר ביי דער גרויסער קינסטלעריין.

איז אויסגעקומען צו הערן און שרייבן אירע אַרויסזאָגן וועגן פאַרשידענע טעאַטער־, קונסט־ און געזעלשאַפטלעכע פּראַבלעמען, ווי אויך: וועגן איר באַציונג צום איידעם, ווי צו אַ קינסטלער, אַן אינדיווידוואַליטעט, אַ דערקוויקנדיקע דערשיינונג אינעם יידישן טעאַטער — אַ חוץ איר ציטערדי־קייט וועגן אים, ווי וועגן אַן אייגענעם, באַענטן מענטשן, אַ משפּחה־מיטגליד. ליידער זענען נישט פאַרבליבן ביי מיר די פאַרציכנונגען פון יענע טעג און ס'וועט גאַרנישט לייכט זיין צו געפינען דאָקומענטירטע שפורן פון יענע אַרויסזאָגן — בריוו, אַרטיקלען, זכרונות, וואָס זענען אין פאַרשידענע צייט־שריפטן געווען געדרוקט ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן — אויב ס'קאָן נאָך בכלל זיין אַ האַפנונג ערגעץ זיי צו געפינען נאָך דעם גרויסן חורבן. מוז מען זיך באַגנוגענען מיטן אַל־געמיינעם איינדרוק, וואָס האָט זיך איינגעקאַרבט אינעם זיכרון: גרויסע ליבשאַפט פון אסתר־רחלען צו זיגמונטן, ליבשאַפט ווי פון אַ מאַמע צו אַ קינד — פון אַזאַ ליבנדיקער מוטער, ווי ס'איז געווען די מאַמע פון יידישן טעאַטער; התפעלות פאַר זיינע פאַרמעסטן און אויפטוען, פאַכמעניש אַפּשאַצן, וואָס האָט גורם געווען איר באַווונדערן. נייערט נישט בלינד — קרי־טישע, צומאָל שאַרף קריטיקירנדיקע אַפרופן, קריטיק, אַרויס־געפלאַסענע פון ליבשאַפט און זאַרג. איינגעקריצט אין זיכרון איז געוואָרן איר שאַרפע קריטיק אויף דער „ליכטפּיסיקייט“

פון מאַליערס „ליבע אַלס דאַקטאָר“ — אַזוי האָט זיך אויס-
 געדריקט וועגן דער באַלעט־מעסיקער אויפֿירונג פון זיגמונט
 אין אַ רעצענזיע דער פּאָפּולערער וואַרשעווער טעאַטער־קריי-
 טיקער פון יענע יאָרן, א. ש. יוריס. ביי איר גאַנצער גוטמו-
 טיקייט האָט זיך אסתר־רחל געבייזערט דערויף, נישט צופרידן
 געווען פון דער פּאַרשטעלונג בכלל: „פון די לייכטע פּיס אויף
 דער בינע, ווערט מיר שווער אויפֿן האַרצן... מיר די גוטע יאָר
 וואָס דער „קאַרגער“ איז זיגעלען מער געלונגען. דאָרט איז
 טאַקע געווען ווייניק פּיס, אָבער אַ סך האַרץ. און טעאַטער
 מאַכט מען מיטן האַרצן, נישט מיט פּיס“.

דאָס זענען, פּאַרשטייט זיך, בלויז צויטן פון זכרונות,
 אַרויסזאָגן — פון אסתר־רחלס באַנעמען טעאַטער און איר
 באַציען זיך צו זיגמונטן. דאַקעגן וועגן זיגמונטס באַציונג
 צו אסתר־רחלען האָבן מיר אַ סך דאַקומענטירטע מאַטעריאַלן,
 אַ גרויסע צאָל פון זיינע אַרויסזאָגן און טואונגען. קודם־כל —
 די ביכער פון זיגמונט טורקאָוו. אַביסל וועט מען אין זיי
 געפינען אויך אַ געוויסן שייַן אויף אסתר־רחלס באַציונג צו
 אים. אַ שטייגער, וואָס ער דערמאַנט די פּרעמיערע פון מאַ-
 ליערס „דער קאַרגער“ אין וואַרשעווער „צענטראַל“ — אינעם
 דריטן באַנד פון זיינע זכרונות „די איבערגעריסענע תקופה“ —
 פאַרענדיקט ער דאָס קאַפיטל: „מיין גרעסטע באַלוינונג האָב
 איך דעם אָונט באַקומען פון אסתר רחל קאַמינסקאַ, וואָס
 האָט אין אַ זייטיקער לאַזשע זיך צוגעקוקט צו דער פּאַרשטע-
 לונג. זי איז אַרויף צו מיר און אָן ווערטער זיך צעקושט. אין
 דעם קוש איז געווען די ליבע פון אַ מאַמען, אַנערקענונג פון

אָ חברטע, סמיכה פון אַ קינסטלערין און דערמוטיקונג מצד
אַזאַ פאַרדינסטפולער טעאַטער־פּערזענלעכקייט.

זיגמונט האָט גאָר הויך געשאַצט די מיינונגען פון אסתר־
רחלען — נישט בלויז וועגן אים גופא, וועגן זיינע קינסטלע־
רישע אויפטוען. אין זיין ערשטלינג־בוך „שמועסן וועגן טע־
אַטער“, האָט ער אינעם קאַפיטל „די בראַדער־זינגער“ דער־
מאַנט וועגן דעם: „דער גליקלעכער צופאַל האָט געוואַלט, אַז
מיינע ערשטע טריט אינעם יידישן טעאַטער זאָלן געמאַכט
ווערן אונטער דער מוטערלעכער השגחה פון אסתר־רחל
קאַמינסקאַ. די דאָזיקע גרויסע קינסטלערין איז אויך געווען אַ
מערקווירדיק אינטערעסאַנטע און אינטעליגענטע דערציילערין.
אירע שמועסן האָבן מיר געגעבן אַ קוואַל פון באַלערנדיקן
מאַטעריאַל וועגן די חבלי לידה פון דער מאַדערנער יידישער
דראַמע...“ און אַביסל ווייטער שרייבט ער: „אסתר־רחל איז
געווען די ערשטע מיר צו דערציילן וועגן די, בראַדער־זינג־
גער...“

דערמאָנען זיך דערביי די טרעפלעכע און פאַרטיפטע
זכרונות און אַפשאַצונגען, וועלכע אסתר־רחל האָט מיר דיק־
טירט וועגן יעקב דינעזאָנען, דוד פרישמאַנען; אירע דער־
ציילונגען וועגן שלום־עליכמען און י. ל. פרצן — פאַר זיי
ביידן האָט אסתר־רחל געהאַט גאָר אַ גרויסן קולט. איר באַ־
ציונג צו ליטעראַטור און ליטעראַטן — להיפוך צו דער
הערשנדיקער ביטול־ און זילזול־באַציונג מצד אַנדערע אָנגע־
זענענע יידישע אַקטיאָרן צו די יידישע פען־מענטשן אין די
ערשטע יאַרצענדליק פון יידיש טעאַטער — איז געווען פול

מיט דרײַ־ארץ און פֿאַרערונג. זי איז געווען די פֿאַקטישע פֿאַרבינדונג צווישן דער ליטעראַטור און ייִדיש טעאַטער. אַפֿילו צו אַ מענטשן, פֿון וועלכן זי האָט געליטן אַ שפּאַר ביסל עוולות, מיט וועלכן זי איז יאָרנלאַנג געווען קידער־ווידער — צום ד״ר מוקדוני, האָט זי געהאַט מער ווי אַן אַב־יעקטיווע באַציונג; כ׳האַב קיינמאַל נישט געהערט פֿון איר קיין שלעכט וואָרט וועגן אים. זי איז געווען נאָענט באַפֿריינדט מיטן זיידן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, מענדעלע מוכר ספרים, מיטן דיכטער ש. פֿרוג, וואָס האָט געהערט צו אירע גרעסטע חסידים. מיר קאַנען עס זען פֿונעם ליד, וואָס דער קראַנקער דיכטער האָט צוגעשיקט צו אירס אַ בענעפיס:

איך בין קראַנק, אַרטיסטין ליבע,
כ׳פֿיל דאָך אָבער היום און ייִדיש.
און מײן טאַטאָס קלינגט זים און פֿריילעך,
ווי אַ יום־טובֿדיקער קידוש.

פֿאַר דער ייִדישער נשמה,
פֿאַר דעם פינצטער און דעם מאַטער,
לעבן וואָל די מוטער רחל
פֿונעם ייִדישן טעאַטער.

(ציטירט לויט זלמן זילבערצווייגס „לעקסיקאָן פֿון ייִדישן טעאַטער“, באַנד 6).

פריער איז דערמאָנט געוואָרן דער פּרֿיך־קולט פּון אַסתר־
 רחל קאַמינסקאַ. נישט אויסגעשלאָסן, אַז אויך דאָס איז געווען
 אַ סיבה פּון דער גייסטיקער קרובהשאַפט צווישן איר און דעם
 יונגן טורקאַוו. וואָרים זיין וועג צום יידישן טעאַטער האָט
 זיך אָנגעהויבן פּונעם פּרֿיך־קרייז, פּון „הזמיר“, פּון פּרעס
 פּראַווען גייסיקן טיש מיט זיינע שמועסן, לעקציעס, קעסטל־
 אַוונטן. זיגמונט איז נאָך ווי אַ גימנאַזיסט דערנענטערט גע־
 וואָרן צו דער פּרֿיך־סיבה דורך זיין שול־חבר שלמה מענ־
 דעלסאַן, אַ מקורב צו דער פּרֿיך־היים און אַ בן־בית אין דער
 טורקאַוו־היים. דער פּרֿיך־פּלואיד, די השפּעות פּון פּרען —
 דאָס איז געווען אַ געוואַלדיקער כוח, וואָס האָט געשאַפּן און
 סטימולירט גייסטיק־שאַפּערישע פּאַרבינדונגען אין יידישן
 וואַרשע, אין יידישן פּוילן.

דער ערשטער צוזאַמענטרעף פּון אַסתר־רחלען מיט זיג־
 מונטן איז געווען אַפילו אַ קוריאָזער. ריכטיקער — דער ער־
 שטער סצענישער צוזאַמענטרעף, דער אַקטיאָרישער צוזאַ־
 מענטרעף. וואָרים פּריוואַט האָט נאָך נפתלי טורקאַוו, דער
 פּאַטער פּון דער פּאַמיליע, אַריינגעפירט זיין בכור, ווען ער
 איז נאָך געווען אַ יינגל, אינעם קרייז פּון דער קאַמינסקי־
 משפּחה. גייערט דער אַקטיאָרישער ערשטער צוזאַמענ־
 טרעף איז פּאַרגעקומען בעת אַ בענעפיס־פּאַרשטעלונג, וועל־
 כע מ'קאָן אַנרופן בינע־אינטערנאַציאָנאַל. געווען איז עס דער
 בענעפיס פּונעם אינספּיציענט הערמאַן פּישער און געשפּילט
 האָט מען פּרידריך שיללערס „די רויבער“. די פּאַרשטעלונג
 איז אויפגעפירט געוואָרן בלויז אויף איין מאָל, ווייל מ'האָט

צוגעטראכט אַ קאַמבינאַציע פון די פאַרשידנסטע „סטאַרס“. אַסתר־רחל האָט געשפּילט אַמאַליע, אַ דייטשער אַפּיציר, אַ ליבהאַבער פון יידיש טעאַטער, האָט געשפּילט (אויף אַ שי־ללערישן דייטש, פאַרשטייט זיך) קאַרל מאָר; דער יידיש־פּויליש־דייטשער אַרטיסט — איינער פון די אינטערעסאַנט־סטע טיפּן אין דער טעאַטער־וועלט — יוליוס אַסקאַר (וועל־כער איז דאָן אַלט געווען ביי די 75 יאָר) האָט געשפּילט, אויך אויף דייטש, פּראַנץ מאָר און דער ניינצן־יאָריקער זיגמונט, דער יונגער, טאַלענטירטער אַרטיסט פון דער פּוילישער ביי־נע (אַזוי איז ער בפּירוּש אַנאַנסירט געוואָרן), האָט געשפּילט זיין פּאַטער, דעם אַלטיטשקן מאָר.

איז דאָס געווען בלויז אַן איינמאַליקער, צופּעליקער צו־זאַמענטרעף פון אַסתר־רחל קאַמינסקאַ און זיגמונט טורקאַוו. נייערט געצייילטע חדשים שפּעטער הייבט זיך אַן די פּאַקטישע, פּעסטע און פּרוכטיקע צוזאַמענאַרבעט פון דער „מאַמען“ מיטן יינגסטן קינד פון יידישן טעאַטער — אויף דער בינע פון וואַר־שעווער „עליועום“. קורץ נאָך דעם ווערט ער אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פון אַסתר־רחל קאַמינסקאַס וואַנדער־טרופּע. געווען איז עס סוף 1916. זינט דאָן האָט אַנגעהאַלטן זייער צוזאַמענאַרבעט: צוויי יאָר כמעט ביז ער איז געוואָרן דער איידעם פון אַסתר־רחלען — אין די טורנעען איבער דייטש און עסטרייכיש אַקופּירטן פּוילן; ווי איין משפּחה — דער טורנע קיין אוקראַינע און רוסלאַנד — צוויי יאָר איבער די געביטן, וואָס זענען געווען אַרומגעכאַפט מיטן פּייער פון

בירגער־קריג און פאָגראַמען, אין הונגער, קעלט און קויט, אונטער אַ האַגל פון קוילן, אין אַ כסדרדיקער סכנה פון טויט. באַדינגונגען פון מלחמה, פון אומרוען און צעטרייסלטן זיין, זענען ווי אַ לאַקמוס־פאַפּיר, אויף וועלכן ס'פאַרטערטלען זיך אַפּ די אמתע כאַראַקטערן פון מענטשן. דעמלט קומט אַרויס אויף דער אויבערפלאַך דאָס ערגסטע און שפּליקסטע אינעם מענטשן; דעמלט לייכט אויך אויף דאָס בעסטע און איידל־סטע אין אים. אין יענע גרויליקע און חושכדיקע טעג האָט אסתר־רחל אויפגעשיינט פאַר זיגמונטן אין איר פולן גלאַנץ — ווי אַ מענטש, אַ פּערזענלעכקייט, די „מאַמע“. איז גאָר נישט קיין ווונדער, אַז דער 2־טער באַנד „טעאָטער־זכרונות פון אַ שטורמישער צייט“ איז דורכן מחבר געהייליקט געוואָרן „דעם ליכטיקן אַנדענק פון דער מאַמען פון דער יידישער בינע אסתר־רחל קאַמינסקי“.

אינעם דערמאָנטן באַנד פון זיגמונטס זכרונות איז פאַ־ראַן אַ גאַנץ קאַפיטל, וואָס הייסט „אסתר רחל קאַמינסקאַ“. איר נאָמען, איר געשטאַלט, אירע האַנדלונגען און איר ווירקן, גייען דורך אין אַלע כמעט קאַפיטלעך פון באַנד, נייערט אין יענעם קאַפיטל — אין קאַפיטל 16 — געפינען מיר אַ קאַנ־צענטרירטן, ערנסטן אַנאַליז סיי פון אסתר־רחלס קונסט, סיי פון איר, ווי אַ פּערזענלעכקייט. דאָס דאָזיקע קאַפיטל איז איינס פון די וואַגיקסטע פּרווון אַפּצושאַצן אסתר־רחלען. ס'איז אויך דער בעסטער דאָקומענט וועגן דעם פּעסטן צוזאַמענבונד צווישן איר און איר תלמיד, איר חבר, דעם ווייטערציער פון אירע טראַדיציעס אין יידישן טעאָטער. איין דור פון שאַפּע־

רישן אויפטו האָט זיך אַרײַנגעקײטלט אינעם צווייטן, אויפֿ-
קום האָט געפונען אַ בשותפותדיקן וועג מיט פּאַרגײערס.

פּול מיט דערמאָנונגען וועגן אַסתר־רחלען איז אויך דער
דריטער באַנד פון זיגמונט טורקאָוס זכרונות — „די איבער־
געריסענע תקופה“. זכרונות וועגן די לעצטע יאָרן פון זייער
צוזאַמענאַרבעט — די לעצטע יאָרן פון איר לעבן — דערמאָ-
נונגען וועגן זייערע צווישנבאַציונגען, דער טיפּער פּריינד־
שאַפט און פּאַרשטענדעגיש, וואָס האָט געהערשט צווישן זיי.
מ'קאָן דרייסט זאַגן, אַז ווען מ'וואָלט באַדאַרפט פּאַרענדיקן
אַסתר־רחלס נישט־דערשריבענע זכרונות — אַזוי, אַ שטייגער,
ווי אַלער קאַציונע האָט געטון מיט ש. אַנ־סקיס פּראַגמענטן
פון „טאַג און נאַכט“ — וואָלט מען עס לייכט געקאָנט טון
אויפֿן סמך פון זיגמונט „די איבערגעריסענע תקופה“. ווי נאָר
און ווען נאָר ער האָט געקאָנט, האָט ער דערמאָנט זיין שייכות
צו אַסתר־רחלען, געפּרייט זיך מיט דער מעגלעכקייט זי צו
דערמאָנען.

איינגעקריצט אין מיין זיכרון איז פּאַרבליבן איין באַזונג־
דערס פייערלעכער און יום־טובדיקער עפּיזאָד אַזאַ: פּרילינג
1949 האָבן מיר געמאַכט אַ חנוכת־הבית פון נײַ־אויפֿגעבויטן
בנין פון גידעראַלעזישן יידישן טעאַטער אין וואַלאָוו, פון
וועלכן דער שרייבער פון די שורות האָט געהאַט דעם כבוד
צו זיין דער קינסטלערישער אַנפירער. דאָס טעאַטער איז אַג־
גערופן געוואָרן אויפֿן נאָמען פון אַסתר־רחל קאַמינסקאַ. צום
דערפּענען דאָס טעאַטער איז פּאַרבעטן געוואָרן זיגמונט
טורקאָוו. לכבוד דער פייערונג האָט ער צוגעגרייט די פּאַסיק־

סטע פארשטעלונג, וואָס האָט געקאָנט זיין פאַר אַזאַ געלעגנ-
הייט — שלום-עליכמס „בלאָנדזשענדע שטערן“ און אויף
דער פרעמיערע האָט ער אַפילו מיטגעשפילט מיטן אַנסאַמבל
פון נידערשלעזישן יידישן טעאַטער. פאַר זיגמונטן איז עס
געווען די גרעסטע פרייד. „כ'בין ווידער פאַרבונדן מיט
אסתר-רחלס נאָמען. דער מאַמעס נאָמען וועט אויפסניי אויפ-
לעבן מיט מיין אַנטייל“.

פריער איז דערמאָנט געוואָרן דאָס אַריינקייטלעך זיך פון
איין דור אינעם צווייטן. דער קאָמף פון יונג און אַלט — בעיקר
אין באַצוג צו אסתר-רחלעך — האָט ביי זיגמונטן נישט עק-
זיסטירט. ס'איז געווען אַ יוצא-דופנדיקע דערשיינונג אין
דער וועלט פון „אבות ובנים“, פון אייביקן סיכסוך צווישן
דורות, ווען ביאָלאָגישע אונטערשידן זענען דערהויבן גע-
וואָרן צו אַ מיטאַלאָגישער הויך. אין דער וועלט פון קעגנזאַצן
און ווידעראַנאַנדן, ווען דאָס נישט-אַנערקענען איינער דעם
צווייטן, דאָס אונטערשטעלן זיך קעגנזייטיק פיסלעך און צו-
להכעיסדיקייט, איז ממש געוואָרן אַ אידעישע נויטווענדיקייט
— איז די האַרמאָניע צווישן צוויי דורות, וואָס האָט גע-
הערשט ביי אסתר-רחלעך און זיגמונטן, געווען אַן אויסנאָמ-
לעכע דערשיינונג און מ'קאָן דרייסט זאָגן: אַ היסטאָרישע.

דאָס פאַרשטיין און אַרויספילן זיך צווישן אַן עלטערער,
דערפאַרענער קינסטלערין, מיט אַ יונגן אַנפאַנגער — אַ קינ-
סטלערין, וואָס האָט באַרייכערט איר אַרום, שטענדיק און
אומעטום, מיט איר דערוואָרבענער דערפאַרונג — איז געוואָרן
לעגענדאַריש. אסתר-רחל פלעגט ברייטהאַרציק מיט אַלעמען

טיילן איר דערפֿאַרונג. נישט, חלילה, רוטין — איר איז
לחלוטין פרעמד געווען די פֿאַרקאַלכטיקייט פֿון רוטין, זי האָט
געהאַט די טבע פֿון קאַנטראַל איבער זיך און אַפּוואַרפֿן פֿאַר-
גליווערטקייט — ווען די באַדינגונגען האָבן עס דערמעגלעכט
— נייערט דערפֿאַרונג אין בעסטן זין פֿון וואָרט; אַ וויסן,
דערוואַרבנס מיט אייגן מי און מאַטער. נישט יעדער —
אַפילו זעלטן ווער — איז עס פעיק געווען אויפצונעמען און
פֿאַראייגענען. זיגמונט האָט פֿאַרמאָגט אַט די אַ פעיקייט.

אין אַ סך פרטים איז אסתר־רחל געווען אַן אַנטדעקערין.
נישט קיין פֿאַרשערין, באַלאַדן מיט אינסטרומענטן, ציפּערן,
טעאַריעס — אַן אַנטדעקערין בפּועל ממש, וועלכע פּלעגט
זיך אַליין אַפּטמאַל איבעראַשן מיט אירן אַ געפּינס, מיט אַ גע-
דאַנק, וואָס איז אין איר סטיכיש אויפגעקומען; אַן אמת, וועלכן
זי האָט אינטואַטיוו אַנטדעקט. אמתן אין לעבן און אמתן אין
דער קונסט. אירע אַנטדעקונגען און געפּינסן האָט זי נישט
באהאַלטן אין געהיימער צירונג־שאַטולקע — זי האָט ברייט-
האַרציק און ברייטהאַנטיק געטיילט דאָס אַלץ צווישן אירע
באַגלייטערס. נישט יעדער האָט עס געקאַנט באַנעמען און
אַפּשאַצן. זיגמונט האָט עס יאָ געקאַנט. דערפֿון מן־הסתם
זייער שטאַרקע דערנענטערונג.

פֿון דער צווייטער זייט: אסתר־רחל האָט דאָס גאַנצע
לעבן ווי אַ שוואַם איינגעזאַפט אין זיך וויסן, ידיעות, נאָואַ-
טאַרישע דערשיינונגען, אַ חוץ אירע קינסטלערישע באַגאַבונג-
גען, איז זי אויך געווען באַשאַנקען מיט דער שווערער קונסט
פֿון קענען הערן און אויפנעמען דאָס אומבאַקאַנטע פֿאַר איר,

דאָס אַנדערשדיקע, דאָס אומפאַרשטענדלעכע לכתחילה. דאָס אומפאַרשטענדלעכע און ווייטע האָט זי געקאָנט — אַ דאָנק איר לעבנס-חכמה, איינגעבוירענער אינטעליגענץ, אויסערגע- וויינלעכער אינטואיציע און דערפאַרונג — פאַרוואַנדלען אין זעלבפאַרשטענדלעכס און נאָענטס פאַר זיך. האָט זי געהאַט די גוטע געלעגנהייט באַרייכערט צו ווערן פון איר יונגן תלמיד, מיטאַרבעטער און חבר, פון זיגמונט טורקאָוו, מיט זיין אַנזעעוודיק יידיש און אַלגעמיין וויסן, מיט זיין טעאָרעטי- שער צוגרייטונג אויף פאַרשידענע פעלדער פון קונסט.

איז אפשר אויך דערפאַר געבוירן געוואָרן אַזאַ גייסטיקע נאָענטקייט צווישן זיי — אפשר דערפאַר זענען ביי זיי אויס- געמיטן געוואָרן די הערשנדיקע ווידעראַנאָדן צווישן יונג און אַלט, די מחלוקתן, דאָס נישט פאַרשטיין זיך און דער דער קאַמף פון דורות, וואָס הערשט אין דער וועלט, בכלל, על אחת כמה וכמה אין דער יוצא-דופּנדיקער וועלט פון קונסט. דאָס איז אַ באַזונדערע וועלט פאַר זיך. אַ וועלט, וואָס באַ- שטייט פון אַן אַ שיעור וועלטלעך — קלענערע, גרעסערע. יעדער איינער אין דער קונסט איז אַ וועלט, יעדער איינער האַלט מן-הסתם, אַז ער איז די גרעסערע וועלט. איז שווער, גאַר שווער, צו געפינען דעם ריכטיקן מעסטער — פאַר זיך אַליין און פאַר אַנדערע.

יעדער מענטש באַנוצט זיך אין זיין אַרבעט מיט די אינ- סטרומענטן — אַדער עלעמענטן — וואָס זענען געשאַפן גע- וואָרן אין לויף פון דורות פאַרן געגעבענעם פאַך, פאַר דער אַדער יענער אַרבעט. זענען עס טעכנישע מכשירים, ספעציאַ-

ליסטישע כלים, באשטימונגען און אַנווייזונגען פון אַ וויסנ־
שאַפֿט; דער מענטש באַנוצט זיך מיט זיין מויל, מוח, אָדער
מיט זיינע הענט צום אויספירן זיין באַרוף, מיט איינעם פון
די אינסטרומענטן, אָדער מיט אייניקע, דער קינסטלער באַ־
נוצט זיך בדרך־כלל אַ חוץ מיט ספעציעלע אינסטרומענטן,
צוגעפאַסטן צו זיין קונסט־געביט, מיט זיין גאַנצן גוף און
נשמה, מיט זיין גערוון־אַפאַראַט, מיט זיין גאַנץ לייב און
לעבן, מכל־שכן — אַ בינע־קינסטלער.

דער וויכטיקסטער אינסטרומענט פון קינסטלערישן
שאַפֿן — פון יעדן קינסטלערס שאַפֿן — איז דאָס געפיל, די
עמאַציע. זיין אייגענע עמאַציע און די פעיקייט צו ווירקן אויף
די עמאַציעס פון זיינע קאַנסומענטן. עמאַציעס האָבן ווידער אַ
טבע צו שטייגן און צו פאַלן — אַפהענגיק פון טעמפעראַמענט
און עלטער. די תפילה אַל תשליכנו לעת זיקנה איז אפשר
פאַר קיינעם נישט אַזוי וויכטיק, ווי פאַר אַ קינסטלער. וואָרים
זיקנה לעשט טעמפעראַמענטן, פאַרטעמפט געפילן, שטילט
איין עמאַציעס. יוגנט קאָן דאָס נישט באַנעמען — אפשר צו־
ליב דער אַנונג, דעם אונטערבאַווסטזיניקן אַרויספילן, אַז
אויך זי קאָן אַמאָל טרעפן דאָס „אומגליק“ פון עלטער ווערן
און דאָס אמתע אומגליק, אַן גענדזנפּיסלעך, פון פאַרעלטערט
ווערן? קאָן זיין, אַז דאָס איז די סיבה פונעם פאַרשאַרפטן קאַמף
פון דורות אין דער קונסט. ווער ווייסט און ווער קאָן עס
אויף באַשטימט אויפּווייזן — ווער קאָן אַפּמעסטן און אַפּוועגן
דעם ציטער פון אַ קינסטלער־נשמה, דעם פלאַטער פון זיין
דמיון, דעם געראַנגל פון ווידערשפּרוכן אין אים? — ווידער־

שפרוכן, וואָס זענען מערסטן די טרייבֿקראַפֿט פאַרן קינסט־
לערישן שאַפֿן, נייערט אַפֿטמאַל אויך — די סיבה פֿון קינ־
סטלערס טראַגעדיע, פֿון זיין פֿריצייטיקן פאַרוויאַנען און אונ־
טערגיין.

זעלטן שאַפֿט זיך אַ פאַרשטיין צווישן זיך ביי קינסט־
לערס פֿון פאַרשידענע דורות, זעלטן שפּילט זיך אויס אַ האַר־
מאַניע צווישן פאַרשידנאַרטיקע עמאַציעס. נייערט בלויז אין
דעם פּאַל קאָן אויסגעמיטן ווערן דער קאַמף פֿון דורות אין
דער קונסט, נאָר אַזוי אַרום פּלאַסטערט זיך אויס אַ וועג,
אויף וועלכן ס'קאַנען האַרמאַניש שפּאַנען צוזאַמען פּראָמי־
נענטע פאַרשטייערס פֿון צוויי דורות. דער זעלטענער פּאַל איז
געווען ביי אסתר־רחל קאַמינסקאַ און זיגמונט טורקאַוו.

דער שרייבער פֿון די שורות האָט זיי ביידן געקענט פֿון
זיינע יינגסטע יאָרן אָן. ביידן גוט געקענט, פֿון ביידע זייטן
ראַמפע, אַזוי צו זאַגן — אין פֿריוואַט־לעבן און זייער סצעניש
שאַפֿן. דאָס האָט גורם געווען צום אויסקלאַרן דעם געדאַנק
וועגן ענגן צוזאַמענבונד צווישן איר — דער מאַמען פֿון
יידישן טעאַטער — און אים, דעם פּאָנטרעגער פֿון קינסט־
לערישן יידישן טעאַטער אין פּוילן. דעם צוזאַמענבונד צווישן
רומפּולן עבר און דרייסטן המשך, דאָס צונויפקייטלעך זיך פֿון
צוויי מעכטיקע רינגען אין דער גאַלדענער קייט פֿון יידישן
טעאַטער־שאַפֿן. דאָס הונדערטסטע געבוירן־יאָר פֿון אסתר
רחל קאַמינסקאַ און דאָס אַוועקגיין פֿון זיגמונט טורקאַוו אין
דער אייביקייט — דאָס האָט מיך אַ שטויס געטון דעם דאָזיקן

צוזאמענבונד איינצופאַסן און אַריינצופּרעסן אין די טאַוולען
פון אַ בוך.

אין די ווייטערדיקע עסייען און זכרונות וועט דער
לייענער זיכער געפינען דערמאָנונגען וועגן פעדעם פון צו-
זאַמענבונד צווישן די צוויי אַזוי פאַרשידענע און אַזוי נאַענטע
צווישן זיך יידישע בינע־קינסטלערס. וועלן מן־הסתם אויפֿ-
קומען פאַרן גוטן לייענער איבערחזרונגען פון געוויסע מאָ-
מענטן און געדאַנקען. איז די בקשה פון מחבר: די איבער-
חזרונגען זאָלן באַטראַכט און אויפגענומען ווערן ווי אונטער-
שטרייכונגען — ווי דער שטאַרקער ווילן פון מחבר וואָס
בולטער, וואָס פּלאַסטישער צו שאַפן דאָס בילד פון די צוויי
גרויסע קינסטלערס און זייער געבענטשטן שאַפּערישן צו-
זאַמענבונד.

אַ יאַרהונדערט אַסתר רחל קאַמינסקאַ

אינספירירט האָט מיך אַנצושרייבן דעם עסיי פאַר
„די גאַלדענע קייט“ דער באַליבטער איידעם פון אַסתר־
רחל קאַמינסקאַ, זיגמונט טורקאָו, וועלכער האָט זיך
די לעצטע חדשים פון זיין לעבן מיטן גאַנצן פייער פון
זיין קראַנק האַרץ אָפּגעגעבן דעם ענין פון אַרגאַניזירן
בכבודיק דעם הונדערטסטן געבוירן־טאָג פון דער
מאַמען פון יידישן טעאַטער.

פאַרענדיקט איז געוואָרן די אַרבעט צו דער זעבעה נאָך
זיין פּלוצעמדיקן טויט (דעם 21־טן יאַנואַר 1970). זאַל
דער עסיי אויך זיין אַ דערמאָנונג פאַר זיין אַנדענק.

ד י מאמע אסתר-רחל — „די מאמע פון יידישן טעאטער“, אסתר-רחל קאמינסקא — וואָלט פורים 1970 געפיערט איר הונדערטסטן געבוירן-טאָג. נייערט קנאָפּע פינף און פּערציק יאָר איז זי אויפן עולם-האמת. ליגט אויף אונז, יידישע קולטור-משפּחה, יידישע קונסטוועלט אין איר גאַרער אַלועלטלעכער צעשפּרייטקייט און פאַרוואַגלטקייט, ליגט אויף אונז דער חוב אַפּצומערקן די דאָזיקע קיילעכדיקע הונדערט-יאָריקע דאָטע.

וואָרים אסתר-רחל איז נישט געווען בלויז אַ קינסטלערין — אַ גרויסע קינסטלערין, איינע פון דער חברותא גאונישע בינע-קינסטלערס, אין וועלכע ס'זענען רייך געווען די ער-שטע יאַרצענדליקער פון יידיש טעאטער נאָך גאַלדפאַדענס באַגין, ווען די אין משך פון דורות געשטיקטע טאַלאַנטן האָבן פון דער פּאַלקישער טיפעניש אַרויסגעברויזט שפּעדיק; זי איז געווען אַ פּערזענלעכקייט. אַ טעאטער-פּערזענלעכקייט, אַ קולטור-פּערזענלעכקייט און זי אַליין אַ פּערזענלעכקייט, און דאָס איז דווקא אַ זעלטענערע דערשיינונג, אַ גאַר זעל-טענע. אַפילו צווישן גרויסע בינע-קינסטלערס.

איר אויפקום ווי אַ רייפּע קינסטלערין, איר ווירקן און

באוויקן, האָט גורם געווען אַן איבערבראָך אין יידישן טע-
אַטער אין צאַרישן רוסלאַנד, ד. ה. אויך: אין די גרעסטע
טיילן פון יידישן פוילן, אוקראַינע, ליטע, לעטלאַנד, בעסאַ-
ראַביע. מיט איר נאָמען איז באַצייכנט געוואָרן אַ תקופה אין
די געראַנגלען פון יידיש טעאַטער. און איר השפעה איז ווייט
אַריבערגעשטיגן די דאָזיקע תקופה — ס'האָט געדויערט מער
ווי פיר יאָרצענדליקער נאָר איר טויט — אין יענעם יידישן
טעאַטער־קאָנטינענט, וואָס איז געווען (אַפילו ביז אונדזערע
טעג) פון די צום מיינסטן שאַפערישע אויף גאָר דער טעאַטער־
מאַפע. אַ פרוכטיקער טעאַטער־קאָנטינענט, וואָס איז אַכזריות־
דיק פאַרטייליקט געוואָרן אין די היטלערישע גאַז־קאַמערן און
קאַלכאוויונס, דורך דער סטאַלינישער ערד־ציטערניש און
דער גאַמולקישער קדחת־צאַפלעניש פון אַנטיסעמיטישן רע־
צי־ווו.

אסתר־רחל קאַמינסקאַ איז געווען דער סימבאָל פון דער
גאַלדענער תקופה אינעם אייראָפּעיִשן יידישן טעאַטער. היינט
קלינגט עס גראַטעסק, דאָס צוזאַמענשטעלן: יידיש טעאַטער
און גאַלד. אָבער אין אירע יאָרן, איז עס נאָך געווען גאַלד.
אפשר אַן אַרעם גאַלד, נישט פון העכסטן פרוווו, נישט פילקאַ-
ראַטיק, ניערט אויך נישט קיין געפעלשט גאַלד, נישט דאָס
טאַמבאַקגאַלד, מיט וועלכן ס'האָבן געגלאַנצט די כאָרן, באַ-
לעטן און ליכט־עפעקטן פון ביליק־ און ווילגאַר־צעטאַנצטן
אַמעריקאַנער יידישן טעאַטער — אַחוץ אַזעלכע אויסנאַמען
ווי גאַרדיק, אַדער (אין אַ קלענערער מאָס) יעקב אַדלער, דוד

קעסלער און אין אַ שפעטערדיקער תקופה — מאַריס שוואַרץ,
בן-עמי, רודאָלף שילדקרויט א.א.

דאָס פשוטע קינד פון ליטוויש-ווייסרוסישן שטעטל פאָ-
ראַזאַווע (גראַדנער גובערניע). אסתר-רחל, האָט אַן שום
פאָכמענישער און פאָרמעלער צוגרייטונג, אַן שום ספעציעלער
אויסבילדונג, אינטואיטיוו באַנומען דעם תמצית פון אמתן
טעאַטער-שאַפן, באַגייסטערן זיך דערמיט און באַווזן מיט איר
טעאַטער-שאַפן אַנדערע צו באַגייסטערן — צו באַגייסטערן
מאָסן.

די גרעסטע פאָרדינסטן אירע — דאָס וואָס האָט זי דער-
הויבן איבער איר סביבה און איבער איר טעאַטער-דור —
זענען געווען: חוש פאָר לשון, פאָר דער בינע-שפראַך און פאָר
מאַמע-לשון בכלל; דאָס פאָרשטיין, אַז טעאַטער מוז זיין ענג
פאָרבונדן מיט ליטעראַטור — אַן ליטעראַטור קאָן נישט
געטון ווערן קיין שאַפערישע טעאַטער-אַרבעט.

גאַנץ מעגלעך, אַז דער מאַמענט — איר באַציונג צו
שפראַך און ליטעראַטור — האָט גורם געווען דאָס אַנרופן
אינעם פון אסתר-רחלס טעאַטער-אַנסאַמבלען, ביים אַנהייב
פון איר אויפשטייג, „די ליטעראַרישע טרופע“. אַן אומגעלומ-
פערטער נאָמען לויט די טעאַטער-באַגריפן. אַ נאָמען, וואָס
האָט אַפּטמאַל געדינט אין די טעאַטער-קרייזן ווי אַן אויסדרוק
פון חזק, פון זילזול.

וואָריס די פריידיקערס פון אַ געוויסער טעאַטער-אי-
דעאַלאַגיע — פריידיקערס פון טעאַטראַלישקייט ווי אַ ציל

פאַר זיך, אַ מין קונסט-לשם-קונסט — האָבן געפאָדערט, גע-
מאַנט, פאַרלאַנגט און געקעמפט פאַר אַבסאָלוטער סוּווערענ-
קייט פון טעאַטער, פּולשטענדיקער אויטאָנאָמיע פון אַקטיאָ-
רישן, צומאַל בלויו פון רעזשיסערישן שאַפן. אַלע אַנדערע
עלעמענטן, וואָס שטעלן צונויף אַ טעאַטער-ספעקטאַקל, דאַרפן
דינען דעם רעזשיסערס פּאַנטאַזיע, דער רעאַליזאַציע פון זיינע
איינפאַלן. דערפון האָט זיך גענומען דאָס פאַרהערלעכן „אַ
ריינעם טעאַטראַלן אויסדרוק“, וואָס איז דערגאַנגען צום
אַבסורד, צום לעכערלעכן „שפּילן אַ טעלעפּאָן-בוך“. אסת־
רחל האָט געשפּילט דראַמע, קאַנפּליקטן, געשטאַלטן, נישט
קיינ טעלעפּאָן-בוך.

פון דער צווייטער זייט, איז „ליטעראַטור“ געווען אַ חוּזק-
באַגריף ביי דער יידישער טעאַטער-כאַלטורע, ביי אַקטיאָר-
שטישקעס, וועלכע האָבן געהאַלטן אַז וואָס ווייניקער מען
ווייס און מען האָט געלערנט; וואָס ווייניקער מען לייענט און
מען טראַכט, אַלץ מער טאַלאַנט האָט מען. דער עיקר איז
„דערלאַנגען אויף די ברעטלעך, אַז דער רוח זאָל נעמען דעם
עולם“. צוויי זידלווערטער זענען ביי דעם מין אַקטיאָרשטיש-
קעס געווען: אינטעליגענץ און ליטעראַטור. איז אימיצער אין
טעאַטער געשטעמפלט געוואָרן מיט איינעם פון די דאָזיקע
שאַנדווערטער — פאַר די שונדמאַכערס — האָט מען שוין גע-
ברענט זיינע טריט אין „יידישן טעאַטער אויף דער רייזע“.

דער אינטואיטיווער דראַנג אסת־רחלס צו ליטעראַטור,
צו מענטשלעכע געשטאַלטן און געלייטערטן לשון, האָט דאָס

פּאַראַזאָוער פּאַלקסקינד דערנענטערט צו יידישע וואַרטמיס-
טערס און קולטור-גייסטער — שלום-עליכם, פּרין, דוד פּריש-
מאַן, אָפּגערעדט פון איר פּאַרליבטקייט אין יעקב גאַרדין, דעם
ערשטן שאַפּער פון מענטשלעכע יידישע בינע-געשטאַלטן, פון
טיפּע איבערלעבונגען ביי יידישע פּרויען און אַקטועל-ברע-
נענדיקע פּראַבלעמען אין זיין צייט.

אַ געניאַלע אינטואַיציע האָט געמוזט פּאַרמאַגן דאָס קינד
פון פּאַראַזאָוער שול-הויף, די יינגסטע טאַכטער פונעם מטופּל
חיים-יוחנן האַלפּערן, אויב זי איז דערגאַנגען צו די הייכן, צו
וועלכע זי איז דערגאַנגען און צו וועלכע זי האָט מיטגעצויגן
מיט זיך דאָס יידישע טעאַטער אין רוסלאַנד. וואָרעם דער-
גרייכן אין דער קונסט-מעטראַפּאָליע פעטערבורג דעם טיטל
„די יידישע עלעאַנאַראַ דווע“; דערגרייכן די אַנערקענונג פון
די גדולים פון דער רוסישער טעאַטער-קונסט — די קינסט-
לער פון סטאַניסלאַווסקיס מאַסקווער קונסט-טעאַטער — דאָס
איז געווען די העכסטע מדרגה פאַר אַ קינסטלער אין רוסי-
לאַנד בכלל און פאַר אַ יידישער קינסטלעריין, וואָס האָט גע-
שפּילט יידיש, מאַמע-לשון, בפרט.

כאַראַקטעריסטיש פאַר אסתר-רחל: איר איז ליבער גע-
ווען דער צונאַמען „מאַמע פון יידישן טעאַטער“. זי האָט זיך
גאַר נישט אַזוי שטאַרק איבערגענומען מיטן טיטל „דווע“ —
כאַטש די געניאַלע שפּאַנישע קינסטלעריין אין יענער
תּקופּה געפּייערט געוואָרן ווי די גרעסטע טראַגיקעריין אין
דער וועלט — און אסתר-רחל האָט גוט געוויסט וועגן דעם.

אין דער אמתן האָט אסתר־רחל קאַמינסקאַ אַ סך ענ־
לעכקייט געהאַט צו עלעאַנאַראַ דווע — נישט, חלילה, אין
זינען פון ראַמאַנטישער אַוואַנטורע, וואָס האָט די שפּאַניעריין
פאַרבונדן מיטן איטאַליענישן דיכטער גאַבריעל ד'אַנונציאַ.
מיר וועלן זיך נישט אָפשטעלן אויף אינטימע מאַמענטן אין
אסתר־רחלס לעבן. די וויכטיקסטע פון זיי זענען דאָך געווען:
קינדער האַבן, אין וואַגל און וואַנדער. זיבן קינדער אין משך
פון צען יאָר. קאָן מען רעדן וועגן ראַמאַנטיק, וועגן ליבע־
אַוואַנטורעס, ווי ביי עלעאַנאַראַ דווע? נייערט אָן ענלעכקייט
איז געווען אין זייער סטיל פון שפּילן, אינעם קינסטלערישן
מהות פון ביידע טראַגיקערינס.

ס'האַבן אין יענער צייט געקיניגט אויף די וועלט־בינעס
צוויי אַנטיפּאָדן: די באַרימטע ייִדיש־פּראַנצויזישע קינסטלע־
רין סאַראַ בערנאַר, וועלכע איז געווען אַ געניאַלע טעכניקעריין,
באַוויון ווונדער מיט איר סצענישער טעכניק; און עלעאַנאַראַ
דווע, וועלכע איז געווען די באַדייטנדיקסטע מייסטערין פון
איר צייט אין אַרויסברענגען די פּנימיותדיקע וועלט פון מענ־
טשלעכן איבערלעבן, אין אַרויסברענגען די נשמה פון דער
פּרוי, וואָס האָט דעמאָלט ערשט אַנגעהויבן צו מאַנען אירע
רעכט אין דער געזעלשאַפט, צו ראַנגלען זיך פאַר גלייכקייט.
עלעאַנאַראַ דווע איז געווען אַ קינסטלערישער אויסדרוק פון
דער קעמפּנדיקער פּרוי און איר אינעווייניקסטער וועלט.

אין דער ייִדישער סביבה איז עס געווען אסתר־רחל
קאַמינסקאַ. דאָס האָט פאַרלאַנגט אָן אַ שיעור מוט, ס'איז

געווען אַ סך דרייסטער, נאַוואַטאַרישער — אין זינען פון גע-
זעלשאַפטלעכן אַנגאַזשירן זיך. וואָרים די יידישע פרוי איז
געווען דאָפלט פאַרשקלאַפט: דורך דער הלכה און דורכן סדר-
העולם. י. ל. פּרץ האָט עס דער ערשטער דערוען בחוש און
מיט זיין פעדער, מיט זיין פּלאַמיק וואָרט, געקעמפט קעגן דעם.
אסתר-רחל האָט אויפגעכאַפט פּרצעס רוף — דאָס מאָל
אָודאי באַוויסטזיניק, ווייל דאָס איז געווען אין די יאָרן פון
איר אויסצייטיקן זיך — און זי האָט קינסטלעריש באַלעבט
דעם פּרצישן אַרויסרוף, פאַרקערפּערט אים אין אירע קרעאַ-
ציעס אין איר טעאַטער-גאַנג. אַזוי אַרום איז זי געוואָרן די
יידישע, די עכטיידישע דווע, אַ דווע — אַ מאַמע.

מיטן דאָזיקן טיטל האָט זי זיך, ווי געזאַגט, נישט איבער-
גענומען. איר איז מער צום האַרצן געווען דער נאַמען „די
מאַמע פון יידישן טעאַטער“, מיט וועלכן דאָס פאַלק, די יידי-
שע מאַסן פון פּוילן, ליטע, רייסן און אוקראַינע, האָט זי באַ-
טיטלט. אָודאי און אָודאי איז דער מאַמע-טיטל געווען ליבער
נענטער, היימישער, האַרציקער, דער יידישער פאַלקסמאַסע.

„מען רופט מיך, מאַמע פון יידישן טעאַטער. איך בין
אַבער אויך אַ קינד, אַ קינד פון יידישן טעאַטער, אַ קינד פון
מיין טעאַטער“ — האָט די מאַמע אסתר-רחל געזאַגט קורץ
פאַר איר טויט אין אַן אינטערוויו מיטן שרייבער פון די שורות.
אין די ווערטער איז געלעגן איר אומענדלעכע ליבשאַפט צום
טעאַטער און — צו קינדער. צו אירע אייגענע קינדער, צו
קינדער בכלל. און צום אַנפאַן-טעריבעל, וואָס האָט געהייסן
„יידישע טעאַטער“. כאַטש אַ ממזר פון דער יידישער קולטור-

וועלט אין משך פון יאַרצענדליקער. אָבער דאָך אַ קינד. דאָס פאַרוואַרלאַזטע יתומל, וואָס אסתר-רחל האָט אַדאַפטירט, ווי אַ מאַמע. זי איז געוואָרן די מאַמע און פאַרבליבן דאָס קינד פון איר אייגן קינד. ווייל דאָס איז זי בעצם געווען בכלל, דאָס איז געווען איר נשמהדיקע צעצווייאיקטקייט: מאַמע און קינד. קינדיש אין איר מאַמישקייט און מאַמיש אין איר גרוי-סער ליבשאַפט צום קינד.

*

צי מ'וויל יאָ גלייבן אין סימבאָלן, צי נישט — ס'איז דאָ אַ שייכותדיקייט צווישן דער געבוירן-דאַטע פון אסתר-רחל און דעם אויפקום פון יידיש טעאַטער. געבוירן געוואָרן איז זי שושן-פורים — דערפאַר האָט זי טאַקע באַקומען צו איר אייגנטלעכן נאָמען רחל דעם צוגאַב אסתר.

דער יום-טוב פורים — כאַטש אַ פאַלקסווערטל זאָגט „פורים איז נישט קיין יום-טוב און קדחת איז נישט קיין קרענק“ — איז פאַר יידיש טעאַטער אַן אמתער יום-טוב. ס'איז אַ מיין געבוירן-טאָג פון יידיש טעאַטער — נאָך פאַר דעם גאַלדפאַדענישן באַגינען.

פורים-שפילן זענען געווען די ערשטע יידישע, אין יידיש געשפילטע, טעאַטער-שפילן. פון זיי, פון די פורים-שפילן, זענען אויסגעוואַקסן די פריציטיקע יידישע טעאַטער-פרוון אין וואַרשע. די פאַר דער צייט פאַרשניטענע — דורך זשאַנ-

דאַרמען און שמשים, דורך מסירות און קלעפ — טעאַטער-
פרווון אין די דרייסיקער יאָרן פון גיינצנטן יאָרהונדערט.

די בראַדער זינגערס, די פּוילישע זינגערס — די פּאַרויס-
גייערס פון גאַלדפּאַדענס אַקטיאָרן און די ערשטע אַקטיאָרן
זיינע — זענען אַרויסגעוואַקסן פון די פּורים-שפּילן. איז די
געבוירן-דאַטע פון מקורותדיקן יידישן טעאַטער: פורים, די
געבוירן-דאַטע פון אסתר-רחל.

ווען אסתר-רחל איז געוואָרן זעקס מיט אַ האַלבן יאָר,
האַט אויף אַ צווייטן פּאַליוס פון יידישן לעבן, אין אַלטן רו-
מענישן יאָס, גאַלדפּאַדען פּלוצלינג און אומגעריכט אויפגע-
שלאָגן זיינע טעאַטער-געצעלטן. און צו זעכצן יאָר האָט אסתר-
רחל זוכה געווען אויסגעהערט צו ווערן — און געפעלן צו
ווערן אברהם גאַלדפּאַדענען — אין וואַרשע, ווו דער פּאַטער
פון יידיש טעאַטער האָט זיך געמוזט מאַסקירן מיט „דייטש-
יידיש“ און אונטער דער מאַסקע פּייערן זיינע גרויסע טעאַ-
טער-טריומפּן מיט „שולמית“. זי איז נאָך צו יונג געווען צו
קאַנען שפּילן — אַן איבערגעוואַקסענע דאַרפּס-מויד, ביי
וועלכער די שטים האָט זיך נאָך נישט געהאַט געשטעלט —
און די משפּחה האָט נישט דערלאָזט זי זאָל אַרויף אויף אַזאַ
גליטשיקן וועג. אָבער פון דעמאָלט אָן לעבט זי בלויז מיטן
געדאַנק וועגן טעאַטער. ביז זי איז געוואָרן אַליין אַ טייל פון
טעאַטער — מיט זעקס יאָר שפּעטער.

זי איז געוואָרן אַ מירעלע אין גאַלדפּאַדענס „כישופּמאַ-
כעריין“, אין דעם זעלבן „עלדאַראַדאַ“, ווו גאַלדפּאַדען האָט מיט

איניקע יאָר פריער געפיערט זיינע ניצחונות, ביי דער זעל-
בער רוסיין אַלגינסקאַיאַ, דער געליבטער פון פאַליצמייסטער
(דערפאַר האָט מען ביי איר נישט באַמערקט אַזאַ שעטנז, ווי
יידיש טעאַטער), דער אַלגינסקאַיאַ מיט וועלכער גאַלדפאַדען
האַט זיך צעריסן, צעקריגט און פאַנאַנדערגעגאַנגען — דער-
מיט אויף איניקע יאָר פאַרטריבן יידיש טעאַטער פון וואַרשע.

וואַרשע! „וואַרשע, די שטאַט פון טויזנט פאַרבן“ —
האַט מען אַמאָל געזונגען אין יידישע טעאַטערס — וואַרשע איז
געווען אסתר-רחלס סצענישער אָנהייב, איר איינציקע, אמתע
היים האָט זי אויפגעבויט אין וואַרשע. איר אייביקע רו האָט זי
געפונען אויפן גענשער בית-עולם נישט ווייט פון אהל-פּרץ,
ווי ס'רוט אויך איר אַלטער פריינד יעקב דינעזאָן און דער
מחבר פון גרעסטן יידישן טעאַטער-דערפאַלג, דעם „דיבוק“,
ש. אַנסקי. אויף איר נאָמען האָט נאָכן חורבן געווירקט דאָס
יידישע מלוכה-טעאַטער אין וואַרשע. מיט איר נאָמען האָט
דאָס טעאַטער דורכגעמאַכט דעם לעצטן חורבן פוילן — אויפן
גאַמולקישן וועג צום פוילישן סאַציאַליזם. אַזוי ביטער, אַזוי
אַכזריותדיק, אַזוי טראַגיש, יידיש-גלותדיק ענדיקט זיך דער
יאַרהונדערט פון אסתר-רחל קאַמינסקאַ. ס'פאַרבלייבט בלויז
אַ באַשיידענע גאַס אויף איר נאָמען אין אַ תל-אביבער
שכונה...

חזנישע נגינה, בעל-תפילהשע זאָגעכץ, האָט אסתר-רחל
מיט זיך מיטגעבראַכט פון איר היימשטעטעלע. אין דער גרוי-
סער וואַרשעווער וועלט אַריין האָט זי מיט זיך געטראָגן די

יניקה פון איר פאָראַזאָוע. אין איר געמיט האָט אויך גע-
 בעסטיקט דער פייזאָזש פון וויסרוסישן וואַלדיקן פלאַכלאַנד,
 דער פאָרוועבטער מיטן לירישן אומעט, האַרמאָניש צונויפגע-
 שפילטער מיט דער נויט פון קליינשטעטלדיקן יידישן לעבן.
 פון דאָרט האָט זי אַרויסגעטראָגן דעם סאַציאַלן פראָטעסט,
 וואָס האָט אַרויסגעקוואַלט פון אירע צייטיקע סצענישע גע-
 שטאַלטן, איר רעוואַלט קעגן נישט־יושר און פאַרקנעכטקייט,
 וואָס האָט אַ שטאַרקן אַפּרוף געפונען ביים פשוטן יידישן
 מענטש. ער האָט פּלוצלינג דערזען פאַר זיך אַ נייע וועלט פון
 איבערלעבן און דערביי אויפגעכאַפט געפילן, וואָס האָבן אפשר
 אונטערבאַוווּסטזיניק געברויזט אין אים, געשטורעמט זיינע
 בלוטן, נישט געלאָזט אים רוען. האָט ער דעריבער דערזען אין
 אסתר־רחל — ווי אַלער קאַציונע האָט עס אַנגערופן — „די
 פאַן פון דערהויבנקייט פאַר דער גרויער און שפּלער יידישער
 מאַסע“.

וואָרעם נישט מיט פורים־שפּיל און חזנישער נגינה האָט
 זי זיך אויסגעבויט איר שטענדער פון דערהויבנקייט — דאָס
 איז בלויז געווען איר אַריינגאַנג אין טעאַטער, צוזאַמען מיטן
 גאַלדפאַדענישן האַרציקן לידל. איר אמתער גאַנג איז אָבער
 געוואָרן נישט דאָס חזנישע זינגען, נאָר דאָס בעל־תפילהשע
 זאַגן. זי האָט זיך דערפילט ווי אַ שליח־ציבור און געטון איר
 טעאַטער־עבודה ווי אַ שליח־ציבור. דאָס האָט איר ערשט
 דערמעגלעכט גאַרדין, מיט זיינע קלוגע און דורכן לעבן אָפגע-
 נאַרטע רעוואַלטירנדיקע פרויען; דאָס האָט זי געזוכט ביי
 פּרצן, וועלכער האָט די גאַנצע קראַפט פון זיין אייגענעם רע-

וואלט געפרוווט אויסלאָדן אין טעאָטער ; דאָס האָט זי געפונען אין דער מאָדערנער אייראָפּעישער דראַמאַטורגיע פון יענע יאָרן — אין די געשטאַלטן פון די וועלט־בינעס, וועלכע זי האָט געגעבן אַ תיקון אויף די אַרעמע וואַגל־וואַנדערנדיקע יידישע בינע־ברעטער.

באַשאַנקען פון דער נאַטור מיט אידעאַלע סצענישע מיט־ לען — אויסערלעכקייט און נשמה, האַלדזבענדער און אינטו־ איציע, דערהויבנקייט און פּשטות, דערגאַנגלעכקייט צו אינ־ טעלעקטואַלן און צו פשוטע פּאַלקסמענטשן — האָט זי דעם גאַב אירן, די סצענישע גאונות, נישט באַטראַכט ווי קיין פּרי־ וואַט־אייגנטום. זי האָט אין דעם געזען אַן אייגנטום פון פּאַלק, און אַזוי האָט עס דאָס פּאַלק געזען, דערפאַר האָט דאָס פּאַלק זי אַדאַפּטירט פאַר אַ מאַמע — די מאַמע פון יידישע טעאָטער.

נישט בלויז די „פּאַן פון דערהויבנקייט“, נייערט אַ דער־ הויבענע געשטאַלט איז געווען אַסתר־רחל — איינע פון דער קאַטעגאָריע הערלעכע געשטאַלטן, מיט וועלכע דאָס יידישע לעבן איז באַשאַנקען געוואָרן אין דער צווייטער העלפט פון ניינצנטן יאָרהונדערט. ס'איז אַבער אויך טראַגיש געווען די געשטאַלט. טראַגיק, דאָס איז טאַקע דער גורל פון ס'רוב דער־ הויבענע געשטאַלטן, נייערט ביי אַסתר־רחל איז עס בולטער געווען, ווייל זי איז געווען אַ פּרוי, אַ יידישע פּרוי, אַ מאַמע, אַ יידישע מאַמע. נישט די טראַדיציאָנעל־מעלאָדראַמאַטישע מאַמע פון דער אַמעריקאַנער בינע, וואָס האָט אַרויסגעקוועטשט ציבעלע־טרערן ביים פּרימיטיוון עולם — זי איז געווען די

טראגישע מאַמע פון דעם מין, מיט וועלכן ס'איז רייך די
יידישע געשיכטע.

וואַרעם טראַגיש מוז זיין פאַר אַ מאַמען דער גורל פון אַ
יידישער וואַנדער־אַקטריסע. אַסתר־רחל האָט אויף די וואַגל־
וועגן און וועגענער געבוירן זיבן קינדער — בלויז דריי פון זיי
האַט זי באַוויון צו דערציען. און אַפילו פון די דריי איז
איינע — די טאַלאַנטפולע קינסטלערין רעגינע — אַוועק
פאַר דער צייט פון דער וועלט, נישט דערלעבנדיק די צוואַנציק
יאָר אירע. און ווען זי האָט פאַרמאַכט אירע אויגן אויף איי־
ביק האָט — אין שכנות כמעט — געשפילט איר מאַמע, גע־
שפילט אויף דער בינע. טראַגעדיע פון אַקטיאָר.

וויפל טראַגיק ליגט אין דעם פאַקטישן פונאַנדערגיין זיך
מיטן מאַן — כמעט אויף דער עלטער, — דאָס פונאַנדערגיין
זיך מיט אברהם־יצחק קאַמינסקי, וועלכער האָט די „מאַדמואַ־
זעל רחל האַלפערן“, (ווי זי האָט געהייסן אויפן ערשטן אַפיש
אין וואַרשע) באַקליידט מיטן נאַמען קאַמינסקאַ; אַרויסגע־
פירט זי מיט די „יידישע אַקטיאָרן אויף דער רייזע“ — אַזוי
האַט געהייסן אַ. י. קאַמינסקי טראַגיקאַמעדיע פון אַקטיאָרן־
לעבן — אויף די וואַנדערונגען פון יידיש טעאַטער איבער אַ
האַלבער וועלט. ער האָט נישט געקאַנט, אברהם־יצחק, פאַר־
טראַגן דעם אויפשטייג פון זיין ווייב; אַז זיין בינע־שילערין
זאָל אים איבערשטייגן, איבערוואַקסן. איז ער אַליין אַוועק
אין וואַגלעניש איבער יידישע שטעטלעך פון פוילן כדי צו
באַוויון, אַז ער איז בכוח צו שאַפן נייע סצענישע שטערנס. און
מיט דער אילוזיע איז ער צו צוויי און פופציק יאָר אויסגע־

גאנגען אַ צעבראַכענער, אויסגעשעפטער, איז אַן אַרעמער אַכסניה אין לאַמזשע.

ווי טראַגיש איז געווען איר וואַנדערן איבער רוסלאַנד, וואָס איז געווען אַרומגעכאַפט מיט די פּלאַמען פון בירגער־קריג, אָפּגעגאַנגען אין בלוט און טיפּוס — און זי איז געווען אָפּגעריסן פון איר איינציקן זון. אין יענע יאָרן פון פייער און בלוט האָט זי אויך באַדאַרפט ציטערן איבערן גורל פון איר ערשט ניי־געבוירן אייניקל, וואָס האָט מיטגעוואַנדערט מיט די עלטערן אין עשאַלאַנגען, אויף די אומוועגן פון בירגערקריג אין רוסלאַנד — אין הונגער, קויט, ביי פּאַגראַמען און שחיתות אַרום.

טראַגיש איז געווען איר געראַנגל מיט דער ראַק־קרענק, וואָס האָט פּאַרצערט איר אַרגאַניזם — זי האָט נישט געוואָלט אויפגעבן דאָס שפּילן און דאָך געמוזט איבעררייסן, נישט ווייט פון איר געבוירן־שטעטל, אייניקע חדשים פארן טויט. זי האָט נישט דערלעבט ווידער צו באַזוכן איר פּאַראַזאָוע — מ'האַט זי געמוזט ברענגען קיין וואַרשע, וווּ זי האָט אין איבערמענטשלעכע יסורים אויסגעהויכט איר לעצטן אַטעם סוף דעצעמבער 1925.

*

ווען זי וואָלט עס געקאַנט זען, וואָלט זי אין איר באַ־שיידנדיקייט זיכער געזאָגט „פאַר וואָס קומט עס מיר“? דאָס מיינט: די צענדליקער טויזנטער באַגלייטערס, וועלכע האָבן אין אויפריכטיקן, טיפּסטן טרויער זי געפירט צו דער אייבי־

קער רן. אַזאַ לוויה האָט וואַרשע נישט געדענקט זינט דעם
 טויט פון י. ל. פּרץ. די גאַנצע יידישע פרעסע איז פול געווען
 מיט טרויער נאָך אסתר־רחל, מיט דערמאָנונגען וועגן איר.
 דער ערשטער יידישער טעאַטער־מוזיי, וואָס איז געשאַפן
 געוואָרן אין ווילנער יוואָ, האָט באַקומען דעם נאָמען פון
 אסתר־רחל קאַמינסקאַ. — אויך דער מוזיי איז טראַגיש פאַר־
 שניטן געוואָרן אונטער די חורבות פון ירושלים דליטאַ.
 און אַ טראַגיקאַמישער עפּיזאָד דערמאָנט זיך פון די
 מלחמה־יאָרן: אַ יידישער אַנסאַמבל, וואָס האָט זיך געפונען
 אויף עוואַקואַציע אין דער הויפטשטאָט פון קירגיזיע, אין
 פּרונזע, האָט סוף 1945 באַשלאָסן אָפּצומערקן די צוואַנציקסטע
 יאַרצייט פון אסתר־רחל קאַמינסקאַ מיט אַ ספּעציעלער פאַר־
 שטעלונג. די פּרונזער מאַכט האָט פאַרבאָטן די דאַטע. דער
 מאַטיוו: „די קירגיזישע רעפּובליק איז אין גאַנצן נאָך נישט
 אַלט קיין צוואַנציק יאָר, ווילט איר, יידן, אָפּמערקן אַ צוואַנ־
 ציקסטע יאַרצייט פון אייערס אַ קינסטלערין?“ קיין שום
 אַרגומענטן האָבן נישט געהאַלפן. די פאַרשטעלונג איז פאַר־
 געקומען — אַן דער דאַטע. אַ מילדער פאַגראַם פון אסתר־
 רחלס אַנדענק. יעדנפאַלס מילדער, ווי דער פאַרבאָט פון די
 לעצטע יאָרן — דער ווילנער יידישער אַנסאַמבל זאָל אָפּמערקן
 אַ יאַרטאָג פון וואַרשעווער געטאַ־אויפשטאַנד.

דעם לעצטן ענדגילטיקן פאַגראַם האָבן דורכגעפירט די
 היינטיקע מאַכטהאַבערס פון „פּרייען“ פּוילן: דאָס פאַרטרייבן
 די רעשטלעך יידן — מיט דער טאַכטער פון אסתר־רחל און
 איר אייניקל; דאָס חרוב מאַכן פאַרלעשן, מיט שטיוול צערטעטן

די לעצטע האלאוועשקעס פון דער יידישער קולטור, פון טוי-
זנט-יעריק יידיש לעבן אויף דער פוילישער ערד.
א יארהונדערט פון דער מאמע אסתר-רחל — א טראגיש-
שער סוף פונעם יארהונדערט פון אסתר-רחל קאמינסקא.
קברים, חורבות, צעשטערטע גלויבנס, חלומות, אילויעס.
בלויו א קליינע טרייסט: א געסל אין דער יידישער
מדינה — אין א שכוונה פון תל-אביב, — וואס טראגט דעם
נאמען אסתר-רחל קאמינסקא.

זיגנונט, אונדזער בכור

א קאפיטל „אויף מיין וועג“

I

א יעדעס קאפיטל „אויף מיין וועג“ — א ברעקל פון מיין
 אויטאביאגראפיע, א שפליטער פון מיין אייגן לעבן; אי-
 נעם לעבן פון יעדן דערמאנטן אין דעם ציקל דערמאנונגען —
 אריינגעפלאכטן א פאדעם פון מיין אייגן לעבן. נייערט ביי
 קיינעם איז עס נישט אזוי שטארק, אזוי פיל און לאנגיעריק
 אריינגעפלאכטן אינעם געוועב פון זכרונות און דערמאנונגען,
 ווי ביי אים, זיגמונטן, אונדזער בכור. וואַרים —
 זינט איך געדענק זיך — זינט איך געדענק בכלל עפעס
 — געדענק איך אים, אונדזער בכור. נאָך פון מיינע פריסטע
 זכרונות טויכט אַרויס זיין פנים, זיין געשטאַלט, זיינע רייד,
 זיינע קונצעלעך, חכמהלעך; זיין שמייכל, זיין אויסדריקלעך
 פנים, דער גלי פון זיינע אַדורכדרינגענדיקע אויגן, דער אַפ-
 קלאנג פון זיין קול. שלמהלע, שליאַמעק, סאַלאַמאַן, זיגמונט, זיג.
 זיגעלע — אַלע נעמען וואָס זענען אויסגעוואַקסן פונעם
 שורש: שלמה-זלמן, מיט וועלכן ער איז באַנאַמענט געוואָרן
 אויפן ברית גאַכן זיידן, — די אַלע נעמען וואָרצלען טיף אין
 מיר, זעען מיר אויס צו זיין אַ טייל פון מיר, פון מיין אייגע-
 נער ביאָגראַפיע, פון מיין אינערלעכער וועלט, פון אַלע אויפ-
 צאַפלען אין מיין לעבן.
 אפשר דערפאַר, ווייל ער איז געווען אונדזער בכור, איז

מיין צונויפגעבונדנקייט מיט אים געווען אַ שטאַרקערע; און אפשר דערפאַר, ווייל די צונויפגעבונדנקייט מיט אים אין פאַרשידענע אָפּשניטן פון מיין לעבן איז באמת געווען אַ שטאַרקערע, ווי מיט די איבעריקע ברידער מיינע — אפשר דערפאַר האָט ער געהאַט אַזאַ גרעסערע השפּעה אויף מיין לעבן־גאַנג, מיין וווקס, אַנטוויקלונג, מיין ווערן — — איד; מיין ווערן, וואָס איד בין געוואָרן, אויב איד בין בכלל עפעס וואָס געוואָרן.

ווען איד זאָל אַמאָל וועלן אויף אַן אמת שרייבן מיינע זכרונות, מיינס אַן אויספירלעכע אויטאָביאָגראַפיע, וואָלט איד זיך נישט געקאָנט באַגיין אַן די דריי בענד זכרונות פון זיגמונטן. וואָרים אין זיינע זכרונות געפין איד גרויסע צויטן פון מיין ביאָגראַפיע. ממש — פון מיין געבוירן אָן.

אַט בלעטער איד זיגמונטס בוך „פּראָגמענטן פון מיין לעבן“. פאַראַן דאָרט אַ קאַפיטל „לייב־גוואָרדי וואָלינסקי פּאָלק“. לייען איד: „לינקס פונעם סקווער, צווישן נאָוואַלי־פיע און מילנע, איז יאָרנלאַנג געווען איינגעפונדעוועט אַ ברייט, געדיכט באַוויינט הויז אונטערן נומער 13, באַקאַנט אַלס אסתר אייזנבערגס הויז.

„דאָרט האָבן מיר געוויינט ביים אָנהייב פון דער ער־שטער רעוואָלוציע און דאָרט איז אונדזער משפּחה פאַרגרע־סערט געוואָרן מיט אַ פּערטן בן־זכר, אונדזער יינגסטן ברודער יצחק“.

זיגמונט גיט אַ קינסטלערישע באַשרייבונג פון דער פּשעיאָוד־גאַס — געזען פונעם פענצטער פון אונדזער דירה

אויפן דריטן שטאק; פון די דעמאנסטראציעס וואס זענען דאן פארגעקומען, דאס צעטרייבן די דעמאנסטראנטן דורך די „וואלינצעס“ (דעם וואלינער גווארדיע-פאלק); שיסערייען, געשלעגן, ארעסטן. דאס שטרענגע בילד, ווי עס „ליגן אין קאלוזשעס בלוט פארווונדעטע און דערהרגעטע. הוטן, שטע-קנס, רויטע פענער, צעטראטענע בלומען-קרענץ וואלגערן זיך...“ — דאס איז געווען נאך א לוויה פון קרבנות פון יענער דעמאנסטראציע, וועלכע זיגמונט האט פריער באשריבן. „...פון דערווייטנס דערהערט זיך א סיגנאל פונעם, קעטשל' — די „גיכע הילף!...“

„איך זע דאס בלאסע פנים פון אונדזער מאמען... ס'איז שווער אָנגעקומען זי אָפצומינטערן פון חלשות. איך זע די קאָנוולסיעס פון איר צאָרטן קערפער, איך הער איר צייטע-רנדיק קול: „מ'הרגעט מענטשן, מ'הרגעט מענטשן!...“

„אפשר איז אויך דאס געווען די סיבה, וואס אונדזער יינגסטער ברודער איז געקומען אויף דער וועלט אביסל פאר דער צייט... אונדזער פאמיליע-אקושערקע, פרוי טראן, וואס האט אונדז אַלע אָפגענומען, האט אים שוין געטראפן אַ געקור-מענעם אָן איר הילף...“

„ווען אין יאָרן אַרום איז יצחק אין אַן ערשטן מאי אַריינגעפאלן צו מיר מיט אַ פאַרבאַנדאַזשירטן קאַפּ, האָב איך מיך דערמאַנט אָן די טעג, ווען ער איז אויף דער וועלט געקומען...“

אַ צייטשפרונג פון מער ווי זעכצן יאָר — צווישן דעם טאָג פון מיין געבוירן אין יענעם בלוטיקן ערשטן מאי, וועלכן זיגמונט דערמאַנט ביי דער געלעגנהייט. אין משך פון די

זעכצן יאָר — מיינע ערשטע „טעאָטער־זכרונות“, פאַרבונ־
דענע מיט זיגמונטן. נישט בלויז די „פאַרשטעלונגען“, וואָס
ער האָט אָרגאַניזירט מיט יאַנאַסן ביי אונדז אין שטוב, —
אויך זיינע „סאָלאַ־אויפטריטן“. ער האָט „געשפּילט“ ספּעציעל
פאַר מאַרקן, מיין עלטערן ברודער און פאַר מיר, געמאַכט
קאָזשיאַלקעס, געשטעלט זיך אויפן קאַפּ. מיר פלעגן אים
אויפן אָרט צאָלן האַנאַראַר פאַר די אויפטריטן — די פאַר
קאַפּיקעס, וואָס מיר האָבן באַקומען פון אונדזער מאַמען אויף
נאַשוואַרג. מאַרק — אין פּיינהאַלצס חדר אַרײַן, איך — אין
דער פּרעבל־שול פון דער פּאַמעראַנץ, וווּ איך האָב אַנגעהויבן
צו גיין אין עלטער פון דריי יאָר.

זיגמונט איז אויך געווען אונדזער „אַפּיעקן“ אויף דער
זומערוויינינג, ווען די עלטערן פלעגן אַרײַנפאַרן אויף אַן
אַונט קיין וואַרשע — צו גאַסט, אויף אַ שמחה, צי אויף עפּעס
אַ פאַרשטעלונג. אין אַזאַ אַונט איז אים אָבער ליבער געווען
אַרומצושפּאַצירן מיט די פּריילינס פון שכנותדיקע וויליעס,
וועלכע האָבן זיך געליבט אין אים צוליב זיין עלעגאַנטן גימ־
נאַזיסטן־מונדיר, זיין שיינקייט און זיינע פּילצאַליקע טאַלאַנטן.
פלעג ער אונדז דערציילן פאַרשידענע גרויל־מעשיות וועגן
פּיראַטן און וואַלד־גולנים, כדי מיר זאָלן פון שרעק וואָס
פּריער איינשלאָפּן און אַליין ווי צום גיכסטן פאַרשווינדן ווערן
אין אַ שכנותדיקן וואַלד מיט עפּעס אַן אויסדערווילטער.
האָב איך איינמאַל אויסגענוצט זיין צוטרוי און גלויבן אין
פאַרמאַכטע אויגן און אויך אַוועק שפּאַצירן גלייך נאָך זיין
פאַרשווינדן ווערן. כ׳בין אַזוי שפּאַצירנדיק ביינאַכט אַוועק

פון ראדאָשטש, וווּ מיר האָבן דאָן געזומערט אויף דער „ליי-
ניע“ און פאַרבלאָנדזשעט ביז שווידער. דאָס איז נישט געווען
מיין ערשטער גרויסער שפּאַציר — איך האָב ליב געהאַט
לאַנגע וואַנדערונגען זינט איך האָב זיך געהאַלטן פעסט אויף
מיינע פּיסלעך און נישט איינמאַל בין איך פאַרבלאָנדזשעט
געוואָרן סיי אין וואַרשע, סיי אויף זומערווינונג. דאָ אָבער
איז זיגמונט געווען מיין „אַפּיעקון“, ער איז פאַראַנטוואַרטלעך
געווען פאַר מיין זיין און ווילזיין. האָט ער אין מיטן דער נאַכט
אַראַנזירט אַ גאַנצע רעטונג-עקספּעדיציע. מ'האַט מיך
מיט ברענענדיקע שטורקאַצן אַרומגעזוכט אין די וועלדער,
ווייל ער האָט געוואַלט מיך אָפּגעפינען ביז די עלטערן וועלן
קומען צוריק. ס'האַט אים אָבער נישט געהאַלפּן, דאָס מאַל
איז ער דורכגעפאַלן. ערשט צומאַרגנס, שפּעט בייטאָג, האָט
מען מיך אָפּגעפונען אין אַ וויליע, אין שווידער, וווּ די באַלע-
באַטים האָבן זיך מרחם געווען אויף מיר.

אין יענער נאַכט איז זיגמונט געווען פאַרצווייפלט ביז
גאַר. מ'האַט מיר דערציילט, אַז ער האָט געדראָט די מיטוואָך-
כערס: אויב מ'וועט מיך נישט אָפּגעפינען ביז די עלטערן
וועלן צוריקקומען, וועט ער זיך אַ מעשה אַנטון. האָט ער מיר
טאַקע נישט געקאַנט מוחל זיין אַ לאַנגע צייט נאָך דעם מיין
„שפּאַציר“ און געגעבן מיר עס צו פילן ביי יעדער געלעגנ-
הייט — גוט צו פילן. איך האָב אים ווידער נישט געקאַנט
מוחל זיין, וואָס ער... הרגעט וועוויורקעס. ער האָט געהאַט
זיין אייגנס אַ פּרעכטיקן פּיילנבוּיגן און פלעגט אויסגעצייכנט
שיסן דערפון. געווען אַפילו פאַרמעסטן פון שיסן צום ציל

צווישן אונדזער טאָטן און אים : דער טאַטע פלעגט צילן פון זיין עלעגאַנטן בראַונינג און זיגמונט — פון פיילנבויגן. און ער איז נישט אָפגעשטאַנען. דאָס האָט מיך דווקא געפרייט, אָבער כ'האַב נישט געקאָנט פאַרשטיין, וואָס ער האָט צו די אַרעמע וועווירקעס, וואָס זענען אַזוי פלינק אַרומגעשפרונגען פון צווייג צו צווייג און געגריזשעט די שישקעס אין וועלדל? זיג מונט האָט נאָך פלינקער געשיקט די פיילן פון זיין בויגן אין די וועווירקעס, וועלכע זענען מיט סאַלטאַמאַרטאַלעס אַראָפֿ-געפאַלן פון די צווייגן און איינגעקנוילט זיך אויף דער ערד אין זייערע פאַרבולטיקטע פוטערלעך.

כ'בין אין כעס געווען אויף אים און גלייכצייטיק באַווונ-דערט זיינע פעיקייטן אין צילן. וואַרים אויך אין דעם האָט ער אַרויסגעוויזן גרויסע פעיקייטן — גראַד ווי אין אַלץ, צו וואָס ער האָט זיך גענומען : צו מאַלן, צו שניצן, צו קנעטן פון ליים, צו אַרגאַניזירן פאַרווילונגען, געזעלשאַפטלעכע שפילן. ער איז תמיד געווען פול מיט איינפאַלן, איניציאַטיוון. שטענדיק עפעס געטון, געמייסטרעוועט, געפרוּווט. אַז נישט — האָט ער געמוזט צוטראַכטן עפעס אַ שפיצל. פון דעם האָט ער אפשר געהאַט די גרעסטע הנאה. וואַרים צו פאַרענדיקן אַן אַנגעהוי-בענע אַרבעט האָט אים אַפטמאַל אויסגעפעלט געדולד. אַ סך זאַכן פלעגט ער איבערייסן און אַוועקוואַרפן אין סאַמע בעסטן מיטן, ווען ס'האַט אויסגעזען אין מיינע אויגן, אַז עס וואַקסט אַרויס עפעס אַ ווונדער פון אונטער זיינע הענט.

נאָך ווייניקער געדולד האָט ער געהאַט צום לערנען מיך. ער האָט עס געמוזט טון, ווייל דער טאַטע האָט געהייסן, אונ-

דזער טאטע, וועלכער האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ רוסישן מענטש, האָט אָפטמאָל ליב געהאַט צו רעדן רוסיש, האָט ער געוואָלט, אָז מיר אַלע זאָלן קענען די שפּראַך. אין חדר מתוק, וווּ איך האָב זיך געלערנט זינט מיין 5-טן לעבנס־יאָר, ביי פיינהאַלצן — מיר אַלע, אַלע ברידער, זענען דורכגעגאַנגען דעם דאָזיקן גענוג פאַרגעשריטענעם טיפּיש־יידישן דער־ציונג־אינסטיטוט — האָט מען פון גואישע שפּראַכן געלערנט בלויז פּויליש, גראַד ווי אין דער פּרעבל־שול וווּ איך האָב פאַר דעם געלערנט. איז אויף זיגמונטן געפאַלן דער גורל צו דערגאַנצן מיין עדוקאַציע. קיין שלעכטן קאַפּ האָב איך נישט געהאַט, אָפּילו פאַרקערט. ער האָט אָבער געוואָלט כ'זאָל פון פאַרויס אַלץ קענען, טאַמער נישט — האָט ער געגעבן פעטש. כ'האָב זיך צעבונטעוועט און נישט געוואָלט מער לערנען ביי אים.

וואָרים איך האָב געהאַט אַ פענאַמענאַלן זיכרון און פון איין מאָל הערן, האָב איך אַלץ פאַרגעדענקט. כ'האָב אָבער נישט ליב געהאַט צו „מאַכן לעקציעס“. ס'איז מיר ליבער געווען אין דער פּרייער צייט אַרומצולויפן מיט מיינע חברים, פירן מלחמות מיט שקצים, אָדער צוזאַמען מיט מאַרקן „מאַכן פאַרשטעלונגען“ ביי אונדז אויפן גרויסן בוידעם. און זיגמונט האָט דווקא פאַרלאָנגט איך זאָל „מאַכן לעקציעס“. צו זיצן מיט מיר און פאַרלייענען האָט ער קיין געדולד נישט געהאַט. ער האָט איינס־צוויי אויפגעגעבן „דאָס און דאָס אויסלערנען“. און פאַרשוונדן געוואָרן. האָב איך זיך גלייך געלאָזט צו מיינע עסקים. די לעקציעס זענען געבליבן נישט

אָפּגעמאַכטע. דער סוף איז געווען — פעטש. און — אויס
 שידוך צווישן אונדז. פון דעסטוועגן איז מיר עפעס געבליבן
 פון זיין לערנען. שוין דאָן האָב איך אָנגעהויבן צו לייענען די
 ביכער פון זיין רייכער רוסישער ביבליאָטעק. ליב געקריגן צו
 לייענען רוסיש, רוסישע שאַפונגען אין אַריגינאַל. אַזוי איז
 עס פאַרבליבן ביי מיר יאָרן שפּעטער. דאָס האָט מיר אַביסל
 פאַרלייכטערט בעת מיינע וואַגלענישן אין די מלחמה־יאָרן אין
 ראַטן־פאַרבאַנד. דאָס ביסעלע רוסיש, וואָס זיגמונט האָט אין
 מיר איינגעפלאַנצט אין מיינע פרייע קינדער־יאָרן, האָט מיר
 אַ שפּאַר ביסל אַרויסגעהאַלפן אין די שפּעטערדיקע נויט־יאָרן.

II

† יגמונט האָט פאַר מיר געעפנט די כישוף־וועלט פון טעאַ־
 טער, אַריינגעפירט מיך צווישן יידישע קולטור־מענטשן,
 שרייבערס און קינסטלערס. ווען כ'בין נאָך געווען אַ יינגע־
 לע, פלעגט ער מיך אַמאָל מיטנעמען אויף פּראָבן, אָדער
 פאַרשטעלונגען אין „אַרטיסטישן ווינקעלע“ אין „הזמיר“.
 ס'האַבן מיך דאָן געקעכלט און געפיעשטשעט ב. ניצבערג,
 ה. העלדענבערג, י. וויסליץ. ביז היינט פיל איך דעם טעם פון
 שאַקאַלאַד, מיט וועלכן ס'האַט מיך געקאַרמעט אין די איבע־
 רייסן די לערערין פּרידאַ לעסלבאַום, די שפּעטערדיקע פּרידאַ
 זרובבל. כ'געדענק די ערשטע אויפטריוטן פון יאַנאַסן אונטער
 זיגמונטס רעזשי. ער פלעגט מיך אויך שפּעטער מיטנעמען
 אויף פאַרשטעלונגען אין „עליזעום“ — סיי ווען ער האָט

דארט געשפילט מיט דוד הערמאנען, סיי — ווי אַ פּראָפעסיאָן
נעלער אַקטיאָר.

צו ווייטן פון אַקטיאָרן ביי אונדז אין שטוב בין איך
געווען געוויינט פון די סאַמע יינגסטע יאָרן. דאָס זענען אַבער
געווען „געשעפט“־ווייטן; איך געדענק ווי היינט — ווי דער
בייביקער הערמאַן בערמאַן איז געקומען פאַרקויפן בילעטן צו
זיין בענעפיס און ענלעכע פּאַלן. מיין טאַטע איז דאָך געווען
דער זיכערער קליענט פון אַלע בילעטן־פאַרקויפערס, פון אַלע
בענעפיציאַנטן. זיגמונט האָט אַבער איינגעפירט די ערשטע
פריוואַט־אַקטיאַרישע ווייטן ביי אונדז אין שטוב: יעקב
ווייסליצן, מיט די לאַנגע האָר און דעם „ליטעראַרישן“
שוואַרצן אויסבינדער; יצחק קרעלמאַנען, וועלכער פלעגט זיך
אַנטון עלגעאַנט און שטאַלצירן מיט זיין אויסלענדישקייט, כסדר
דערמאַנען: „ווען איך האָב געשפילט אין לאַנדאָן, פאַר דער
מלחמה...“; אידאָ קאַמינסקאָ, וועלכע איז אַמאָל געקומען צו
אונדז אויף דלוגע־גאַס מבקר חולה זיין — כ׳געדענק דעם
העלן וואָל, וואָס האָט האַלב באַדעקט איר פנים, דעם ריח פון
פערפום, וואָס איז געבליבן שוועבן אין אַלע צימערן, וועלכע
זי איז פאַרבייגעגאַנגען.

אינעם צווייטן באַנד פון זיינע מעמואַרן „טעאַטער־זכרו־
נות פון אַ שטורמישער צייט“ דערציילט זיגמונט צופעליק
וועגן טויט פון מיין נאַענטסטן חבר פון די קינדער־יאָרן,
איגנאַש שוואַרצענבערג. ס׳איז דאָ ביי אים אַ פאַרבדונג מיט
יאַנאַסעס קראַנקייט אין יענער צייט, — נאָך דער קראַנקייט
איז יאַנאַס צום ערשטן מאל אַרויסגעפאַרן מיט א. ר. קאַמינ־

סקאס טרופע אין טורנע איבער די אַקופירטע עסטרייכישע געביטן — דער מורא פאַרן אויסגאַנג, ווייל ער איז געווען אַנגעגריפן פון דער זעלבער עפידעמיע, פון וועלכער ס'איז געשטאַרבן מיין ליבער חבר שוואַרצענבערג. באַרירט ער דערמיט צופעליק איינס פון די ווייטיקלעכסטע עפיזאָדן פון מיינע קינדער-יאָרן: דעם ערשטן טויט פון אַ גאַענטן, וואָס איך האָב איבערגעלעבט און די טראָוומע, וועלכער דער פּאַל האָט איברגעלאָזט איז מיין קינדערישער נשמה. זיין אייגענע חתונה קומט ער אָבער אָפּ מיט געציילטע ווערטער. און ביי מיר איז עס געווען אַ וואַגיקער עפיזאָד אין מיין קורצער ביאָגראַפיע, ס'האָט געקאַנט אַפילו זיין דער סוף פון מיין ביאָגראַפיע.

וואַרים אין טאַג פון דער חתונה האָבן מיר, דריי יינגסטע נישט-מוסקיעטערן פון דער משפּחה — יוסף קאַמינסקי, זיין געשוועסטערקינד מאַטל ליסקאַווסקי און איך — אויסגענוצט די סומאַטאַכע, וואָס האָט געהערשט אין דער היים אויף אַבאַזש-נע 11 און דעם פּאַקט, וואָס זיגמונט האָט געמוזט לויפן אויף דער באַן אָפּהאַלטן דעם טאַטן אונדזערן ער זאָל נישט אַרויס-פאַרן פון וואַרשע (מיין טאַטע איז טאַקע געווען אַ גרויסער טעאַטער-ליבהאַבער; אָבער אויף דער חתונה פון זיין בכור מיט אַן אַקטריסע — מעג עס אַפילו זיין אסתר-רחלס טאַכ-טער — האָט ער בשום אופן נישט געוואָלט איינגיין) און זיך אַרויסגעלאָזט אויף אַ שפּאַציר צו דער ווייסל. דעם 26-טן יוני 1918 איז געווען אַ הערלעכער, זוניקער טאַג, האָבן מיר באַשלאָסן זיך אַביסל דורכצושיפן. קיין שטאַרקער מאַטראַס

איז קיינער פון אונדז נישט געווען, אָבער דרייסקייט און חוצפה האָט אונדז נישט געפעלט, זענען מיר אַרויסגעשוומען מיטן שיפל פון דעם שמאַלן וואַסער־אַפצווייג אויף דער אָפענער ווייסל, וווּ ס'איז געווען שטרענג פאַרווערט אַרויסצו־שווימען קליינע שיפלעך. האָט אונדז טאַקע אַ פאַטראַלירנדיק מאַטאַר־שיפל שיעור נישט דערטרונקען און מיר זענען קוים מיטן לעבן צוריקגעקומען אויסגעוויקטע און פאַרבלאַטיקטע אַהיים. מילא, וואָס יוסף און מאַטל האָבן אַריינגעכאַפט פון דעם משפּחה־דיקטאַטאָר, דער מומע רבקה, איז נישט מיין זאך. איך בין געווען גליקלעך דערפון, וואָס זיגמונט האָט זיך באַגנונגט מיט געבן מיר אַ לייכט פעטשל, ממש אַ גלעט. ער איז געווען אין גאָר אַ גוטער שטימונג — ס'איז אים געלונגען איבערצובעטן און איבערצורעדן דעם טאַטן. זיין חתונה איז נישט פאַרשטערט געוואָרן.

איז אַ ווייטערדיקן פראַגמענט פון זיינע זכרונות, ווען ער דערציילט וועגן פאַרשטייענדיקן טורנע קיין אוקראַינע, שרייבט זיגמונט: „פון דער צווייטער זייט איז מיר שווער געווען זיך צו שיידן מיט מיין פאַמיליע בפרט, אַז מיין יינגסטער ברודער, יצחק, האָט זיך געפונען אין שפיטאַל נאָך אַ שווערער אָפּעראַציע. דאָס געזעגענען זיך מיט אים האָט נאָך מער באַשווערט מיין געמיט און אַ לאַנגע צייט האָט מיך פאַר־פאַלגט דער בליק פון זיינע גרויסע, שוואַרצע אויגן און דער בלאַסער שמייכל אויף זיין אויסגעצערט פנים. איך האָב גע־פילט, אַרויסגייענדיק פון שפיטאַל, אַז ווי עס זאָל נישט זיין וועט מיר שוין דער טורנע קיין פאַרגעניגן נישט פאַרשאַפן.

אז איך וועל נישט געפינען קיין רו, וואָס איך האָב פאַרלאָזן
מיין ברודערל אין אַזאַ קריטישער צייט און דער גאַנצער עול
פון זיין קראַנקייט וועט פאַלן אויף די עלטערן, ספּעציעל אויף
דער מאַמען, וואָס איז שוין אַליין צו יענער צייט געווען
מסוכן קראַנק!...

איך זע פאַר מיינע אויגן, ווי איצט וואַלט עס געווען:
מ'האַט מיך אַרויסגעפירט אויף אַ וועגעלע פון איבערבינדונג-
צימער. די איבערבינדונגען זענען געווען פאַרבונדן מיט
שוידערלעכע יסורים. איך בין אָבער שוין געווען געווינט
דערצו, נישט געשריגן, בלויז פאַרביסן די ליפּן און געביילט
די פּויסטן. ווען איך האָב אָבער דערזען ביים אַריינגאַנג אין
לאַנגן קאַרידאָר זיגמונטן מיט אידען — כ'האַב געוויסט, אַז
זיי קומען זיך געזעגענען פאַרן אַרויספאַר אין אַ לאַנגן טורנע
— האָב איך געפרוווט אַ שמייכל טון צו זיי. אַרויסגעקומען
איז אָבער אַ פאַרקרומט פנים. ווען זיגמונט האָט עס דערזען,
האַט ער געחלשט. דאָס איז פעסט איינגעקריצט אין מיינע
זכרונות. גראַד, ווי זיין חלשן בעת ער האָט דערזען דעם
פאַרבלוטיקטן באַנדאַזש אויף מיין קאַפּ דעם ערשטן מאַי
1922, וואָס ער דערמאַנט אינעם ערשטן באַנד פון זיינע
זכרונות. דאָס חלשן דערמאַנט ער נישט — און דאָס איז
געווען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר אים: ער האָט נישט גע-
קאַנט פאַרטראַגן די ליידן פון אַ נאַענטן.

ס'דערמאַנט זיך מיר נאָך אַן עפּיזאָד, פאַרבונדן מיט
זיין רעאַגירן אויף מיינע ליידן, מיין געזונט. אין יאָר 1931,
ווען מיר האָבן געשפּילט אין פאַריוו, האָט אידע זיך איינגע-

רעדט אַ ראַק אין האַלדז. זי האָט נישט געוואָלט גיין צו אַ דאָקטאָר מיט זיגמונטן — נאָר איד זאָל מיטגיין מיט איר. „דו ווייסט דאָך, זיגמונט וועט באַלד חלשן“ — האָט זי מיך איבערצייגט. בין איד מיטגעגאַנגען מיט איר צום דאָקטאָר לואי שוואַרץ, אַ קינד פון יידישע אַקטיאָרן, דער מאַן פון דער באַגאַבטער אַקטריסע חייקעלע בורשטיין. ד״ר שוואַרץ האָט זיך אויסגעלאַכט פון אידעס ראַק — ס׳איז גאַרנישט מיט נישט, אַ נערוועזער האַלדז — זי דאַרף בלויז אַביסל רוען. ביי דער געלעגנהייט האָב איד געבעטן ער זאָל מיך אויך באַ-טאַפן: מיט אייניקע טעג פריער האָבן איד געהאַט ביים הוסטן אויסגעשפיגן אַ שטיקל בלוט. איד האָב עס גרינגעשעצט, איד האָב געפירט אין פאַריז און אינטענסיוו נאַכט־לעבן און נישט געהאַט קיין צייט צו קרענקען. ד״ר שוואַרץ האָט אָבער זייער ערנסט גענומען דעם ענין און האָט מיך אָנגעשראַקן מיט אַ גאַלאַפֿ־שווינדזוכט. זיגמונט באַשרייבט דעם עפּיזאָד אינעם דריטן באַנד פון זיינע זכרונות „די איבערגעריסענע תקופה“:

„צו די דאָזיקע באַמרוואַיקנדיקע ידיעות איז נאָך צוגע-קומען אַן אומגעריכטע זאַרג, וואָס האָט זיך מיט אַ שווערער לאַסט געלייגט אויף אונדזער געמיט. מיין ייגסטער ברודער יצחק האָט זיך פאַרקילט, אָנגעהויבן הוסטן און באַקומען הויכע טעמפּעראַטור. לכתחילה האָט ער נישט געלייגט קיין אַכט אויף דעם, ביז מיר האָבן אים געצווינגען צו גיין צו אַ ספּעציאַליסט. אונדזער טעאַטער־דאָקטאָר האָט פעסטגעשטעלט ביי אים אַן ערנסטע לונגען־קראַנקייט, וואָס אויב מ׳וועט זי

באצייטנס נישט פאַרכאַפּן, קאַן זי זיך שלעכט ענדיקן. די דאָזיקע ידיעה — ווייט פון דער היים, ביי אומבאַקוועמע האַטעל-באַדינגונגען — האָט אונדז גאָר שטאַרק באַאומראיקט. אונדזערע פריינד האָבן רעקאָמענדירט פאַר אים אַ ספעציעלן קוראַרט נישט ווייט פון פאַריז און מיר פלעגן פון צייט צו צייט צופאַרן אים זען.

„צום גליק האָט זיך דעם דאָקטאָרס דיאַגנאָז אַרויסגע-וויזן פאַר איבערגעטריבן. יצחק האָט זיך שנעל אומגעקערט פונעם קוראַרט אַ פולשטענדיק געזונטער“.

דערמאָנט זיך אַ כאַראַקטעריסטישער עפיזאָד: אין פאַריז האָט דאָן געשפּילט אינעם אַוואַנגאַרד-טעאַטער „אַטעליע“ אַ גוטער רוסישער אַנסאַמבל, אַרטיסטן-עמיגראַנטן. אין זייער רעפּערטואַר איז געווען בערגערס „מבול“ מיטן אַנטייל פונעם געניאַלן בינע-קינסטלער מיכאַיל טשעכאַוו. זיגמונט האָט גוט געקענט טשעכאַוו פון דער אַרבעט, ביים פּילם „טראַיקאַ“, אין בערלין. זענען מיר נאָך דער פאַרשטעלונג אַריין צו טשעכאַוו אין גאַרדעראַב. איד בין געווען איז זיבעטן הימל. באַגייסטערט פון דער פאַרשטעלונג, באַקענט זיך פּערזענלעך מיט טשעכאַוו! און ס'איז טאַקע געווען פון וואָס צו באַגייס-טערן זיך. דער עפיטעט „געניאַל“, איז נישט איבערגעטריבן פאַר טשעכאַוו. אַלץ האָט אין אים געשפּילט, אַלץ, וואָס ער האָט געטון האָט געווירקט מאַגנעטיש. מ'קאָן נישט מעסטן די גרויס פון אַ קינסטלער מיט צענטימעטערס, וועל איך נישט זאָגן, אַז ער איז געווען דער גרעסטער אַקטיאָר, וועלכן איך האָב געזען — און געזען האָב איך אויף דער בינע און עקראַז

די מעכטיקסטע שוישפילערישע טאלאנטן; כ'בין אָבער פעסט
איבערצייגט, אַז מיכאַיל טשעכאַו איז געווען איינער פון די
גרעסטע סצענישע טאלאנטן אין אונדזער דור. דאָס האָב איך
דאָן געזאָגט זיגמונטן, ווען מיר זענען אַרויס פון טעאַטער. ער
האַט אויך אַזוי געהאַלטן, בלויז צוגעגעבן:

— נישט געקוקט דערויף, וואָס דער מענטש איז כולו
חולאתן און אַ שווינדזוכטיקער דערצו.

האַב איך זיך אַ וויצל-געטון:

— מיינס אַ קאַלעגע...

זיגמונט האָט זיך אויפגעקאַכט: „ס'איז נישט אמת! דו
ביסט נישט שווינדזוכטיק, דו ביסט געזונט!“ ער האָט אָנגע-
הויבן צו וויינען ווי אַ קליין קינד — ווי ער וואָלט זיך געהאַלטן
פאַרן שולדיקן אין מיין כלומרשטער קראַנקייט. כאַטש אַן דעם
אַפילו איז זיין פילעוודיקייט אויף די ליידן פון אַ צווייטן —
באַזונדערס פון אַ נאָענטן — געווען אין לשער. בעת אסת-
רחלס קראַנקייט האָט ער ממש מיטגעקרענקט. דאָס זעלבע
איז געווען אין דער באַציונג צו אונדזער מוטער אין די לעצטע
יאָרן פון איר שווערער קראַנקייט. ער האָט מיטגעליטן. אָבער
איז דער זעלבער צייט האָט ער געקאַנט פאַרשאַפן אימיצן ליידן
— נישט צו רעדן שוין וועגן גייסטיקע — נישט אָפגעבנדיק
זיך אַ חשבון דערפון.

אין די לעצטע חדשים פון זיין לעבן האָב איך עס שאַרף
דערפילט אויף מיין אייגענער הויט. כ'בין אַליין געווען שווער
קראַנק. כ'האַב פאַרשטאַנען, אַז אין בעסטן פאַל גייט אויף מיר

אין דער לעצטער תקופה פון זיין לעבן

אַ לאַנגע תקופה פון שפיטאַל-צרות. מיט אים האָב איך נישט געוואָלט רעדן וועגן דעם, כ'האָב געוואוסט, אַז ער איז קראַנק און נישט געוואָלט אים שלעכט ווירקן אויפן געמיט. ער האָט אַפילו געפרוּווט צו פאַרלייקענען זיין קראַנקייט, זיך געבייזערט, ווען איך האָב געפרעגט ווי ער פילט זיך: „פאַרוואָס פּרעגסטו עפעס? — האָט ער געטענהט, — איך בין פולשטענ־דיק געזונט.“ אַז עס האָט געהאַלטן שמאַל מיט זיין האַרץ, האָט ער זיך נישט געוואָלט מודה זיין. ער פלעגט בלויז צייטנווייז, דרך-נאָב, אַרייַנוואַרפן: „בקרוב וועל איך שטאַרבן“, אָדער „כ'וואָלט שוין וועלן שטאַרבן“. אויף מיר האָט עס שרעקלעך געווירקט. איינמאַל האָב איך זיך אַפילו צעבייזערט און גע-דראַט, אַז כ'וועל מער נישט אַרויפקומען צו אים. האָט ער זיך צעוויינט היסטעריש — מן-הסתם דערפאַר, ווייל בעצם האָט ער ליב געהאַט דאָס לעבן, ער האָט בלויז נישט געהאַט קיין כוח מער צו ליידן. וואַרים, אַז ער — דער שטענדיק פולער מיט איינציאַטיוון, מיט איינפאַלן, מיט אַמביציע עפעס אויפצוטון — האָט געמוזט ליידן וואָס זיין געזונט (אפשר אויך די עלטער) האָט באַגרענעצט זיינע מעגלעכקייטן, אין דעם איז נישט גע-ווען קיין ספק.

דעם 12טן יאַנואַר 1970 — פאַר מיין אַרויספאַרן קיין טבריה נאָך אַ לאַנגער צייט שפיטאַלעווען — אין אַזונט פון מיין געבוירנטאָג, האָבן מיר זיך געזעגנט. ווי אַ ליבנדיקער פאַטער האָט ער מיך געגלעט און געקושט: „כ'האָב הנאה פון דיר, האָסט זיך ווידער אַרויסגעקאַראַבקעוועט. וועסט נאָך זיין אַ לייט. כ'וועל נאָך האָבן נחת פון דיר.“ ער האָט שוין

קין נחת נישט געהאט. איך פון אים — אויך נישט. אכט
טעג שפעטער איז ער צוועק אויף אייביק.

III

ב יי אן אנדער געלעגנהייט האב איך זיך אפגעשטעלט אויף
דעם גורל פון אַ „ברודערל“ אין דער יידישער קולטור-
וועלט. כ'האב דערציילט ווי מיין יוגנט-חבר יצחק באַשעוויס
האַט זיך באַקלאַגט, אַז זיין ברודער וויל אים נישט אַרייננע-
מען אין דער ליטעראַטור. ביי לייטן האַט געהייסן: האַסט אַ
באַרימטן ברודער, איז דיר במילא לייכטער געווען דער וועג
צו אַ קאַריערע. ס'איז אַבער ווייט נישט געווען אַזוי. דער
באַרימטער ברודער האַט זיך מערסטנטייל דערמאַנט, וואָס
פאַר אַ צרות ער האַט געהאַט ביז ער איז דערגאַנגען דערצו
צו וואָס ער איז דערגאַנגען און געוואַלט אויסהיטן זיין ברוד-
ערל פון די צרות. אַזאַ פאַל איז געווען מיט זיגמונטן — ער
האַט נישט געוואַלט דערלאָזן איך זאָל ווערן אַן אַקטיאָר. אַ
לאַנגע צייט האַט ער מיך געפרוּווט צו ראַטעווען פון טעאַטער-
צרות. „ווייניק וואַלגערן מיר זיך אַרום, דאַרפסטו נאָך...“
פאַר אַ מוסטער האַט ער מיר געברענגט אונדזער ברודער
מאַרק: געענדיקט אַ דראַמאַטישע שול, אַ פּילם-אַקאַדעמיע
און דאָך זיך באַוויזן אַרויסצוראַטעווען פון די צרות. „בלייב
בעסער אַ שרייבער“ — האַט ער זיך באַמיט צו איבערצייגן
מיד, באַווירקן. ביי יעדער געלעגנהייט האַט ער גערימט מיין
פעדער, מיינע שרייבערישע פעיקייטן. ער האַט אַפילו געלויבט

מיין רעצענויע, אין וועלכער כ'האָב אַראָפּגעריסן די פּאַרשטע-
לונג „מאַטקע גנב“; געווען צופרידן, וואָס כ'האָב געהאַט גענוג
דרייסקייט אַראָפּצורייסן אַ פּאַרשטעלונג, וועלכע האָט גע-
האַט אַזאַ געוואַלדיקן דערפאַלג, דערצו נאָך אין אַ צייט, ווען
שלום אַש האָט געוויילט אין וואַרשע. „ס'איז גוט אַנגעשריבן“
— האָט ער מיך גערימט.

ווען איך האָב אויפּגעהערט זיך צו לערנען אין דער דראַ-
מאַטישער שול, האָט ער זיך דערפרייט דערפון. ער האָט
אַבער נישט געוואוסט צוליב וואָס איך האָב עס געטון. און ווען
ער איז געוואויר געוואָרן, אַז איך בין אַנגעקומען צו ליפּמאַנען
אין „צענטראַל-טעאַטער — אַפילו באַקומען צו דובלין אַן
עפיזאָד, דעם קברן אין „פישקע דער קרומער“ — האָט זיגמונט
געמאַכט אַ סקאַנדאַל אין דער פאַרוואַלטונג פון אַרטיסטן-
פאַריין: פאַרוואָס מ'דערלאָזט שפּילן אין אַ פּראָפּעסיאָנעל
טעאַטער „מענטשן פון דער גאַס“. ער האָט זיינס אויסגעפירט
— מ'האַט מיך מער נישט דערלאָזט צום שפּילן.

פון דעסטוועגן זענען מיינע סצענישע אָנהייבן — און גאָר
גרויסע טיילן פון מיין טעאַטער-טעטיקייט — פאַרבונדן מיט
אים, אין פריידן און אין ליידן. און מיט אים האָב איך גע-
האַט מער טעאַטער-פריידן, ווי ליידן. כאָטש שטרענג איז ער
געווען צו מיר ביז גאָר, נישט געשאַנעוועט מיך אין דער
אַרבעט. מילא, בעת די ערשטע פּראָבן, האָב איך עס געמוזט
נעמען פאַר ליב, „קוועטש נישט די שטים, — האָט ער מיך גע-
מוסרט ביי יעדער געלעגנהייט, — ווילסט זיך אַ תל מאַכן פון
האַלדו מיטן כאַראַקטערעווען, ווי איך?“ און קיין געדולד צום

לערנען האָט ער קיינמאָל נישט געהאַט — ער האָט געוואָל-
דעוועט, געשריגן אויף מיר.

די פראָבן צו דער ערשטער פּיעסע — סאַפּיאַ ביעלאַיאַס
„ווען דער טייוול לאַכט“ — זענען פאַרגעקומען ביי זיי אין
שטוב, אויף אַבאַזשנע 11. אין שכנותדיקן צימער איז געלעגן
די קראַנקע אסתר-רחל און גערופן: „זיגעלע, וואָס מאַטער-
סטו אַזוי איטשעלען?“, האָט ער געהאַט איין ענטפּער: „זאָל
ער זיך אַרויסשלאָגן פון קאַפּ דאָס אַקטיאַרעווען“. צוליב
אסתר-רחלס קראַנקייט האָט מען אויף דער גיך געמוזט צו-
נויפּשטעלן אַ טורנע מיט אַ קליינעם אַנסאַמבל: אידע, זיג-
מונט, מאַנדלבלוט, אברהם האַלפּערן, דער געשעפּטפירער און
חיים גאַלדזאדער — אינספּיציענט, בינע-אַרבעטער, רעקוויי-
זיטאַר, עלעקטריקער און כל-בו. צו דער פּיעסע האָט מען
באַדאַרפט אַ יינגל, אַ גימנאַזיסטל. האָט מען מיך מצרף גע-
ווען. „זאָל ער זיך דורכפאַרן אַביסל, — האָט זיגמונט באַ-
רואיקט מייענע עלטערן, — וועט עס אים אפשר אַפּרייסן פון
פּאַליטיק“. אָבער ווערן אַן אַקטיאַר? — ניין, דאָס נישט!

אין יענעם טורנע בין איך טאַקע געווען מער שרייבער,
ווי אַקטיאַר. די צווייטע פּיעסע אין יענעם טורנע איז געווען
ה. באַכוויצס „די ראַמאַנטישע נאַכט“, וועלכע איך האָב גע-
האַט איבערזעצט פאַר זיי צום פּריערדיקן ווילנער סעזאָן זייערן.
און אין דער ערשטער שטאַט, וווּ מיר האָבן דאָן געשפּילט,
אין קאַליש, האָט ער מיר געגעבן איבערצוועצן ל. הערצערס
„מאַרפּיום“. אין צוויי מעת-לעת האָבן איך געמאַכט די איבער-
זעצונג. שטיקלעכווייז האָט מען די פאַרשטעלונג רעפּעטירט

פון מיין כתב־יד. אין דעם זעלבן קאליש איז זי נאך אויפגע־
פירט געוואָרן. איך בין געזעסן אין סופליאַר־קאַסטן — אַ
ביטערער סופליאַר געווען: געשאַקלט מיטן קאַפּ אויף „יאָ“,
אַדער „נייך“ — אַ וואָרט האָב איך זעלטן געגעבן. זיגמונט האָט
טרוימפּירט: „זעסט, קאַנסט אַפּילו קיין סופליאַר נישט זיין.
און די איבערזעצונג האָסטו דווקא גוט געמאַכט“.

אין יענעם יאָר, 1925, זענען מיר אין די ניין טעג געבליבן
אַפרווען אין קרעמעניץ. „די פּוילישע שווייץ“ האָט מען גע־
רופן די געגנט. האָט מען געמאַכט שיינע שפּאַצירן, עקסקור־
סיעס, געווען וווּ צו גיין: דער ליצי, יוליוש סלאַוואַצקיס
טייכל איקוואַ, דער שלאָס פון דער מלכה באַנאַ אויפן באַרג. אַ
פיינע געזעלשאַפט איז אויך געווען — רוסישע, אַדער רוסיפֿ־
צירטע אינטעליגענץ. צווישן זיי — אַ באַקאַנטער רוסישער
אַקטיאָר, דער זון פון דאַרטיקן אַפטייקער, באַריס קרעמעניע־
צקי. ער האָט געבראַכט זיגמונטן ווי אַ מתנה אָסיפּ דימאָוס
איינאַקטער „דער קרבן“, — אפשר וועט עס צונויץ־קומען
פאַר אַ קאַנצערט־אָוונט. זיגמונט האָט זיך אַנגעצונדן גלייך
נאָכן איבערלייענען: „אַ סיוזשעט פון אַ גאַנצער פּיעסע פאַר
אונדזער קליינעם אַנסאַמבל. איטשע וועט עס מאַכן“. און איך
האָב באלד אַנגעהויבן צו מאַכן. אין משך פון איין וואָך צייט
אין קרעמעניעץ האָב איך דעם איינאַקטער פאַרוואַנדלט אין אַ
פּראַקטיקער, סענסאַציאָנעלער פּיעסע. זיגמונט איז געווען
אַנטציקט. „נו, דאַרפסטו נישט בלייבן אַ שרייבער?“ — האָט
ער טרוימפּירט. אויף אַלע וועגן און מיט אַלע מיטלען האָט ער
מיך געשטויסן צו שרייבעריי. געלויבט, געמוטיקט, אַפּילו

געוואָלט מיך איבערקויפן: געצאָלט הויכע טאַנטיעמע. סיי פאַר די איבערזעצונגען, נאַכמער — פאַרן „קרבן“ פון דער טאַנטיעמע האָב איך אָפטמאַל געהאַט מער, ווי פון שפּילן טעאַטער.

איך בין דאָך אָבער געווען אַן אומרו — כ'האַב נישט געוואָלט שלום מאַכן מיט סתם טעאַטער־שפּילן. בין איך נאָכן ערשטן טורנע אוועק פון זיגמונט, אַריינגערטאַטן אין דוד הערמאַנס סטודיע. כ'האַב געזוכט טעאַטער־שאַפּערישקייט. ער האָט געלאַכט פון מיר: „נו, נו, סטאַניסלאַווסקי“. נייערט ווען כ'האַב זיך ווידער אַנטוישט, נישט געוואָלט שלום מאַכן מיטן „אָזאַזעל“ — געמוזט דאָן חדשים לאַנג זיך אַרומוואַל־גערן אין אַ טורנע איבער די קלענסטע שטעטלעך פון פּוילן — האָט ער מיך צוריקגענומען צו זיך. קודם־כל אין אַ טורנע, וווּ מ'האַט צוגעגרייט פּלענער און דעם רעפּערטואַר פאַרן „וויקט“ — דאָן האָב איך טאַקע איבערזעצט קלאַבונדס „ראַד פון קרייד“, ראַמען ראַלאַנס „די וועלף“, פאַרגעזען פאַרן נאַענט־סטן רעפּערטואַר. און דערנאָך — אַ יאָר „וויקט“. וואַרשע, קאַמינסקיס טעאַטער, טורנע איבער גאַנץ פּוילן. קיין רומע־ניע בין איך אָבער נישט דערפאַרן מיטן „וויקט“. צעברוגזט זיך צוליב מיינס אַ ליבע, וועלכע זיגמונט האָט נישט געוואָלט אַקצעפּטירן. איז דער „וויקט“ אוועק קיין רומעניע — אַן מיר. איך בין געבליבן אין פּוילן — אַן דעם „וויקט“ און גאַר גיך אַן דער ליבע אויך.

אַז זיי זענען צוריקגעקומען פון רומעניע איז שוין נישט געווען די סיבה פון ברוגז. בין איך אַריינגענומען געוואָרן אין

„קליינעם וויקט“ — אַ לאַנגדויערנדיקער טורנע איבער פּוילן. ס'ערשטע מאָל איז מיט אונדז מיטגעפאָרן אויך אונדזער שוועסטערל, רחל, וועלכע איז געווען נאָך דער פּוילישער דראַמאַטישער שול און נאָך שפּילן מיט לידיאַ פּאַטאַצקאַ. אין יענעם טורנע האָבן אונדז געפּאַקט די קאַטאַסטראַפּאַלע פרעסט פון ווינטער 1928—1929. אייניקע וואָכן זענען מיר געווען אָפּגעשניטן פון דער וועלט אין סטאַניסלאַוואָוו. ס'איז געווען אונדזער מזל — אַ ווילע, לעבעדיקע שטאַט, אַ טעאַטער-שטאַט. דער גאַלדפּאַדען-קרייז — ממש אַ טעאַטער פּאַר זיך, אַ טעאַטער מיט אַלעם גוטן. מיט אַ גרויסער פּעריפּעריע פון שפּילערס, באַטייליקטע און פּריינד. אין די וויסטע פרעסט האָבן זיי אונדז אַביסל דערוואַרעמט. האָבן מיר כמעט זאָרגלאָז פאַרבראַכט די פּאַר וואָכן פרעסט. איין זאָרג האָט אונדז אַבער נישט אָפּגעלאָזט: די מאַמע איז געפּערלעך קראַנק.

אונדזער ערשטער אַרויספּאַר פון דער אייזיקער קלעם איז געווען טשאַרטקאָוו. און דאָרט האָט אונדז דערגרייכט די טעלעגראַפּישע ידיעה: קומט תּיכּף צוריק אַ היים. דריי קינדער פון דער מאַמען זענען מיר געווען צוזאַמען. די צוויי יינגסטע — רחל און איך — צעבראַכענע, צעשמעטערטע. זיגמונט איז איבערלעך געווען נישט ווייניקער צעבראַכן פון אונדז, פון דעסטוועגן האָט ער אונדז געמונטערט, געקרעפּ-טיקט, געזאָרגט וועגן אונדז. 36 שעה האָט געדויערט די רייזע אַהיים, איבער געפּרוירענע באַן-רעלסן, דורך שניי-בערג — טונעלן. אויב מיר, יינגערע, האָבן עס איבערגעהאַלטן, איז עס געווען אַ דאַנק זיגמונטס זאָרג. און איבער אונדז אַלעמען האָט

געוואַכט דער אומפאַרגעסלעכער דודל העלפמאַן, וועלכער איז כסדר אונטערגעטריבן געוואָרן פון זיגמונטן ער זאָל עפעס טון, דערליידיקן, ער האָט געדרייט מיט די באַן-מאַשינסטן אויף די פאַרשידענע פאַרבינדונג-סטאַציעס, געשמירט, אונט-טערגעקויפט, אַזוי אַרום דערפירט אונדז קיין וואַרשע. גע-קומען — גלייך אויפן גענשער בית-עולם אַרויס, צו דער מאַמעס לווייה.

די שווערע טעג פון שבעה און אַן אינערלעך לאַנגדויערנ-דיק שטיל באַוויינען די מאַמע. שטיל, אַזוי ווי זי איז עס געווען, ווי זי האָט עס געליטן. און ווידער — פראַווינץ. זיג-מונט האָט עס נישט געקאַנט מער אויסהאַלטן. זיין נערוון-סיסטעם איז געווען פולשטענדיק צעשרויפט. ער מוז אַוועק-פאַרן, אַוועקרייסן זיך פון דער רוטיין, פון דער מלאכה און וואַנדער. ער וויל זיך ווידער לערנען. נישטאָ וואָס אויפצוטון ביים טעאַטער — ער האָט געשריבן צו מיכאַעלסן, געבעטן זיך: אפשר וועט זיין אַן אַרט ביי זיי. מיכאַעלס האָט אַפילו נישט געענטפערט — דאַרף מען פרווון ביים פילם. אין בערלין וואַקסט די יונגע אינדוסטריע פון קלאַנג-פילם, דאַרט האָבן זיך קאַנצענטרירט די בעסטע כוחות פון אייראָפּע — ער וועט פאַרן קיין בערלין. און ער איז אַוועק. מיט געציילטע זלאַטעס אין קעשענע, אַוועק אויף הונגער און מאַטער, כדי צו לערנען, עפעס נייעס, צו באַהערשן אַ נייעם קונסט-געביט.

אַ יאָר בערלין, צוריקגעקומען קיין וואַרשע מיט גרויסע פלענער און האַפנונגען, — פון אַליק האָט זיך אויסגעלאָזט אַ בוידעם. מוז מען ווידער זיך לאָזן וואַנדערן איבער שטעט

און שטעטלעך — לעבן דארף מען, צאלן חובות אויך. ווידער פרווון עפעס אין ווארשע: געברענגט פון בערלין דיצענ-שמידטס „דאָס הויז פון פאַרברעכער“ — דער באַדן פון היטלער־אויפקום און אַ סימפּאַטישע יידישע געשטאַלט דער־ביי. ס'בליצט אָבער נישט. וואַרשע איז טויב אויף דער וואַרנונג וואָס קומט פון מערב. דראַמאַטיזירט אידע שלום אַשם „אַנקל מאַזעס“ — איז כדאי צו ריזיקירן: שלום אַש, יידיש שטעטל און ניו־יאַרקער שמעל־טאַפּ, אַן אינטערע־סאַנטע סצענישע געשטאַלט. איז כאַטש דאָ דערפון אַ מאַראַ־לישע סאַטיספאַקציע. די פּרעסע נעמט גוט אויף, דער עולם אויך — אַ שטיקל דערמוטיקונג. קומט די איינלאַדונג פון בעלגיע: „וועסט מיטפאַרן מיט מיר“ — שלאַגט ער מיר פאַר. איין קלייניקייט — ס'ערשטע מאַל קיין אויסלאַנד, דער ערש־טער אַרויספאַר אין דער וועלט! אַוודאי בין איך געפאַרן. נאָך בעלגיע דאַרף קומען פּראַנקרייך — וואָס־זשע קאַן מיר אינטערעסירן די מאַטעריעלע זייט? פאַר זיגמונטן איז אויס־לאַנד נישט געווען קיין גייעס, ער האָט אָבער געוויסט, אַז פאַר מיר וועט עס זיין אַ גרויסע איבערלעבעניש. און אים וועט זיין לייכטער: דיאַנאַ בלומענפעלד — אַ געשפּילטע אין אַ גרויסן טייל פון זיין רעפּערטואַר — און איך, ער וועט האָבן ווייניקער אַרבעט, קאַנען אַפטער שטעלן פּיעסן. דאַרט מוז מען דאָך באַקן פּרעמיערעס.

אין בעלגיע זענען די פאַרדינסטן געווען זייער גוטע, סוף־כל־סוף זענען עס געווען זיגמונטס ערשטע גאַסטשפּילן אין מערב־לענדער, ער איז געווען אין סאַמע בלי פון זיין טאַ־

„אנקל מאָזעס“ פון שלום אַש

לאנט, שמו הלך לפניו, געווען דער פאפולערסטער יידישער קינסטלער אין פוילן און דאס יידישע בעלגיע איז אין א גרויסער מאָס געווען — — אַן אָפטייל פון יידישן פוילן. איז געלט געווען אַ סך, אָבער געלעבט האָבן מיר באַשיידן: זיגמונט האָט גלייך אַלע פאַרדינסטע געלטער געשיקט קיין וואַרשע אויף צו צאָלן חובות. קיין גוטער בעל־חשבון איז ער קיינמאל נישט געווען. נישט געטראַכט וועגן דעם, אַז מ'דאַרף ביי זיך אויך איבערלאָזן אייניקע הונדערט פראַנק. האָבן מיר שטאַרק דערפילט די רעזולטאַטן דערפון אייניקע טעג נאָכן ענדיקן די גאַסטשפּילן אין בעלגיע.

נאָך בעלגיע האָט מען באַדאַרפט אנהייבן אין פאַריז. מ'האַט פאַרהאַנדלט מיט אייניקע פאַריזער דירעקטאָרן — אַלץ נישט געקאָנט דורכקומען. און כל־זמן מ'איז נישט דורכגעקומען, האָבן מיר נישט געקריגן קיין וויזעס פון פאַריז. האָט אונדז רובין־פרידמאַן, אונדזער בעלגישער אימפרעסאַ־ריאַ, געראַטן אַריינצופאַרן קיין פאַריז, אויפן אַרט זיך אַרומ־קוקן און אָפּמאַכן מיט וועמען ס'וועט זיך לוינען. אַיי, וויזעס? — פאַריז און בעלגיע איז אַ צימער מיט אַ קאַרידאָר. ער מאַכט אָפט דעם שפּאַציר. אין אייניקע טעג אַרום פאַרט ער טאַקע, ס'איז גראַד קאַטאַרוז זשיע, דער נאַציאָנאַלער יום־טוב פון 14־טן יולי, וועלן מיר אויך שטורמען די באַסטיליע. ס'וועט נישט זיין קיין שום שוועריקייטן אַריבערצוגיין די גרענעץ פון ערזאַ קיין ליל. פון דאַרט איז בלויז אַ קאַצנ־שפרונג מיט דער באַן קיין פאַריז. כך הווה, מיר זענען בשלום אַנגעקומען קיין פאַריז.

ס'איז אונדז אביסל פארצאפט געווארן דאס בלוט ביים אריי-
בערגיין די גרענעץ צוליב מיין לייכטזין — זיגמונט איז
געווען אויסער זיך, בלאס ווי די וואנט. זיי זענען געווען אויף
יענער, פראנצויזישער זייט, ביי דער סטאציע פון דער
עלעקטרישער באן און מיך האט מען פארהאלטן אין ביידל
פון דער גרענעץ-קאנטראל — מ'האט עס אבער גיך פאר-
געסן. ווארים: פאריז, די שטאט פון ליכט, די צעפרידיקטע
און צעטאנצטע אינעם יארטאג פון שטורמען די באסטיל —
צי האט געקאנט זיין עפעס מער צוציענדיקס, מער אימפא-
גירנדיקס פאר אונדז, זוכערס פון איינדרוקן און שטארקע
איבערלעבענישן?

איינגעשטאנען זענען מיר אין א זייטיק געסל פון פלאס
דע לא רעפובליק, רי שאטא ד'א, אין א האטעל אונטער דעם
זעלבן נאמען. קיין פאלאץ איז עס אבער נישט געווען: א
באשיידענער, ביליקער האטעל, וואס האט געהאט א זעלטענע
מעלה פאר פאריז ערב דער קאלאניאלער וועלט-אויסשטע-
לונג — ער איז געווען ריין, ציכטיק, לופטיק, נישט צע-
טרייסלט פון אויפציטערן פון פארבייפארנדיקע אונטערער-
דישע באנען. פון דארט אויס האט מען זיך ארויסגעלאזט אין
די רעפובליק-קאפייען, זיגמונט האט אנגעהויבן צו פאר-
האנדלען מיט די דירעקטארן. דאס פארהאנדלען האט זיך
פארשלעפט — נאך א טאג, נאך א טאג, מיטאמאל האבן מיר
זיך ארומגעקוקט, אז מיר זענען פארבליבן אן געלט. דיאנא
האט יא געהאט עפעס אפגעשפארט, האט אונדז אבער נישט
געפאסט צו בעטן ביי איר — זי איז א צעפלאמטע ארומגע-

לאפן איבער די מאדע־מאגאזינען און געמאכט איינקויפן. די דירעקטארן ווידער האבן נישט געטארט וויסן וועגן אונדזער פינאנציעלער לאגע — זיי וואלטן אנגעהויבן צו דריקן אויף אונדו.

צוויי טעג האבן מיר אַרומגעשפּאַצירט הונגעריקע אי־בער די ליכטיקע פּאַריזער גאַסן. אַ חוץ דעם באַשיידענעם פּרישטיק אין האַטעל — אַ קאַווע מיט אַ קרואַסאַן — האַבן מיר גאַרנישט געהאַט אין מויל. האַט מיך זיגמונט צוגעפירט צו די שענסטע שויעפּענצטערס פון גאַסטראַנאָמישע געשעפּטן און געלערנט: „זאַל זיך דיר אויסווייזן, אַז דו פּאַרזוכסט פון די אַלע געשמאַקע זאַכן. קלייב זיך אויס דאָס בעסטע, וואָס שמעקט דיר — אַ שטייגער דעם זאַפטיקן לאַקס — און באַ־לעק זיך דערמיט. שלינג דאָס שפּייעכץ, וועסטו דערפילן דעם טעם פון לאַקס און דער הונגער וועט פּאַרביי.“ ער האַט מיר דערציילט, אַז פּאַראַיאַרן האַט ער אָפט אַזוי געטון אין בער־לין, ווען ער איז געבליבן אָן אַ גראַשן ביי דער נשמה. אַבי נישט צו בעטן ביי קיינעם, אַבי נישט אַנצוקומען צו קיינעם. אונדזער זיגמונט האַט אַזוי פיינט געהאַט אַנצוקומען צו מענטשן. אַפילו צו פריינד — און פריינד האַט ער געהאַט אין פּאַריז אַ סך, אַפילו האַרציקע חברים פון די יונגע יאַרן. ער אַליין האַט געקאַנט אויסברענגען אַ פּאַרמעגן אויף שאַמפּאַ־ניער און די טייערסטע מאכלים מיט פריינד און געקאַנט שלינגען דאָס שפּייעכץ ביי גאַסטראַנאָמישע אויסשטעלן, כדי נישט אַנצוקומען צו פריינד. געקאַנט אַראַפּעמען פון זיך אַ העמד און אַוועקגעבן אַן אַרעמאַן, אַדער אַ חבר אין נויט און

געקאנט זיך שטעלן וועגן אַ פאַר גראַשן, ווען ער האָט גע-
מיינט, אַז מ'וויל אים אַנציען, „נעמען אויפן זיכער“.

IV

N אין פאַרזו האָט מיך זיגמונט אַנגעהויבן אַריינצופירן אין
דער „גרויסער וועלט“. מיר האָבן פאַרברענגט מיט די
קינסטלערס מענקעס, קאַנעלבאַ, מאַנע קאַץ, אבערדאַם; גע-
גאַנגען אין די סאַמע עקסקלוזיווע נאַכט-לאַקאַלן און רעס-
טאָראַנען. ס'האַט זיך אַנגעהויבן מיט די רוסישע, — וווּ ס'האַבן
באַדינט די הויפּדאַמען און לייבגוואַרדיסטן פון צאַרישן הויף
— און מ'איז אַוועק צו די סאַמע עקזאַטישע כינעזישע, אינ-
דישע און וועלכע נישט. זיגמונט האָט געהאַט אַ טבע אַלץ צו
פאַרזוכן, אַלץ אויסצופרווון אויף דער אייגענער הויט, אַדערי
מיטן אייגענעם גומען. איך ווידער האָב פיינט געהאַט גאַס-
טראַנאַמישע עקזאַטיק און די גאַסטראַנאַמיע פון דער פיקאַנט-
פאַריזער עראַטיק — איך האָב זי גערופן „קאַסטראַנאַמיע“,
ווייל מ'דאַרף זיך קאַסטירן נאַכן פאַרזוכן... מיך האָט מער
געצויגן צו באַזוכן מוזיען — דערויף איז אויך זיגמונט תמיד
גרייט געווען, — אַדער מאַכן שעהנלאַנגע שפּאַצירן איבער די
פאַריזער בולוואַרן, פאַרברענגען אין די קינסטלער-קאַפעען פון
מאַנפאַרנאַס, וווּ איך האָב געקאַנט צייטנווייז טרעפן שלום
אַשן, מאַרק שאַגאַלן, זלמן שניאָור, איליאַ ערנבורג — און
וועמען נישט? מיך האָבן אינטערעסירט די קינסטלערס מיט
די געפאַרטע טשופרינעס — אויף גריין, פּיאַלעט, בלוי —

יעדן טאָג אָן אַנדער פאַרב, אַדער אַ געמיש פון קאַלירן. און
ווען ס'איז טעטיק געוואָרן די קאַלאָניאַל-אוישטעלונג, וואָס
איז געווען דער ״קלוי פון סעזאָן״ אין יענעם יאָר, האָב איך
גאַנצע טעג פאַרברענגט אין די הייזקעס און געצעלטן פון
אַפריקע, אַדער אינדאָכינע, אויפן פאַריזער באַדן.
די אַלע זאַכן האָבן אַבער זיגמונטן אַנגעהויבן צו לאַנגוויילן.
ער פלעגט זיך גיך איבערזעטיקן מיט איינדרוקן, געזוכט אַלץ
נייע. אָן אייביקער אומרו איז ער געווען. אַ דינאַמאַ, לגבי
וועלכן מיין אומרו האָט אויסגעזען, ווי די סטאַטיק אַליין. זענען
זיך אונדזערע וועגן אין פאַריז פאַנאָדערגעגאַנגען נאָך אַ גע-
וויסער צייט. מיר פלעגן זיך בלויז טרעפן ביים שפּילן, אויף
פּראָבן, אַדער אין אַרויספאַר — קיין נאַנסי, מעץ; אַ צווייט מאָל
איבער אייניקע שטעט פון בעלגיע. מיר זענען שוין געווען
לעגאַליזירטע אין פּראָנקרייך מיט אַריין־ און אַרויספאַר־ווי-
זעס, האָט ביי אונדז נישט געשפּילט קיין ראַל דאָס אַרויס-
פאַרן אין משך פונעם האַלבן יאָר פון פאַריז. ביז ס'האָט
נישט געפלאַצט די באַמבע פון מיין כלומרשטן שווינדזוכט,
וואָס האָט אונדז ווידער דערנענטערט. האָט ער געוואַכט איי-
בער מיר, ווי אַ זאָרגעוודיקער טאַטע, געהאַלטן אין איין
זאָרגן וועגן מיר און פאַרוואַרגן מיך מיט אַלעם, וואָס כ'האָב
באַדאַרפט. ניינציק פּראָצענט צוליב מיר האָט ער זיך אומגע-
קערט פון פאַריז קיין וואַרשע, כדי מיך אַהיימצוברענגען.
כאָטש זיין געמיט־צושטאַנד איז נישט געווען צו זיצן אין
פוילן. די אַטמאָספּער אין דער היים — די פאַמיליע־פאַר-
העלטענישן — איז אים ווייט נישט געווען צום האַרצן. האָט

אים געצויגן צום וואַנדערן — זיין שוואַכקייט פון די יינגסטע יאָרן אָן — נייע לענדער, פרישע איינדרוקן. צוליב מיר איז ער אַהיימגעפאַרן. אַ מאַדנע שולד־געפיל האָט אים פאַר־פאַלגט: ער האָט זיך איינגערעדט, אַז איך בין קראַנק גע־וואָרן צוליב אים. דער פאַקט, אַז איך האָב פון קינדווייז אָן געהאַט אַ קאַנצעסיע צו קרענקען — דאָס האָט אים בשום אופן נישט באַרואיקט. ער האָט מיין קראַנק־ווערן גענומען אויף זיין חשבון. ער האָט זיך נישט געקאָנט מוחל זיין וואָס ער האָט סוף־כל־סוף דערלאָזט איך זאָל ווערן אַן אַקטיאַר, אַז איך בין אַריינגעשלעפט געוואָרן אין דעם שווערן וואַג־דער־לעבן.

אין פּוילן, ווי נאָר ס'האַט זיך אַרויסגעוויזן, אַז מיין שווינדזוכט איז אַן אויסגעטראַכטע, האָט ער מיך איינגע־שפּאַנט אין אַ שרייבערישער אַרבעט ווידער: „שרייב אָן אַ פיעסע פאַר מיר. פאַר אַ קליינעם אַנסאַמבל. צום בעסטן — בלויז דריי פּערזאָן. וואָס גיכער.“ אין משך פון אַ וואָך האָט ער מיך כסדר געמונטערט און געמאַנט: „ווי האַלט עס?“ האָב איך אָפּגעבאַקן די פיעסע „דער איינציקער מענטש“. דער נאָמען אַזאַ, ווייל ער האָט געהאַט אַ צענזורקע אויף דעם נאָמען — מיין איבערזעצונג פון פר. לאַנגערס „פּעריפּעריע“ איז אונטער דעם נאָמען צענזורירט געוואָרן פאַרן „וויקט“ און נישט אויפגעפירט געוואָרן (די „ווילנער“ האָבן עס גע־שפּילט פריער — אין אַן אַנדער איבערזעצונג). די טעמע איז אַפילו געווען אַן ענלעכע — אויך גרויסשטאַטישע אונטער־וועלט, אַ געפאַלענע פרוי, אַן אַלפאַנס און זייער קרבן — אַן

איינזאמער קינסטלער, אין די מיטעלע יארן. מ'קאן נישט לייקענען — ער האט אפטמאל געהאט א לייכטזיניקע באציונג צו די פראגן: א פיעסע מוז ווערן צוגעשניטן לויט זיין פלאן, מיט ראָלן פאַר באַשטימטע אַקטיאָרן. די צענטראַלע — פאַר אים, מיט פאַרשידענע געמיט־צושטאַנדן און צעשרויפטע גערופן; די פרוי, — ראַמאַ לערער, ס'זאָל זיין אונטערגע־שטראַכן איר רויטקייט, דעמאָנישקייט; דער אַלפאַנס — אַדאַלף וואַלפּשטאַט (ווען ער איז קראַנק געוואָרן האָב איך אים געמוזט אָן פראַבן פאַרטרעטן אין דער ראָל). „ס'מאַכט נישט אויס, שעקספיר און מאַליער האָבן אויך געשריבן פאַר באַשטימטע אַקטיאָרן“ — האָט מיר זיגמונט געטרייסט. איך בין דאָך אָבער נישט שעקספיר, האָב איך געטענהט. „מילא, וועט עס זיין אַביסל שוואַכער“ — האָט ער זיך געוויצלט.

וואָרים גראַד אַזוי ווי ער האָט געקאָנט זיין שטרענג, שלאָגן זיך וועגן די קלענסטע פרטים ביי אַ פאַרשטעלונג לגבי וועלכער ער האָט געהאַט קינסטלערישע אַמביציעס — ווי אַן אַקטיאָר, אַ רעזשיסער, צוליב דעם עולם, צוליב דער שטאַט; גראַד אַזוי האָט ער געקאָנט כאַלטורעווען, ווען ס'האַט זיך אים נישט געגלוסט צו שפּילן, אַדער ווען ער האָט גרינג געשעצט די פיעסע. כ'האָב אומצאָליקע עפּיזאָדן אַזעלכע פון די יארן, וואָס מיר האָבן צוזאַמענגעאַרבעט. ער האָט געקאָנט אַריינבראַקן מאַנאַלאָגן פון „אוריאל אַקאַסטאַ“, „שבתאי צבי“ און „מירעלע אפרת“ אין אַנדערעוועס „געדאַנק“; רעדן אַרבל־פּראָזע און אימפּראָוויזירן נישט געשטויגן, נישט געפּלויגן.

און אַז איך האָב זיך אַנטקעגנגעשטעלט, אים אויפּמערקזאַם
געמאַכט, האָט ער געהאַט איין ענטפּער: „גיי צו סטאַניס-
לאַוסקיין“.

שטימונגען האָבן זיך געקאַנט ביי אים בייטן בליץ-
שנעל — צוליב סיבות, וועלכע זייטיקע מענטשן איז שווער
געווען צו באַנעמען. סיי אין טעאַטער, סיי אין פריוואַט-
לעבן. אַ יאָר פאַר פאַריוו, נאָך זיין צוריקקומען פון די גאַסט-
שפּילן אין ריגע, האָט ער מיך באַלד אינדערפרי אין אַ גע-
וויסן טאָג — צומאַל צומאַרגנס נאָך זיין אַנקומען קיין וואַר-
שע — אַרויסגערופן צו זיך אַהיים: אַ דרינגענדיקער ענין.
„קום מיט אונדז צום רב, וועסט זיין אַן עדות ביים גט“.
כ׳האַב געמיינט ס׳איז עפעס אַ ניי שפּיצל. כ׳גיב אַ קוק צו
אידען — זי ענטפּערט מיר מיט אַ „יאָ“. זיגמונט האָט זיך
איינגעקעשנט, נישטאָ קיין אַנדער ברירה, בעתן גט, פאַר דער
צערעמאָניע, האָט ער זיך געוויצלט מיטן רב. ווען יענער האָט
געפרעגט: „אפשר וועט איר שלום מאַכן?“, האָט אים זיג-
מונט געענטפּערט: „רבי, שפּילט נישט קיין טעאַטער. איד
טו עס בעסער פאַר אייך“. נאָך דער צערעמאָניע איז ער
אָוועק מיט אונדז אין קאַפע צו לורסן, דאָרט פאַר יעדן
פאַרגעשטעלט „מיין געוועזענע פרוי“. און געוויצלט זיך מיט
אַלע. קיינמאַל האָט מען ביי אים נישט געקאַנט וויסן, פאַר-
וואָס וויל ער גראַד איצט אָוועק און קיינמאַל נישט — ווען
ער וועט צוריקקומען. אַלץ געווען אַפהענגיק פון זיינע שטי-
מונגען. עפעס אַן איבערלעכער ציטער, אַ נשמה־פּלאַטער
האַט דיריגירט מיט אים.

אין טעאטער, אויף דער בינע, האָט אויף אים געקאָנט
האַבן אַן אומדערוואַרטע ווירקונג עפעס אַ קאַמישער אויס-
דרוק, פון אַ פנים אין דער ערשטער ריי, אימיצנס געלעכטער
אויף אַ נישט פאַסיק אַרט, אַ דענערווירנדיקער קלאַנג אין
זאַל, אָדער אויף דער בינע. כּוועל קיינמאַל נישט פאַרגעסן
דעם עפּיאָד אין שטעטל א.א. — אַ שטעטל, וואָס האָט אַרויס-
געגעבן אַ באַרימטן צדיק און, להבדיל, אייניקע יידישע
אַקטיאָרן. אַ שטעטל מיט אַן אַקטיווער יוגנט, מיט קולטור-
און קינסטלערישע אַספּיראַציעס: נאָכן פּערטן אַקט פון אַנ-
דעריעווס „געדאַנק“ — דער נישוגעט-אַנפאַל פון ד״ר קיער-
זשענצעוו, אַ סאַלאַסצענע, וועלכע זיגמונט האָט אָפּגעשפּילט
אויף גאַר אַ הויכער קינסטלערישער מדרגה, טיילמאַל געניאַל
אַפּילו — איז אַריינגעקומען הינטער די קוליסן אַ דעלעגאַציע
פון דער אַרטיקער יוגנט צו גראַטולירן זיגמונט, דאַנקען אים
פאַרן „קינסטלערישן גענוס“. דער ראש המדברים, וועלכער
האַט אים דערלאַנגט די בלומען און געמאַכט זיך וואַזשנע,
האַט געהאַלטן פאַר נייטיק פּערזענלעך צוצוגעבן אַ קאַמפּלי-
מענט און דערלאַנגט פון זיך: „איר זענט אַ בעסערער קאַמיקער
פון צוויליכן“.

שאַיע צוויליך איז געווען דער ליבלינג-קאַמיקער פון
די קליינע שטעטלעך אויף דער פּוילישער פּראָווינץ. אָבער
פאַר זיגמונטן איז דער פאַרגלייך מיט אים — דערצו נאָכן
פּערטן אַקט פון „געדאַנק“, דעם דראַמאַטישן הויכפּונקט פון
זיין קרעאַציע — איז דער פאַרגלייך געווען אַ קלאַפּ מיט אַ
האַמער איבערן קאַפּ. אַ רגע האָט ער איינגעשפּיזט זיינע

גליענדיקע אויגן אין דעם באַגריסער און בלוין געזאָגט :
 „טאַקע ?“ און צו מיר שטיל אַ זאָג געטון : „נו, באַלד וועל
 איך זיי דערלאַנגען אַ שפּיל“. און ער האָט דערלאַנגט. אַזוי ווי
 איך בין אַרויס אין פינפטן אַקט אויף דער בינע — כ׳האַב
 געשפּילט אַ שפּיטאַל-וועכטער מישאַ, אַנשאַט מאַשאַ פון
 אַריגינאַל — האָט ער אַנגעהויבן צו רעדן שלמונס מאַנאַלאַג
 פון „מירעלע אפרת“, מיט האַרץ און מיט פאַטאַס : „שוין
 דרייסיק יאָר ווי איך בין ביי מירעלע אין הויז“ א.א.וו. איך
 האָב געדראַט, אַז כ׳וועל אַראַפּ פון דער בינע — שטילערהייט
 האָב איך עס אים אינגערוימט — האָט ער מיר געענטפערט
 אויפן קול „גיי צו סטאַניסלאַווסקי“. בין איך אַראַפּ און אים
 איבערגעלאָזט אַליין אויף דער בינע. ער האָט זיך דערמיט
 נישט איבערגענומען, ווייטער „דערלאַנגט“ איין מאַנאַלאַג
 נאָכן צווייטן, אימפּראַוויזירט און יעדן מאַנאַלאַג אַזוי פאַר-
 ענדיקט, אַז דער זאַל האָט געשטורעמט פון אַפּלאַדיסמענטן.
 צום סוף האָט ער אַנגעהויבן זיך אַליין צו שטיקן, גערופן אַז
 די גייסטער פון היימי (חיים גאַלדזאָדער, אונדזער בינע-
 אַרבעטער) און דענדי (דודל העלפּמאַן, אונדזער געשעפט-
 פירער) שטיקן אים און אַוועקגעפאַלן אַ טויטער אויף דער
 בינע. דער פּויראַנג איז אַרויף אומצאָליקע מאַל. דער עולם
 איז ווילד געווען פון באַגייסטערונג. זיגמונט האָט טריומפּירט :
 „זעסט וואָס צוויליך קען ? !“

אַפט פּלעגט ער מיר דערציילן וועגן די קונצעלעך און
 שפּיצלעך פון רודאַלף זאַסלאַווסקי, כדי צו באַווייזן, אַז יענער
 גרויסער סצענישער טאַלאַנט האָט זיך צוליב זיין לייכטזין

אליין אומגעבראכט. דאָס האָט אים, זיגמונטן, נישט גע-
שטערט — אפשר אונטערבאווסטזיניק — נאָכצוטון אַמאָל
זאָסלאָוסקין. אַפילו איינמאָל — געווען איז עס בעת אַ
פאַרשטעלונג פון „אַנקל מאָזעס“ — ווען ער האָט פון דער
בינע דערזען זאָסלאָוסקין זיצן אין דער ערשטער ריי אין
זאָל (זאָסלאָוסקיס גרויסע, אויסגעשטשירעטע ציין, האָבן זיך
געלאָזט זען!), האָט זיגמונט גאָר פאַרלוירן די קאַנטראָל
איבער זיך. ער האָט אויפן קול אויסגערופן „העלאָ, ראובן!“
אַראָפּ אין זאָל אַריין און געוואַלט אַרויפשלעפּן זאָסלאָוסקין
אויף דער בינע אַרויף. איך האָב אים געפרווט אָפהאַלטן,
האָט ער מיר מיט אַ שמייכלע פון אַ שאַלטיק שעלמיש גע-
ענטפערט: „ער איז דאָך אויך אַ געשפּילטער „אַנקל מאָזעס“.
געווען צייטן ווען דאָס שפּילן מיט זיגמונטן איז געווען
פאַר מיר אַ פּיין, אַן אַפקומעניש, צוליב אַזעלכע איינפאַלן
זיינע; געווען צייטן ווען דאָס איז געווען די העכסטע
קינסטלערישע פּרייד, אַ פערמאַנענטער שאַפּערישער גענוס.
כ׳בין זיך מודה, אַז עפעס ענלעכס איז געווען ביי אים אין
דער באַציונג צו מיר: נישט איינמאָל האָט ער געהאַט צרות
פון מיר, געהאַלטן, אַז איך בונטעווע די אַקטיאָרן קעגן אים
— „דווקא ביי מיר מוזטו אויסלאָדן דיין רעוואָלוציאָנעריש-
קייט?“ — האָט ער ביז געפרעגט. געווען ווידער צייטן ווען
ער האָט איינגעלייגט וועלטן איך זאָל אַרבעטן מיט אים צו-
זאַמען. ווען ס׳איז אַרגאַניזירט געוואָרן דער „פאַקט“ —
איך בין דאָן געווען אין לאַנדאָן — האָט ער מיך כסדר באַמ-
באַרדירט מיט בריוו איך זאָל תיכף ומיד צוריקקומען. ווען

איך בין געקומען פון לאַנדאָן, איז שוין „פּאַקט“ געווען אַ געוועזענער פּאַקט און זיגמונט האָט זיך געגרייט צו זיין גרויסן טורנע איבער דער וועלט, האָט ער מיט מיר אָפּגע- רעדט, אַז פון קאַוונע וועט ער מיר דורך ריגע שיקן אַן אַרויספּאַדערונג און כּוֹזאַל גלייך אַרויספּאַרן, כּדי צוזאַמען מיט אים דורכמאַכן דעם גרויסן טורנע. קיין שום שוועריי- קייטן וואָלט איך נישט געהאַט אַרויסצופּאַרן פון פּוילן — איך האָב געהאַט אַ גילטיקן קאַנסולאַר-פּאַס — נאָר ווען ער האָט מיר אַרויסגעשיקט די אַרויספּאַדערונג איז אויפּגעקו- מען אַ שוועריקייט: איך האָב אין צווישנצייט חתונה-געהאַט און פּאַרלאַנגט דאַקומענטן פּאַר נאָך אַ פּערזאָן. מיין שידוך איז אים נישט געווען שטאַרק צום האַרצן און ער האָט זיך געלאָזט איינער אַליין אין די פּיר-אַריקע וואַנדערונגען איבער דער וועלט. אין האַרצן האָט ער אָבער געטראָגן צוליב דעם אַ פּאַרדראָס אויף מיר און געגעבן עס צו פּילן אין אַ סך, אַ סך בריוו, וואָס ער האָט מיר אין משך פון די פּאַר יאָר געשריבן פון וועג.

זיינע בריוו! ליידער איז מיר גאַרנישט געבליבן פון יע- נער תקופה — אַלץ איז אַוועק מיטן היטלער-רויך פון מיין וואַרשעווער היים. אַ סך בריוו זענען אָבער איינגעקריצט אין מיין זיכרון. באַזונדערס — אַ טייל בריוו פון זיין גרויסן לאַ- טיין-אַמעריקאַנער טורנע. יעדער בריוו איז געווען אַ קינסט- לערישער רעפּאַרטאַזש, אַדער אַן עסיי. זיין „אַקסן-קאַמף“ איז קודם-כל געווען אַ בריוו צו מיר; פּראַגמענטן פון „די זעלבסטטהערשער אין ציילנדערס“, וואָס האָבן זיך שפּעטער

געדרוקט אין המשכים אין דער וואַרשעווער „פּאַלקסציי-
טונג“. וועגן טעאַטער האָט ער נישט געהאַט וואָס צו שרייבן
פון יענעם טורנע — ס'איז געווען בלויז טעאַטער־וועגעטאַ-
ציע. האָט ער זיין גאַנצן ברויז, אימפעט, ענערגיע און טעמ-
פעראַמענט אַריינגעלייגט אין טוריסטיק, אין דערקענען
מענטשן, אַלטע קולטורן, אַלטערטימלעכע קונסט־ווערק. אין
די בריוו צו מיר האָט ער עס אַלץ באַשריבן, אילוסטרירט מיט
פּאַטאַגראַפיעס פון אייגענער פּראָדוקציע. דאָס איז אין יענע
יאָרן געווען זיין האַבי — תמיד האָט ער געהאַט עפעס אַ
האַבי. אין די פּאַטאַגראַפיעס האָט ער זיך קינסטלעריש
אויסגעלאָדן. אייניקע פון זיי זענען טאַקע געווען אמתע
קונסט־ווערק. ער האָט פיקסירט זעלטענע פּייזאַזשן, אויסטער-
לישע נאַטור־דערשיינונגען און מענטשן, אויסגראַבונגען און
איבערבייבענישן פון אַלטער פּאַלקס־קונסט. ער האָט מיט
זיין פּאַטאַגראַפישן אַפּאַראַט זיך באַמיט אויפצוכאַפן כאַראַק-
טעריסטישע בילדער פון גרויסע פּערזענלעכקייטן, אַריינגע-
רעכנט בערנאַרד שאָו, וועלכן ער האָט באַגעגנט אין קובאַ,
אין האַוואַנאַ.

זיינע בריוו זענען אויך געווען אַ צושטייער צו מיין פּי-
לאַטעליסטישער שוואַכקייט פון יענע יאָרן. ער האָט גע-
ווסט, אַז איך בין קראַנק געוואָרן אויף פּילאַטעליסטיק,
האָט ער אויסגעזוכט די זעלטנסטע מאַרקעס. ביי אים זענען
זעלטענע מאַרקעס געווען: שיינע מאַרקעס, קונסט־ווערק,
ער, דער עסטעט, דער קונסט־קאַנעסער, האָט נישט געקאַנט
באַנעמען, אַז עס קאַנען זיין אַנדערע ווערטן, ווי עסטעטישע.

שיינקייט האָט ביי אים דאָמינירט. אַפילו זיין דעמלטדיקער אידעאָלאָגישער ראַדיקאַליזם איז געווען פון געיעג נאָך שיינקייט, פון דראַנג צו שיינקייט. זיינע פאַרשידענע עקספע־רימענטן — דער ווילן אַלץ צו פאַרזוכן אַליין, אַלץ אַליין אויסצופרווון, מעג זיין דאָס אויסטערלישסטע — דאָס איז געווען אַ פּוּעל־יוצא פון געיעג נאָך שיינקייט. ער איז געווען ווי דער מעדיצינער, דער ביאָלאָג, צי ביאָכעמיקער, וועל־כער איז גרייט זיך מקריב צו זיין, ריזיקירט מיט זיין לעבן, כדי אויפן אייגענעם גוף אויסצופרווון אַ נייע דערפּינדעניש — אַזוי האָט זיגמונט אויסגעפרוּווט שיינקייטן, דעם גענוס פון שיינקייטן און שטאַרקע עמאַציעס, אָדער די אילוזיע פון שיינ־קייט — אויף זיין אייגענעם גוף, אויף זיין אייגענער נשמה. ער איז געווען דער מענטש פון שיינקייטן און עמאַציעס.

ביי אַ סך מענטשן לויפט דאָס לעבן אין גיכע טעמפּן אי־נעם געיעג נאָך גליק. נייערט פאַרשידן איז דאָס גליק, דער באַגריף וועגן גליק, ביי פאַרשידענע מענטשן. ביי אייניקע איז עס געיעג נאָך געלט, נאָך גאַלד. פון דעם געיעג איז זיגמונט ווייט געווען. דער מין עשירות איז אים לחלוטין פּרעמד געווען. ער האָט געזוכט גייסטיקע עשירות. זיין גע־יעג נאָך גליק, נאָך סאַטיספאַקציע, דער זין פון זיין לעבן, וואָס האָט אים געטריבן אין גיכע טעמפּן, איז געווען: שיינ־קייט, עסטעטישער גענוס, עמאַציאָנעל זיך אויסלעבן. ממש ביז עמאַציאָנעלער שיכרות. דערצו בלויז האָט געלעכצט זיין קינסטלער־נשמה. און געווען איז ער כולו קינסטלער־נשמה, כולו קינסטלער.

ד י שענסטע תקופה אין זיגמונטס לעבן — דאָס איז אויך געווען די שענסטע תקופה אין מיין טעאָטער־לעבן — איז געווען דאָס באַנייען דעם „וויקט“ ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה. דאָס „וואַרשעווער יידישער קונסט־טעאָטער“ („וויקט“) איז געווען זיגמונטס לעבן־ווערק. אין אייניקע עטאָפּן פון דעם טעאָטער־בנין בין איך געווען דערמיט פאַר־בונדן — די דאָזיקע עטאָפּן האָבן מיך נאָך שטאַרקער צונויפ־געבונדן מיט זיגמונטן. צום שטאַרקסטן — דער לעצטער עטאָפּ, די יאָרן 1938—1939.

איך בין נאָך אַרומגעפאַרן איבער טשעכאָסלאָוואַקיי ווען זיגמונט האָט מיך פאַרוואַרפן מיט בריוו, איבערפולטע מיט פראַיעקטן וועגן באַנייען דעם „וויקט“, רעפערטואַר־פלענער, געפלאַנטע אויפֿירונגען. אין דעם פרט איז פאַרגעקומען אַ גרויסע ענדערונג אין זיין צוגאַנג; אונטער דער השפעה פון די אַרומיקע פּאָליטישע וואַלקנס האָט זיך געשטאַרקט דער נאַציאָנאַל־יידישער מאַמענט אין זיינע פלענער און אַרויס־זאָגן. „מיר מוזן טראַגן פרייד, ביטחון און גלויבן מיט אונ־דזער רעפערטואַר. מיט אונדזער טעאָטער דאַרפן מיר גייס־טיק שטאַרקן דעם יידישן מאַסן־מענטש“ — האָט ער מיר געשריבן. ער האָט אויפֿגעהערט צו זוכן פיעסן אינעם וועלט־רעפערטואַר — נישט־יידישע פיעסן האָט ער אין לעצטן „וויקט“ בלויז באַנייט פונעם אַלטן רעפערטואַר — און אַלץ געבויט אויף אַריגינעל־יידישן, פאַלקסטימלעך־יידישן. ער האָט באַוווּסטזיניק געבויט דעם רעפערטואַר אויף געזאַנג און

פרייד — אַנטקעגנגעשטעלט עס די געשמאַקלאָזע „געזענגע
און טענצע“. און פון דער צווייטער זייט: נישט צו לאַנגוויילן
דעם עולם, אַלע קרייזן פון עולם, מיט בלוז גערעדטן וואָרט.
זיין דעוויז איז געווען: אַ טעאַטער פאַר אַלע, אַ פּאַלקס-טע-
אַטער פון הויכער קינסטלערישער מדרגה.

גלייך ווי איך בין צוריקגעקומען קיין פוילן — כ'האַב
נישט באַוווּן צוריקצוגעווינען אַ גייסטיק גלייכגעוויכט נאָך
מיינע איבערלעבענישן פון אַנטלויפן פאַר היטלערן פון ווין,
פאַרלאָזן טשעכאַסלאַוואַקיי צוליב דער דאַרטיקער מאַבילי-
זאַציע ערב דער מינכען-מפּלה — האָט מיך זיגמונט איינגע-
שפּאַנט אין די צוגרייטונגען צום „וויקט“. ער האָט מיך
איינגעשפּאַנט — דאָס איז נישט ריכטיק אפשר, ער האָט מיך
בלויז מיטגעשפּאַנט צו זיך. אַלע זיינע חושים זענען געווען
פאַרטון אין די צוגרייטונגען ווען ער איז אַרומגעפאַרן אין
זיין לעצטן טורנע איבער פוילן מיט די מאַנדלבלייטס — יעקב
און פּערל אוריך — און יצחק זיגער. אין יענעם טורנע האָט
ער כסדר געאַרבעט איבער טעקסטן, אויסגעאַרבעט פּראָ-
יעקטן, צוגעגרייט רעזשי-ביכער.

אין גאַליציע האָבן זיי איבערגעלעבט אַן אויטאָקאָ-
טאַסטראָפּע. ביי זיגמונטן איז דערפון באַשעדיקט געוואָרן אַ
ריפּ. ווען ער איז אין שפּיטאַל צוריקגעקומען צום באַוווּסט-
זיין, איז זיין ערשטע זאַרג געווען: דער כתב-יד פון „שול-
מית“. ער האָט געהאַט פאַרענדיקט די באַאַרבעטונג פון גאַלד-
פּאַדענס „שולמית“ און דאָס איז אין יענעם מאָמענט געווען
ביי אים דאָס טייערסטע. נישט געקוקט אויף די יסורים, וואָס

ער האָט געהאַט פון די ווונדן, האָט ער געטראַכט בלויז וועגן „שולמית“. מיט די צוגרייטונגען צו „שולמית“ האָט ער געלעבט די ערשטע חדשים פון דער באַנייטער „וויקט-אַר-בעט אין לעמבערג. אַלץ דאָס איבעריקע — אַלע פאַרשטעלונג-גען, וואָס זענען געשפּילט געוואָרן — זענען בלויז געווען אויף אויסצופילן די צייט ביז דער גורלדיקער פרעמיערע. אין די באַנייטונגען פון „אַנקל מאָזעס“, „7 געהאַנגענע“, „גלאַ-קנצער פון נאָטר-דאַם“, „בלאַנדזשענדע שטערן“ — אין יעדער פון די פאַרשטעלונגען איז אַריינגעלייגט געוואָרן אַ סך אַרבעט — האָט זיגמונט געשפּילט די הויפטראָל. דאָס האָט אָבער נישט געהאַט פאַר אים קיין באַדייט. און אויף „שול-מית“ — וווּ ער האָט בכלל נישט געזאָלט שפּילן — אויף דער קאָרט האָט ער אַלץ געשטעלט.

גאַנצע טעג איז ער אָפּגעזעסן מיט שלמה פּריזאָמענטן — דעם באַאַרבעטער פון דער מוזיק, וועלכער האָט אויך צוגע-גרייט די אָפּערן-זינגערס: ליובאַ לעוויצקא, אַסקאַר פעלער, דידיאַ עפשטיין, גרשון מעסער; מיט מאַטעס זאַקן, וועלכער איז געווען זיין רעכטע האַנט ביי די טעכנישע צוגרייטונגען און פּריץ קליינמאַנען, וואָס האָט פּראַיעקטירט די דעקאָראַ-ציעס און קאָסטיומען — אַרומגערעדט יעדן דעטאַל, יעדן פּרט פון אויספירן די פּראַיעקטן; מיט זיגערן אַרומגעגאַנגען וועגן שאַפּן מיטלען פאַר דער פאַרשטעלונג. היינט — די פּראָבן! ער איז נישט מיד געוואָרן צו מאַכן פּראָבן, אויף פאַרשידענע ערטער, מיט פאַרשידענע גרופּעס — אין דעם ריזיקן בנין פון „קאַלאַסעום“-טעאַטער איז געווען וווּ פּאַנאַנ-

דערצונעמען די הענט — געלאָפֿן פֿון אַרט צו אַרט : צו קלאַראַ
שטרענג, דער פֿיאַניסטיק, וואָס האָט געאַרבעט מיט די זינ-
גערס ; בעלאַ קאַץ, מיט באַלעט ; אַנסאַמבל-גרופּעס פֿון אַק-
טיאָרן, געאַרבעט אינדווידועל מיט ראַליסטן. אַ שטורמישער
צופֿלוס פֿון כּוחות איז דאָן געווען ביי אים, ער איז געווען
אַ מעין המתגבר — נישט אין דער משכּילישער מליצה פֿון
באַגריף, נייערט אויף אַן אמת אַ שטורמיש-שטראַמענדיקער
קוואַל, ער האָט אונדז אַלעמען מיטגעריסן מיט דעם רייסיקן
שטראַם זיינעם. מיך — מער פֿון אַלעמען.

אויף זיגמונטס פֿאַרשלאַג בין איך אויסגעקליבן געוואָרן
ווי דער סעקרעטאַר פֿון דער אָנפֿירונג — מיט שמחה נאַטאַן
און יעקב מאַנדלבלויט. ביי זיגמונטן איז אַן אַמט נישט געווען
קיין ענין פֿון כּבוד, פֿון כּיבוד. דאָס האָט געמיינט אַרבעטן,
טוען. האָט ער מיך איינגעשפּאַנט אין אַ טאַג-טעגלעכער
אַרבעט — אַחוץ פֿראַבן און שפּילן — פֿירן דעם פּינקס פֿון
„וויקט“. יעדן טאַג האָט געמוזט דאָרט פֿאַרשריבן ווערן דער
פֿאַרלויף פֿון טאַג, די כּראַניק פֿון טאַג אין „וויקט“, די אַר-
בעט-פֿאַרטיילונג, ספּעציעלע געשעענישן, באַמערקטע בלויון
אין אַ פֿאַרשטעלונג ; אויב אימצער האָט עפּעס פֿאַרשפּע-
טיקט, אָדער פֿאַרנאַכלעסיקט — לויב און פֿאַרווורף פֿאַר
מיטאַרבעטערס — די מינדסטע פרטים פֿון פֿאַרלאַפּענעם
טאַג. אין פּינקס זענען פֿאַרצייכנט געוואָרן רעזשי-באַמערקונג-
גען, שאַפּערישע פֿראַבלעמען און דיסקוסיעס, פֿראַיעקטן,
אַפּילו דער פֿאַרלויף פֿון יעדער פֿאַרשטעלונג לויטן באַריכט
פֿון מאַטקע זאַקן, דעם באַלעבאַס פֿון די לויפּנדיקע פֿאַר-

שטעלונגען. דאָס איז געווען אַן אוצר פון מאַטעריאַל וועגן טאַג-טעגלעכן לעבן און שאַפן פון אַן אַמביציעז קינסטלעריש טעאַטער. האָבן מיר טאַקע ביידע געהאַט טרערן אין די אויגן, ווען מיר האָבן פעסטגעשטעלט, אַז צווישן דעם פאַרברענטן פאַרמעגן פון טעאַטער אינעם בנין פון „נאַוואַשטשי“, וווּ מיר האָבן געשפּילט האַרט פאַר דער מלחמה (און אַפילו בעת דער באַמבאַרדירונג פון וואַרשע), איז אויך אַוועק מיטן רויך אונדזער פינקס.

שווער, זייער שווער איז געגאַנגען צו קינד די נייע „שולמית“, די ערשטע שטיינער אין וועג האָבן זיך אונטער- גערקט ביים פאַרטיילן די ראָלן. שיעור צוליב דעם נישט געקומען צו אַן אויפרייס. זיגמונט האָט צוגעטיילט די ראָל צינגעטאַנג פאַר עני ליטאַן און אַביגיל — פאַר פּערל אוריך. האָט עני אַבער געוואָלט שפּילן אַביגיל: דראַמאַטיש, אַ פּרוי, מ'קאַן באַווייזן דעם פּרויען-רייך, צו צינגעטאַנג דאַרף זי זיך גאַר אויסשמירן, מאַכן פאַר אַ נעגער-יינגל — ס'פאַסט נישט. זיגמונט האָט זיך איינגעעקשנט: ס'איז לטובת דער פאַרשטע- לונג, ס'איז פאַר אַניען לטובה. די ראָל איז אויסגעברייטערט, אַ סך קאַמיוז, טענץ. איז זי אַבער גרייט געווען אויף אַלץ — באַדאַי אַוועקגיין פון טעאַטער — נישט צו שפּילן צינגעטאַנג. זיגמונט האָט נישט געהאַט קיין גערוון צו דיסקוטירן מער — ער האָט די זאַך איבערגעלאָזט צו דער דעציזיע פון דער אַנפירונג. איך האָב געהאַלטן, אַז ער איז גערעכט. ס'איז זיין רעכט פון אַ רעזשיסער צו פאַרטיילן די ראָלן, ווי ער האַלט פאַר ריכטיק. און וועמען ס'געפעלט נישט, קאַן אַרויסטרעטן

פון קאלעקטיוו. אײ, דאָס איז פאַרבונדן מיט מיין פאַמיליע־
לעבן? — ס'טעאַטער איז אין דעם פּאַל בילכער. ס'איז דאָך
געווען דער „וויקט“! זיגמונט האָט מיך געקושט דערפאַר.
מיר האָבן שוין געהאַט אַ סיכסוך אייניקע וואָכן פריער —
ער האָט געוואָלט אויפירן גאַטעספעלדס „מחותנים“ און
פאַרטיילן די צוויי מחותנתעס צווישן די יונגע אַקטריסעס:
עני ליטאַן און פּערל אוריך, אַזוי ווי ס'האַבן אין וואַרשע גע־
שפּילט דינה האַלפּערן און רחל האַלצער; האָבן זיך אַנט־
קעגנגעשטעלט אסתר פּערלמאַן און נעמי נאַטאַן און די
פיעסע איז צוליב דעם נישט געשטעלט געוואָרן — האָבן
מיר געהאַט אַן ענלעכן סיכסוך און דאָס נאַכגעבן, דאָס אַפֿ־
טרעטן, האָט געשעדיקט די אַרבעט פון טעאַטער. און ווען
לסוף האָט זיך עני אונטערגעגעבן, האָט זיך זיגמונט נישט
געהאַלטן פאַרן זיגער. „דאָס איז אַ ניצחון פון אַניען, — האָט
ער געזאָגט. — איר צינגעטאַנג איז געוואָרן איינער פון די
באַדייטנדיקסטע דערפאַלגן פון דער פאַרשטעלונג.“

דער טרומף פון „שולמית“ האָט אים פאַריינגערט,
פאַרפריידיקט, געמאַכט אויפלעבן. ער האָט געשיינט פון
פרייד און גליק, געווען פריינדלעך מיט יעדן, חבריש, צוגע־
לאָזן, אַראַפּגעשלונגען אַפילו אַ באַליידיקונג בעת דער פרע־
מיערע גופא. זי איז פאַרגעקומען דעם 25־טן דעצעמבער
1938 — נאַכמיטיק, די גאַנצע נאַכט פריער (מ'האַט שפּילן
נישט געטאַרט דעם 24־טן) האָט מען געמאַכט די גענעראַל־
פּראָבע ביז פאַרטאַג. אין טעאַטער אַריין זענען מיר צו דער
פאַרשטעלונג געקומען גאַנץ פרי. אַלע, זיגמונט אויך. ער

איז אַרומגעגאַנגען איבער די גאַרדעראַבן, נאַכגעקוקט ווי מ'טוט זיך אָן, ווי מ'מאַכט די גרימען. און אָט דערהערן זיך די ערשטע קלאַנגען פון דער אווערטור. זיגמונט גרייט זיך אַרויסצוגיין אין זאַל אַריין. פּלוצלינג — אַ שריפה אויף דער בינע. אַ שטיקל דעקאַראַציע האָט זיך אַנגעצונדן — אַ קורץ־שלוס מן־הסתם. מאַטקע זאַק פירט אָן מיטן לעשן די שריפה, רואיק, באַהערשט. זיגמונט לויפט אַריין, אויסער זיך: „וואָס איז געשען?“ ער איז פאַרצווייפלט, פאַרלירט דעם קאַפּ. מאַטקע טרייבט אים אַראָפּ פון דער בינע, שעפטשעט ענער־גיש: „גייט אַראָפּ פון דער בינע. איר רייסט מיר אַראָפּ די פּרעמיערע“. זיגמונט איז אַ רגע געבליבן, ווי געלעמט. ער האָט אָבער געפּאַלגט, שטילערהייט אַראָפּ פון דער בינע. די פאַרשטעלונג איז אַדורך בשלום. אַ שטורעם פון אַפּלאַדיס־מענטן, באַגייסטערונג איבער די ברעגן. זיגמונט קושט זיך מיט אַלעמען. מיט מאַטקע זאַקן צעקושט ער זיך גאַר האַרציק: „ביסט גערעכט געווען. בעת דער פאַרשטעלונג ביסטו אַ באַלעבאַס פון דער בינע“.

מיטן דערפּאַלג פון יעדן אַקטיאָר און זינגער האָט זיך זיגמונט געפּרייט, ווי מיט זיין אייגענעם, געשעפט נחת פון יעדער פאַרשטעלונג. זעלטן ווען ער האָט דורכגעלאָזט אָן אַוונט אין טעאַטער — געזעסן אין זאַל אויף אייניקע סצענעס, אַרומגעדרייט זיך אין פּאַיע, אַריינגעקומען אין די גאַרדע־ראַבן. ער האָט מיט אַ פּולער ברוסט איינגעאַטעמט אין זיך דעם גרויסן ניצחון פון „שולמית“. אָבער ער האָט אויך געקאַנט לייכט, אין גוטן מוט, אַריבערטראָגן דעם אומגע־

רעכטן נישט־דערפאלג פון די „בראָדער־זינגער“ — ווידער אַ פּרעמיערע פון גרויסן פאַרנעם וואָס איז געשטעלט גע־ וואָרן גלייך נאָך „שולמית“. אפשר צוליב דעם טאַקע, האָט די פאַרשטעלונג נישט געהאַט דעם פאַרדינטן דערפאַלג. ס'איז אַן אַלטער כלל אין יידישן טעאַטער: נאָך אַ „שלאַגער“ קומט אַ דורכפאַל. לאו דווקא אַ מאַראַלישער — אַ מאַטער־ יעלער דורכפאַל. וואָרים בלויז אַזאָ האָט געליטן די פאַר־ שטעלונג „בראָדער זינגער“. נישט געקוקט דערויף, וואָס זיגמונט האָט יאָ געשפּילט אין דער פאַרשטעלונג און זיין נאָמען פּלעגט ציען אַן עולם אין טעאַטער אַרײַן; וואָס ער האָט דווקא געשאַפן אַ פּראַפּירנדיקע געשטאַלט פון אַ באַ־ בען — לויט די טראַדיציעס פונעם גאַלדפּאַדענישן באַגין. דער אינציקער, וואָס האָט נישט געשפּילט אין דער פאַר־ שטעלונג, דאָס בין איך געווען. אין דער ווייטערדיקער אוי־ פּירונג, אין „בר־כוכבא“, האָט ער ווידער נישט געשפּילט — די ראַל פּאַפּוס, וועלכע ער האָט געזאַלט שפּילן, האָט ער מיט פאַרגעניגן אַפּגעטראַטן שמחה, נאַטאַנען און הנאה גע־ האָט פון יענעם גרויסן דערפאַלג אין זער ראַל — האָט ער זיך געוויצלט גוטמוטיק: „אַז איך שפּיל, איז נישטאָ קיין סבאַרן“.

די חתונה זיינע — דאָס איז געווען איינער פון די פּריי־ דיקע סיורפּריזן אין יענע גוטע פּרילינג־טעג. ראַזאָ איז געווען די יינגסטע שילערין אין בעלאַ קאַצס באַלעט־שול. זי האָט זיך באַטייליקט אין אונדזערע גרויסע גאַלדפּאַדען־אוי־ פּירונגען, אַבער קיינעם האָט נישט געקאַנט איינפאַלן, אַז

זיגמונט וועט זיך פארליבן אין דעם מיידעלע, וואָס איז נאָך קיין 17 יאָר נישט אַלט געווען. אַרום אים האָבן זיך דאָן גע- דרייט יונגע, שיינע, רייכע פרויען „צום האַבן“, ווי די ליכט- פליגן אַרום אַ לאַמפּ. אין אַ געוויסן פרימאָרגן איז ער אַרייַב- געקומען צו מיר אין צימער און בינו לבינו אַרייַנגעוואָרפן : „כ׳האַב חתונה“. געמיינט האָב איך, אַז מיט איינער פון די מיט וועלכע מ׳האַט אים צייטנווייז געזען אין טעאָטער, אין אַ נאַכט-לאַקאַל. ווען ער האָט מיר געענטפערט, אַז מיט ראָזען, האָב איך פאַרלוירן ס׳לשון. זיגמונט האָט פאַרשטאַנען מיין פאַרווונדערונג. ער האָט גוטמוטיק געלאַכט און געזאָגט : „וועל איך האָבן אין איין פערזאָן אַ פרוי מיט אַ טאַכטער“.

די שאַפּערישע אַנלאַדונג און פריידיקייט האָט אַנגע- האַלטן ביי זיגמונטן נאָכן אַרויספאַרן פון לעמבערג — די געציילטע טעג אין סטאַניסלאַוואָוו, די וואָכן אין קראַקע, די צייט אין וואַרשע. דאָס איז געווען איין קייט פון טריומפן — פאַרן „וויקט“ און פאַר זיגמונטן פּערזענלעך. האָט עס אים אַנגערעגט צו נייע פאַרמעסטן, פלענער פון אַ וועלט-טורנע, דרייטע רעפּערטואַר-עקספּערימענטן. אין אַלע פאַרהאַנד- לונגען וועגן די ענינים האָב איך זיך באַטייליקט. כ׳ווייס נישט צי ווייל כ׳בין געווען דער סעקרעטאַר פון דער אַנפיר- רונג, צי ווייל ער האָט מיך געוואַלט אַרייַנציען אין אַלץ, מקרב זיין שטאַרקער. האָב איך זיך אויך באַטייליקט אין די שמועסן מיט אַלתר קאַצינע וועגן באַאַרבעטן גאַלדפאַדען- מאַטיוון. קאַצינע האָט זיך, ווי זיין שטייגער, אַנגעצונדן צו

אזא פלאך, ארויסגערוקט זיין גאענטסטן פראיעקט: דעם
„עקידת יצחק“ מאטיוו. דאס האט ער געוואלט נעמען אויפן
ערשטן פייער. אויך דער פראיעקט איז אוועק מיטן פייער
און רויך פון ברענענדיקן ווארשע.

די מלחמה האט אונדז צעטיילט אויף לאנגע יארן. קודם־
כל — אויף אייניקע טעג, נאך דער פאנישער עוואקואציע פון
ווארשע, אין דער צווייטער וואך פון דער מלחמה, זיגמונט איז
אוועק פון ווארשע, יאנאס אויך — די מערהייט יונגע מענער
זענען אוועק נאך א פראוואקאטארישן רוף פון ראדיא. איך
בין נישט געגאנגען. אויב ס'איז באשערט א באמבע, וויל
איך זי ליבער אין דער היים, נישט אין דער פרעמד, — האב
איך געטענהט.

אין לעצטן טאג פון דער באמבארדירונג האט עס אפילו
געהאלטן דערביי: צו מיר אין שטוב אין אריין א שראפנעל.
אויף מיין סאפע איז דערהרגעט געווארן דערפון דער אקטיאר
דניאל שאפירא. אין שטאט האט זיך אבער פארשפרייט א
קלאנג, אז איך בין עס געהרגעט געווארן. זענען גלייך נאך
דער באמבארדירונג געקומען צוליפן — איבער די חורבות
און גליענדיקע האלעוועשקעס — אונדזער פאטער, זיגמונט,
יאנאס. דער ערשטער איז געקומען זיגמונט. זיין דירה איז
צעבאמבירט געווארן און ער האט זיך שפעטער געדונגען א
צימער אין האטעל אויף ביעלאנסקע, נישט ווייט פון מיר.
אבער די באמבארדירונג איז ער איבערגעקומען, צוזאמען
מיט ראזען, אין א קעלער פון אן עסקלזוויון קאפע אין וואר-

שע, ווו ס'האָט זיי איינגעאַרדנט דוד העלפמאַן. אין זעלבן
קעלער האָט ער אָבער אויך איינגעאַרדנט אידען מיט מעלמאַ-
נען, רוטען מיט ראָזנערן. איז זיגמונטן נישט אַזוי אָנגענעם
געווען דאָרט...

יעדן טאָג איז ער זינט דאָן געקומען צו מיר — אָדער
איך צו אים — ביז מיין אַוועקגיין צו דער גרענעץ. ער האָט
מיט אונדז נישט געוואָלט גיין. געהייסן האָט עס : וואָס הייסט
— איבערלאָזן דעם אַלטן טאַטן, די שוועסטערלעך ? כ'מיין
אָבער, אַז גיכער איז עס געווען דערפאַר, ווייל איך בין גע-
פאַרן מיט דער זעלבער גרופע וואָס אידע און רוטע. זיגמונט
האָט זיך שאַרף אַנטקעגנגעשטעלט איר שידוך מיט ראָזנערן.
אַנטקעגנגעשטעלט ביז אַ פאַרביסענעם ברוגז. אַ ברוגז, וואָס
האָט אָנגעהאַלטן יאָרנלאַנג. וואָרים זיגמונט איז געווען אַ
מענטש פון שטאַרקע געפילן, פון עקסטרעמען. ער האָט
עקסטרעם ליב־געהאַט און עקסטרעם געכעסט זיך, געברוגזט,
צומאָל פיינט געהאַט, אַזוי ווי דער טאַטע אונדזערער. כמעט אַ
קאַפיע פון טאַטן.

VI

1 יי דער אַזוי גערופענער רעפּאָטריאַציע — דאָס צוריק-
פאַרן פון ראַטן־פאַרבאַנד קיין פוילן נאָך דער מלחמה —
בין איך נישט געווען צו שטאַרק באַלאָדן מיט באַגאַזש. כ'האָב
כמעט גאַרנישט באַדאַרפט פאַקן, ווייל כ'האָב גאַר נישט

פארמאגנט. און דאָס וואָס כ'האַב יאָ פארמאָנט, האָב איך געמוזט מיט אייגענע הענט פאַרברענען — כ'האַב עס נישט געטאַרט מיטפירן מיט זיך: מיינע כתב־ידן און קאַרעפּאַנ־דענן. ווען איך וויל עס מיטפירן, וואָלט איך באַדאַרפט יע־דעס פּאַפּירל געבן צום צענוורירן, באַקומען אַ ספּעציעלע דערלויבעניש אויף אַרויסצופירן עס, גראַד ווי יעדעס בוך, וואָס כ'האַב אַרויסגעפירט. אָבער מיט ביכער איז עס נישט געווען קיין קאַמפּליצירטער ענין, אויב דאָס בוך איז געווען געדרוקט אין די לעצטע יאָרן אין ראַטן־פאַרבאַנד (אַנדערע זענען במילא געווען טריף. מיט כתב־ידן איז דאַקעגן גאַר אַן אַנדער פרשה: מ'האַט קיינמאַל נישט געקאַנט וויסן, ווי אַזוי ס'וועט זיך ענדיקן, איז גלייכער געווען צו מאַכן אַ בורא מאורי האש. אַזוי אַרום זענען אַוועק מיטן רויך די געציילטע כתב־ידן מיינע, וואָס זענען געבוירן געוואָרן אין דער הויפט־שטאַט פון קירגיזיע; אַזוי זענען אַוועק מיטן רויך די אויסער־געוויינלעך־אינטערעסאַנטע סגי־נהור־בריוועלעך, וואָס כ'האַב באַקומען פון משה בראַדערזאָן, אַלעקס שטיין, משה גראַס־מאַן א.א.וו. ווי אויך אַ צאַל בריוו, וואָס כ'האַב פון זיגמונט דערהאַלטן, וואָס האָבן דורכגעמאַכט אַן אַדיסייע פון וואַנ־דערונגען, ביז זיי זענען דערגאַנגען צו מיר קיין פּרונזע.

גענוי געדענק איך נישט מיט וואָס עס האָט זיך צוריק אַנגעהויבן אונדזער בריוולעכער קאַנטאַקט. די פאַרבינדונג האָט זיך, דוכט זיך, געשאַפן דורך מאַרק יווילער אין ניו־יאָרק און מיין ברודער מאַרק אין בוענאָס־אייירעס. כ'גע־דענק אָבער גוט, אַז ווען איך האָב איבערגעלייענט איינעם פון

זיגמונטס ערשטע בריוו צו מיר — געווען איז עס שוין אין די לעצטע חדשים פון דער מלחמה — האָב איך שיעור נישט געחלשט. זיגמונט האָט מיר צו וויסן געטון, מיטן טיפישן ענטוויאָזם זיינעם, אַז בקרוב וועלן מיר זיך מן-הסתם טרעפן: ער מאַכט באַמיונגען וועגן אַריבערפאַרן קיין ביראַבדושאַן. דאָס איז דאָך נישט ווייט פונעם אָרט וווּ איך געפין זיך... איז אפשר זאָל איך אויך אַריבערפאַרן אַהין און מיר וועלן זיך דאָרט טרעפן.

וועגן זיינע אַלטע אידעישע סימפּאַטיעס האָב איך גוט געוויסט. כ'האָב אויך פאַרשטאַנען, אַז ווי אַ פּוּעל-יוצא פונעם נייעם יידישן חורבן האָבן זיי געמוזט פאַרשטאַרקט ווערן. כ'האָב אָבער בשום אופן נישט געקאַנט זיך פאַרשטעלן, אַז דאָרט, אין דרום-אַמעריקע, ווייסט מען נאָך נישט דעם אמת וועגן אַלע געשעענישן און ליקווידאַציעס אין ראַטן-פאַר-באַנד. צוליב וואָס רייסט ער זיך איצט אין דעם גן-עֶדן אַריין, גראַד ווי ער האָט זיך געריסן סוף צוואַנציקער יאָרן? איך האָב געפילט, אַז אויב ס'איז טאַקע אַזוי — זיי ווייסן גאָר-נישט, אָדער זיי גלייבן נישט אין די ידיעות — איז מיין חוב צו אַנטפלעקן פאַר אים דעם גאַנצן אמת אין זיין פולער נאַקעטקייט. איך האָב עס גלייך געטון אין מיין ענטפער צו אים — כמעט אָפן, מיט ווייניק-פאַרשטעלטע רייד און געפּל-דיקע אַנצוהערענישן. כ'האָב זיך נישט גערעכנט מיט דער צענזור — מילא, וואָס וועט זיין וועט זיין, — כ'האָב פּער-זענלעך סיי-ווי דאָן נישט געהאַט וואָס צו פאַרלירן. זיין תשובה האָב איך דערהאַלטן אַ שיינע פאַר חדשים

שפעטער — נאָכן איבערלייענען זי, האָב איך אַרויסגעשאַסן מיט אַ געלעכטער. דער בריוו איז געווען צעשטורעמט פון כעס, פון צאָרן: ער האָט מיר פאַרגעוואָרפן, אַז כ'בין אַן עגאָיסט, כ'וויל נישט דערלאָזן אויך ער זאָל הנאה האָבן פון לעבן, געניסן פון די פרייהייטן און שאַפּערישע מעגלעכקייטן פאַר יידישע קינסטלערס אין ראַטן-פאַרבאַנד. ס'אַרט מיך גאַרנישט, אַז ער מוז — אין טראַפיקאַלן קלימאַט פון בראַ-זיל — מאַכן טעאַטער פאַר גוים, מיט אַ חברה פוילישע ווייסגוואַרדייער-אַנטיסעמיטן; אַז ער איז דערווייטערט פון אַ לעבעדיקער יידישער קולטור-סביבה, נאָך וועלכער ער בענקט אַזוי שטאַרק... און נאָך און נאָך טענות פון דעם מין, געשריבן ממש מיט שוים אויף די ליפן, ער איז געווען אויסער זיך: „היתכן, דו, מין באַליבטער ברודערל, מין נאָ-ענטסטער מיטאַרבעטער?“ — האָט ער זיך נישט געוואַלט צוגלויבן.

ס'האָט זיך מיר דערמאַנט אַן ענלעכער בריוו מיט איי-ניקע יאָר פריער — פון ניו-יאָרק קיין ביאַליסטאַק. ס'האָט זיך געריסן צו אונדז, אין זיין געבוירן-שטאַט אַריין, דער אַלטער יוליוס אַדלער, וועמען דער אַמעריקאַנער האַבער האָט געשטאַכן זיין גאַנץ לעבן. ער האָט געוואַלט קומען „בויען דעם סאַציאַליזם“ אויף זיינע אַלטע יאָרן. ער איז דאָך שוין אין ראַטן-פאַרבאַנד געווען, דוכט זיך, אין מיטן פון די צוואַנציקער יאָרן. ער ווייס אַלץ וועגן דאַרט, קען אַלץ, דערפאַר וויל ער, ער חלשט א.א.וו. מיר האָבן אים נישט גע-קאַנט ענטפערן, אַז אין משך פון די יאָרן זענען פאַרגעקומען

ענדערונגען אין ר.פ. און וואָס פאַר אַ כאַראַקטער די ענדע-
 רונגען האָבן געהאַט. אַגב, האָבן מיר נאָך דאָן אַליין נישט
 געוואָסט דעם גאַנצן אמת וועגן ר.פ., וועגן די ענדערונגען,
 וואָס קומען כסדר פאַר — צום שלעכטן. האָט אים משה
 ליפּמאַן, זיין אַמאָליקער נאָענטער מיטאַרבעטער און חבר,
 אויף אַ פאַרשטעלטן אופן געענטפערט: מלחמה-באַדינגונגען,
 מ'קאָן נישט וויסן וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען א.א.וו.
 אַדלער איז געווען אויסער זיך. ער האָט אונדז געזידלט:
 עגאָיסטן, נישט-פאַרגינערס, עונאים. און באמת איז די לאַגע
 אין ביאָליסטאָק, אָנהייב 1940, נאָך געווען צו דערליידן. אין
 יידישן מלוכה-טעאַטער האָט זיך געפירט אַן אינטערעסאַנט
 שאַפּעריש לעבן, נישט געקוקט אויף אַלע צרות פון רעזשים
 און רעזשימיניקעס. אָבער אין פרונזע? דאָרט בין איך דאָן
 אַליין אַרומגעגאַנגען אין שמאַטעס איינגעוויקלט, אַ הונגער-
 קער, קראַנקער פון צינגאַ נאָכו טרודפראַנט, מיט דער דראָונג
 פון ענקאַוועדע איבער מיין קאַפּ — וועגן דעם אַלעם האָב איך
 זיגמונטן געגעבן אַנצוהערן אין מיין בריוו, ווי אויך איבערגע-
 וויזן אמתן וועגן ביראַבידזשאַן — ער האָט אַלץ נישט גע-
 וואָלט גלויבן. אַ גליק בלויז, וואָס דער סאָויעטישער אַמ-
 באַסאָדאַר אין בראַזיל, סוריק, איז נישט געווען אַזאַ ענטו-
 זיאַסט פון זיגמונטס ביראַבידזשאַנער פלאַן און האָט אים
 געראַטן „צוצוואַרטן אַביסל“...

ווען איך בין שוין צוריקגעקומען קיין פוילן, באַזעצט
 זיך אין ווראַצלאַוו, האָט זיגמונט זיך געהאַט אויסגעהיילט
 זינט אַ צייט פון חשק איינצושליסן זיך אין דער „וועלט פון

מאָרגן". אַ פּרישע זאָרג האָט אים אָנגעהויבן צו מאַטערן :
ער האָט זיך באַקלאַגט אין זיינע בריוו, אַז ער קאָן אין די
נעכט נישט שלאָפן צוליב מיר. אין די צייטונגען לייענט ער
וועגן כסדרדיקע שיסערייען און אומרוען אין פּוילן — צי
בין איך נישט אַמאַל אויף אַ צופיל עקספּאַנירטער אַרבעט ?
צי וואָלט נישט גלייכער געווען איך זאָל נאַכטון יאַנאַסעס
ביישפּיל, אַנטלויפן פון פּוילן ? האָב איך אים געענטפּערט מיט
אַ חכמהלע : אַז עס גייט דורך אַ נאַכט אָן שיסעריי, קאָן איך
נישט אַנטשלאָפן ווערן... ער איז געווען אויסער זיך : „חכמה
זיך נאָך ?“ אין יעדן בריוו האָט ער מיך געמוסרט, געבעטן
זיך ביי מיר, פאַרגעשלאָגן זיין הילף. דאָס האָט געדויערט
ביז ס'איז פּראַקלאַמירט געוואָרן די מדינה. דאָן איז פאַרגע-
קומען אַן איבערקערעניש אין אים.

ישראל איז געוואָרן אין צענטער פון זיינע פאַראינטערע-
סירונגען, חלומות און פּלענער. ער האָט זיך באַמיט אויך מיך
אַריינצוציען אין דעם, אַפעלירט צו מיינע יוגנט-זכרונות,
מיין חלוצישער פאַרגאַנגענהייט און דעם דראַנג צו ארץ-
ישראל אין מיינע יוגנט-יאָרן. ער האָט מיך צוגערעדט איך
זאָל וואָס גיכער עולה זיין — ער וועט אויך עולה זיין פון
בראַזיל און מיר וועלן צוזאַמען אויפלעבן דעם „וויקט“ אין
ישראל. ער האָט פאַנאַדערגעוויקלט פאַר מיר די שענסטע
פּערספּעקטיוון — לעבן און שאַפן טעאַמער צווישן יידן, אין
אַ יידישער מדינה — וואָס קאָן דען זיין שענערס דערפון ?
און דאָס איז געווען ביי אים אויפריכטיק, דאָס דאָזיקע געפּיל,
כאָמט דאָן איז גראַד געווען די בלי-צייט פון זיין טעטיקייט

אינעם בראַזיליאַנער טעאַטער. עקאַנאַמיש איז אים געווען גוט און מאַראַליש האָט ער זיך נישט געהאַט אויף וואָס צו באַקלאַגן: מ'האַט אים געקענט און אַנערקענט אין בראַזיל, דערטיילט כבוד, גערימט אין טאַג אַרײַן, ווי דעם מיטשע-פער פון בראַזיליאַנער נאַציאָנאַלן טעאַטער. דער דרייסיק-יעריקער יוביליי פון זײַן סצענישער טעטיקייט איז פאַר-וואַנדלט געוואָרן אין אַ בראַזיליאַנער קונסט-יום-טוב. און דווקא דאָן האָט אים צום שטאַרקסטן אַנגעהויבן צו ציען קײן ישראל, צוריק צו ייִדן, צו ייִדישע מאַסן.

דער אמת איז, אַז איך האָב אַליין שטאַרק געוואַלט עולה זײַן. נישט אַזוי — און נישט צוליב דעם, ווי זיגמונט טור-קאָוו האָט געטראַכט, נייערט: כ'האַב געהאַט אַפּגערעדט מיט אַ שליח פון מק"י, אליהו גאַזשאַנסקי, אַז כ'וועל איבערנע-מען די רעדאַקציע פון „פריי ישראל“. אַליאַשאַ גאַזשאַנסקי, האָט אַפילו אַנגעהויבן צו מאַכן די ערשטע באַמיונגען וועגן אַ דערלויבעניש פון דער פּוילישער פאַרטיי פאַר מיר עולה צו זײַן, ווען ער איז געקומען צום פאַרייניקונגס-קאָנגרעס פון דער פאַרטיי. כ'האַב געהאַט די הסכמה דערויף פון די סאַמע שפיצן, פון דער גרויער עמינענץ אין נייעם פּוילן, מיין אַלטן באַקאַנטן יאַקוב בערמאַן. אין גוטן מוט האָט ער מיר אַפילו פאַרגעוואַרפן, אַז פון מיר וועט שוין קײן פּאַליאַק נישט ווערן... און מײנער אַ חבר פון די יוגנט-יאָרן אין לעמבערג, אַן אַנגעזעענער פאַרטיי-פירער אויפן געביט פון קולטור, פּאַוועל האַפמאַן, איז אַפילו ווייטער געגאַנגען: „דאַרפסט פאַרן קײן ישראל. דאָ וועסטו סײ ווי זײַן אַן אינער-

לעכער עמיגראַנט, אַ קאַנדידאַט אויף תּפּיסה". דעם ענין האָט בלויז אָפּגעשולעפּט, אונטער פּאַרשידענע אויסרידן, דער „ידישער מלך" (ווי ס'האַבן אים אין וויץ גערופן אַנדערע פּאַרטיי־טוערס), שמעון זאַכאַריאַש. האָט זיך זיגמונט אָנ־ געהויבן צו דענערווירן. לטוף האָט ער באַשלאָסן מיט כּוח מיך אַרויסצושלעפּן פּון פּוילן. דאָס האָט ער געצילט דורכצו־ פירן מיט זיין רייזע — אָנהייב 1949.

די געציילטע חדשים, וואָס ער האָט פּאַרבראַכט אין נאַכ־ מלחמהדיקן פּוילן, זענען פּאַר אונדז ביידן געווען איין גרוי־ סער יום־טוב. אין ווראַצלאָוו האָט ער געווינט ביי מיר ; ווען איך האָב נאָר געהאַט אַ מעגלעכקייט, בין איך מיטגעפּאַרן מיט אים, געפירט די קאַנצערט־אָוונטן, וועלכע ער האָט גע־ שפּילט צוזאַמען מיט ראָזען. זיגמונט האָט אויפגעלעבט. ווען דער ריזיקער זאָל פּונעם גרויסן טעאַטער אין ווראַצלאָוו — אַ פּול־געפּאַקטער אויף אַלע דריי שטאַק זיינע, — האָט אויפ־ געשטורעמט מיט אַפּלאַדיסמענטן ביי זיין דערשיינען אויף דער בינע, איז ער אַ רגע געבליבן שטיין, ווי געלעמט. טרערן זענען אים געפּלאָסן איבער די באַקן. ער האָט זיך אייניקע מאָל פּאַרנייגט ביז דער ערד און אַ שעפּטשע־געטון צו מיר : „מיין עולם, געזונט זאָלן זיי זיין". כ'האַב דערהערט אין זיין קול און אין זיינע ווערטער אַן אַפּקלאַנג פּון אסת־ר־רחלען, פּון איר אופן רעאַגירן, רעדן.

היינט : די פּראָבן פּון שלום־עליכמס „בלאַנדזשענדע שטערן", וועלכע ער האָט אויפגעפירט צום דערעפענען פּון

דעם נייער אויפגעבויטן בנין פון נידערשלעזישן יידישן טעאטער אין וואַרשע, דאָס טעאטער אויפן נאָמען פון אסטרייך-רחל קאַמינסקאַ. זיגמונט האָט געשיינט פאַר פרייד: „כ'בין ווידער פאַרבונדן מיט אסטרייך-רחלס נאָמען! מיט מיין באַטייליקונג וועט דער מאַמעס נאָמען אויפסניי אויפלעבן!“ און ווידער — טרערן פליסן איבער די באַקן. אַ סך טרערן האָט זיגמונט אין יענע טעג פאַרגאַסן. אַ סך טרערן פון טרויער, פון פיין, פון צער איבערן חורבן; אַביסל טרערן פון פרייד, אַז מ'לעבט דאָך, מ'שאַפט דאָך, מ'זעט זיך ווידער. אויף דער טעמע האָט דער דיכטער נחמן ראָפּפּ אָנגעשריבן אַ רירנדיקן פּע-ליעטאַן אין „נידערשלעזיע“ — אונדזער וואַרשע וואַכנ-בלאַט. ער האָט עס אָנגערופן „דער מייסטער האָט געוויינט“. פאַרבלייבן אין פּוילן — ניין, דאָס נישט. ער איז די גאַנצע צייט כמעט נישט אַרויסגעגאַנגען אין גאַס — אין ערגעץ נישט. ס'האָט אים געשוידערט דער געדאַנק צו „טרעטן איבער קברים“. ער, דער גלאַבטראַטער, דער פאַר-ברענטער טוריסט און גייער, האָט אויסגעמיטן שפּאַצירן אין די אַלטע יידישע יישובים פון פּוילן. אין נידערשלעזיע האָט ער דווקא מיט חשק אַרומגעשפּאַצירט. „דאָ אַרן מיך נישט די חורבות“ — האָט ער געזאָגט. אָבער אין וואַרשע, לאַדזש, קראַקע — ניין, דאָרט נישט. קיין שום אָנבאַטן צו בלייבן אין פּוילן האָבן אים נישט גענומען, קיין שום צוגעזאַגטע גליקן: ער וועט נישט בלייבן. שמעון זאַכאַריאַש האָט אים פאַרגע-שאַגן אַ וויליע, אַ פּערסאָנאַלע פּענסיע, הויכע אַמטן — אויף אַלץ האָט זיגמונט געהאַט איין ענטפּער: „איר קאַנט

מיר אויך צוזאגן יידן? אן יידן איז אים פוילן פרעמד גע-
ווען. „אלע סענטימענטן צו פוילן זענען מיר אויסגעברענט
געווארן אין די קרעמאטאריעס, אין די חורבות פון וואר-
שעווער געטא“ — האט ער מיר איינמאל געזאגט אין א
שמועס אונטער פיר אויגן.

שמעון זאכאריאש האט זיך געלייגט אין דער לענג
און אין דער ברייט כדי צו פאנגען זיגמונטן. ער האט געהאט
צו אים א סענטימענט פון יענע יארן, ווען זיגמונט איז געווען
די לעגענדע פון בעסערן, קעמפערן יידישן קינסטלערישן
טעאטער אין פוילן און ער האט געהאלטן, אז זיגמונטס
פארבלייבן אין לאנד וועט האבן א גרויסן פראפאגאנדיסטישן
באדייט פארן קאמוניסטישן פוילן. איז ער געווען צו אים
ביז גאר פריינדלעך, ער האט אים פארבעטן, באגריסט, אריינ-
גערעדט אין אים און איינגערעדט אים. אפילו אויף א פייער-
לעכער זיצונג פון צ.ק. פון יידן אין פוילן, וואס איז דאן פאר-
געקומען אין ווארשע מיטן אנטויל פון די דזשאנט-דירעק-
טארן ד"ר יוסף שווארץ און וו. בייך, איז זיגמונט פארבעטן
און באגריסט געווארן אויף זאכאריאשס פארלאנג. אויף אלץ
האט זיגמונט רעאגירט מיט איין בקשה: „לאזט ארויס איי-
טשען“. זאכאריאש האט אים צוגעזאגט, אז ווי נאר ס'טעאטער
וועט פארמלוכהשט ווערן, וועט מען מיך ארויסלאזן. איז זיג-
מונט אדוועקעפארן פון פוילן א בארואיקטער. א קנאפ יאר
האט זיך געשלעפט דאס צוזאגעניש. זיגמונטס געדולד האט
געפלאצט. ער האט אנגעהויבן צו באמבארדירן זאכאריאשן
מיט בריוו. לסוף האט ער באקומען דעם ענטפער — א טיפישן

פאר זאכאריאַשן, אַ מין סאַצורעאַליסטישן ענטפער, אַ פולן מיט קאָמוניסטישן שמן-זית און מיט דיאַלעקטיק. כ'האַב דעם איינדרוק, אַז דער דאַזיקער ענטפער פון זאכאריאַשן, וואָס איז צו זיגמונטן געשיקט געוואָרן אויף ח. סלאָוועסעס אַדרעס קיין פאַריז, האָט זיגמונטן ענדגילטיק אויסגעזיילט פון זיינע ראַדיקאַלע סימפּאַטיעס. די צביעות, די יעזואיטישקייט פונעם ענטפער, האָט ער קיינמאַל נישט געקאַנט מוחל זיין זאכאריאַשן און ער האָט זיין בריוו פאַר- באַהאַלטן ווי עפעס אַ היסטאָרישן דאַקומענט. ערשט אין יאָרן אַרום, ווען איך בין שוין געווען אַ וותיק, אַן אַלטער תושב אין ישראל, — מיר האָבן ביי עפעס אַ געלעגנהייט דיסקוטירט וועגן פּאָליטיק און פּאָליטיקערס, איך האָב פאַר- טיידיקט דערביי זאכאריאַשן און זיגמונט האָט געשאַטן פעך און שוועבל אויף אים — האָט זיגמונט אַרויסגענומען דעם „היסטאָרישן“ בריוו פון זיין אַרכיוו און מיר אים אַוועקגע- געבן: „כ'וויל מער נישט דערמאַנען דעם נאַמען פון יענעם ליגנער“ — האָט ער זיך אַפּגעטרייסלט מיט כעס.

VII

אין 1952 איז זיגמונט עולה געווען און זיך אויף פעסט באַזעצט אין ישראל. ערשט דאַן האָט ער רעכט אַנגע- הויבן מיך אינטענסיוו צו מונטערן וועגן מיין עליה. איך האָב אים אויף אַלץ בלוין געקאַנט ענטפערן: נישטאָ קיין שום אויסזיכטן. אַ שיינע פאַר יאָר איז אַזוי נישט געווען קיין שום

אויסזיכטן, ביז ס'האָבן זיך אָנגעהויבן די חדשים פון „אָד“ ליגע, ערב דעם „פוילישן אַקטאַבער“. זיגמונט איז נאָרוואָס געהאַט צוריקגעקומען נאָך אַ יאָר שפּילן אין אויסטראַליע און ער איז אָנגאַזשירט געוואָרן אין „קאמרי“ צו „די פריי“ לעכע שדכנטע“ פון טאַראַנטאָן וויילדער. ער האָט זיך אָבער שוין דאָן אַרומגעטראָגן מיט זיין פּלאַן צו שאַפן אַ באַוועגלעך קאַמעראַל-טעאַטער און מיר געשריבן פּרטים וועגן דעם, ווי אַזוי ער האָט זיך בדעה איינצושאַפן אַ טעאַטער-זאַל אויף איינצולייגן (פון אַלומיניום), מ'זאַל אים קאָנען מיטפירן אין איין טעקסי; צונויפשטעלן אַ קליינעם אַנסאַמבל, וואָס זאַל שפּילן אַ מקורדיקן רעפּערטואַר, אַרומפאַרן איבער די פאַר-וואַרפּנסטע פּונקטן פון לאַנד, איבער אַלע קבוצים און גרע-נעץ-געביטן. און — פאַרשטייט זיך — נישט אַנדערש: אין דעם טעאַטער מוז איך מיטאַרבעטן מיט אים.

די גאַנצע צייט האָט ער מיר נישט געשריבן ווי ס'לעבט זיך אים, ווי ס'גייט אים — ער איז בלויז פול געווען אַנט-ציקונג מיטן לאַנד, מיט דער מדינה, קיינמאַל זיך נישט באַקלאַגט אויף שוועריקייטן, אויף צרות, וועלכע ער האָט געהאַט ביים איינוואַרצלען זיך אין לאַנד. אויב איך האָב אים אַמאַל אָנגעפּרעגט וועגן דעם — עפעס האָב איך דאָך גע-הערט וועגן דעם, ידיעות זענען דערגאַנגען פון פאַרשידענע מקורות — האָט ער געליקנט שטיין און ביין. דאַקעגן האָט ער אויסגענוצט יעדע געלעגנהייט ווען אימיצער איז געפאַרן פון ישראל — אַ שטייגער דעם פּיאַניסט פאַרטנאָי — כדי מיר איבערצושיקן עפעס אַ מתנה און... די האַפּערדיקסטע

ידיעות וועגן זיך. מן-הסתם האָט ער געמוזט פעסט באַאַר-
בעטן די גרוסן-ברענגערס זיי זאָלן באַפּוצן דעם אמת, ווייל
אַלע האָבן מיר דערציילט אין זעלבן גייסט, ווי זיגמונט האָט
מיר געשריבן זיינע בריוו. אפשר דערפאַר האָב איך זיך
שטאַרקער געריסן כדי זיך אַליין צו איבערצייגן, אַליין זען
אויפן אָרט, ווי אַזוי אים לעבט זיך. ביי דער ערשטער גע-
לעגנהייט, ווען מ'האַט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן די ערשטע
פעסער פאַר טוריסטן, האָב איך אָנגעווענדט אַלע פּראַטעק-
ציעס צו באַקומען אַ פּאַס און כ'בין געווען טאַקע פון די ער-
שטע טוריסטן, וואָס זענען פון פּוילן געקומען קיין ישראל.

דעם 5טן יולי 1956 האָבן מיר זיך ווידער געטראָפּן
אויפן פּלי-פּלאַץ אין לוד. זיגמונט איז געווען איין קנויל
נערוון: מיין אַנקום האָט זיך פאַרשפּעטיקט מיט צוויי טעג —
אַ דעפּעקט אין מאַטאַר פון „אַל-על“-אַעראַפּלאַן האָט אונדז
פאַרהאַלטן אין ווין. ווען ער האָט מיך ענדלעך דערזען, איז
זיין פּרייד געווען אין לשער. מיינע אויך. אַ חודש צייט האָבן
מיר צוזאַמען פאַרבראַכט און ביידע האָבן מיר זיך דאַן
געפּילט יינגער מיט אַ סך, אַ סך יאַרן. אייניקע עקסקורסיעס
איבערן לאַנד געמאַכט צוזאַמען, דריי מעת-לעת געווען צו-
גאַסט ביים קינסטלער אריה מערזער אין צפת — דערוויי-
טערט פון אַלע זאַרגן און דאגות פון אַלעם וואָס האָט אונדז
צעטיילט, וואָס האָט בכלל צעטיילט מענטשן אין אונדזער
צייט. צוויי אַוונטן האָבן מיר ביידע געהערט לעקציעס פון
מיין רבין און אַלטן חבר, דעם פענאַמענאַלן לעקטאָר ד. ב.
מאַלקין, וועלכער האָט געפירט עפעס אַ סעמינאַר אין צפת;

איין אָוונט — ביז די שפעטע נאַכט-שעהן — הייס דיסקוטירט מיטן דיכטער יוסף פּאַפּיערניקאָוו וועגן דער פּראָגע יידיש-העברעיִש. איך בין געווען איין צד מיט פּאַפּיערניקאָוו, זיגמונט האָט שוין געקוקט אויף דעם וויכוח דורך די ברילן פון דער ישראלדיקער רעאַליטעט. מיט דער רעאַליטעט איז ער געווען אַזוי צונויפגעוואַקסן, אַזוי פּאַרליבט אין איר, אַז איינמאַל האָט עס גורם געווען ס'זאָל זיך אַרום אונדז צונויפ-זאַמלען אַ געזעמל אויף איינער פון די תּל-אַביבער גאַסן.

ווי שוין דערמאָנט האָט זיגמונט פּאַרבראַכט מיט מיר ס'רוב צייט פון מיין ווילן אין ישראל. ער האָט גראַד געהאַט געענדיקט דאָס שפּילן אין „קאַמרי“ און געגרייט זיך אַג-צוהייבן מיט „זוטא“, האָט ער געהאַט אַביסל פּרייע צייט. די צייט האָט ער מיר אַוועקגעשאַנקען. איך בין אים חושד, אַז דאָס איז געווען דער עיקר דערפאַר, ווייל ער האָט מיך געוואַלט אויסהיטן פאַר אַ ביז אויג, פאַר אַ בייזער צונג. ער האָט געוואַלט, אַז איך מוז צוריקפאַרן קיין פּוילן, האָט ער מורא געהאַט ס'זאָל מיר נישט נאַכגיין אַ באַריכט צו די „אינסטאַנצן“ און אָפּגעהיט מיך אויף טריט און שריט. האָבן מיר שפּאַצירט איבער די תּל-אַביבער גאַסן. זיגמונט האָט אין זיי געזען אַ סך שיינקייט און עס געוואַלט מיר דערווייזן. ער האָט זיך כסדר געגרויסט: „זעסט, אַ ביי הויז.“ אָדער גאָר — אַ נייער טראַטוואַר. צו אים, אויף קרן קימת 80, איז מען נאָך געגאַנגען אָפּילו איבער לייטישע זאַמדן. „בו, מ'קאַן דאָך נישט אַלץ אויפבויען מיטאַמאַל, — האָט ער עס פאַרעפנטפערט. — צוביסלעך, צוביסלעך. זעסט, ווי ס'וואַקסן

נייע הייזער, הויכע הייזער, א מחיה צו קוקן". בסך-הכל זענען
עס געווען דריישטאָקיקע הייזער, העכסטנס — פיר- פינף-
שטאָקיקע, וואָס מ'האַט אָנגעהויבן צו בויען אויף כיכר מלכי
ישראל. ביי מיר האָט עס אויסגעזען ווי אַ קינדישע באַרי-
מעריי און כ'האַב געענטפערט: אין איין וועסטלקעשענע פון
וואַרשע, בויט מען מער און מיט אַ גרעסערן פאַרנעם. זיג-
מונט האָט זיך אויפגעקאַכט און ממש אָנגעהויבן צו שרייען:
„אַבער דאָס אַלץ איז מיינס, מיין היים! און דאָרט איז אַלץ
פרעמד, אַ חוץ דעם בית-עולם פון מיין פּאַלק". באַקאַנטע
האַבן זיך געחידושט: צוויי זיך ליבנדיקע ברידער, וואָס האָבן
זיך יאָרנלאַנג נישט געזען, קריגן זיך גאַר אין מיטן גאַס. און
איך האָב ערשט דאָן אויף אַן אמת דערזען זיין פאַרליבטקייט
אין ישראל. זי איז געווען הייס, ווי אַלץ וואָס ער האָט געטון,
וואָס ער האָט געפילט.

נישט בלויז פאַר פרעמדע ביזע צינגער, אויך פאַר מיין
אַביסל הפקרדיקער צונג האָט ער מיך געוואָלט אויסהיטן. ער
האַט געוואוסט, אַז ווען מ'טרעט מיר אָן אויף אַ הינעראויג, קאָן
איך אָנהייבן צו רעדן אויף גאַט און אויף משיחן, זאָגן אַלץ
וואָס ליגט מיר אויפן האַרצן. האָט ער מיט מיר אָפגעמאַכט
איך זאָל שווייגן, אויסגעמיטן מיך צו פירן אויף ערטער, ווו
מ'קאָן מיך פראַוואַצירן צו רעדן. ס'איז דערגאַנגען דערצו, אַז
אונדזער חבר הערש האַרט, מיט וועלכן ס'האַבן מיך געבונדן
זכרונות פון פאַר דער מלחמה און פון די מלחמה-יאָרן, האָט
מיך אָנגערופן „באַנטשיע שווייג". ווען זיגמונט האָט מיך
נישט געקאַנט אָפהאַלטן פון גיין ערגעץ, איז ער געזעסן נעבן

מיר און מיד אָפּגעהיט איך זאָל זיך חלילה נישט אַרויסכאַפּן מיט אַ וואָרט. די שרעק פאַר מוסרים האָט געהאַט ביי אים גאַר גרויסע אויגן.

איז פאַרגעקומען אין קעלער פון ליטעראַטן־פאַריין אַן אַוונט צום אַנדענק פון פּרץ מאַרקישן. אברהם סוצקעווער האָט דערציילט זיינע זכרונות וועגן דעם מעכטיקן שטורעם־ווינט פון דער היינטייקער יידישער ליטעראַטור און דאָס האָט מיד שטאַרק אינטערעסירט. איך האָב געוואָלט זיצן אין אַ ווינקל, — מ'קאָן זאָגן: אינקאַגניטאַ — און הערן. האָט אָבער דער פאַרויצער פון אַוונט, מ. צאַנין, מיד וואָרעם באַ־גריסט און געזאָגט אייניקע ווערטער אויפן חשבון פון די לענדער, פון וועלכע איך בין געקומען. מיר איז דאָס בלוט געזעצט געוואָרן. כ'האַב פאַרשטאַנען, אַז אויף אַזאַ אַוונט זענען פאַראַן גענוג מענטשן, וואָס וועלן אָפּגעבן אַ באַריכט וווּ מ'דאַרף. און אין לאַנד בין איך דאָך נישט געווען אינקאַג־ניטאַ — כ'האַב זיך געמאַלדן ביים פּוילישן געזאַנדטן, אין צענטראַל־קאָמיטעט פון מק"י. מ'האַט מיד אומעטום געקענט, געווסט וועגן מיינע איינשטעלונגען און אָפּנייגן... יענע נאַכט איז שוין זיגמונט נישט געשלאָפּן. די זאַרג צי ס'קאָן מיר חלילה נישט פאַרשאַדן, האָט אים נישט אָפּגעלאָזט אַ לאַנגע צייט.

נאָך אַ סקאַנדאַל, וואָס ער האָט געמאַכט צוליב מיר: איך בין געווען דער, וואָס האָט געבראַכט קיין ישראל די ידיעה וועגן דעם נאַענטן אַנקום פון משה בראַדערזאָן קיין

ווארשע, נאך דער פארשיקונג אין רוסלאַנד. בראַדערוואַנס
 אַלטע פריינד און מיינע גוטע ידידים, י. מ. ניימאַן און א. ס.
 ליריק־ריקליס, האָבן געוואַלט דירעקט פון מיין מויל הערן
 עפעס וועגן בראַדערוואַנען. ביידע זענען אָבער נישט געווען
 קיין גיבורים און ס'איז זיי שווער געווען אַרויפצוקומען צו
 זיגמונטן אויפן צווייטן שטאַק, האָבן מיר זיך אָפגערעדט אין
 אַ שטילן קאַפּע אויף דיזנגוף, נישט אין דעם רוישיקן „כסית“.
 ריקליס, וועלכער האָט מיך גערן געהאַט פון אַמאָליקע יאָרן
 אויף טלאַמאַצקע 13, האָט זיך נישט געקאַנט באַפרייען פון
 זיין שטענדיקער בייסיקייט און געשטעלט מיר פאַרשידענע
 פראַוואַצירנדיקע פראַגן וועגן רוסלאַנד, דער אַרדנונג, די
 לאַגערן, איך האָב זיך געלאָזט אַנציען פון ריקליסן און אים
 געענטפערט, אַז איך שענק אים אַוועק אין קערן־פרייז רוס־
 לאַנד, מיט דער דאַרטיקער אַרדנונג און לאַגערן. האָט ריק־
 ליס אויפן קול אויסגערוּפן צו זיגמונטן, וועלכער איז געזעסן
 ביי אַ צווייט טישל: „איר הערט — איר הערט — ער האָט
 דאָך שוין די באַלשעוויקעס אין דר'ערד“. זיגמונט איז אויפ־
 געשפרונגען, ווי מ'וואַלט אים אָפגעברייט מיט הייס וואַסער:
 „אַלטער אידיאָט, עובר־בטלניק!“ — האָט ער געשריגן.
 ס'איז אים שווער געווען צו באַרואיקן. ס'האָט נישט געהאַלפן
 ריקליסעס פאַרטיידיקן זיך, אַז ער האָט געמאַכט אַ וויץ —
 זיגמונט האָט מיך שנעל אַהיימגערוּפן און די גאַנצע צייט
 געהאַלטן אין איין זידלען ריקליסן.

די ערשטע פאַר יאָר אין ישראל איז אים מאַטעריעל
 גאָר נישט פויגלדיק געגאַנגען, ער האָט זיך אָבער קיינמאַל

דערויף נישט באקלאַגט — נישט ברייולעך און נישט ווען
כ'בין געווען ביי אים צו גאַסט אין ישראל.

אַרויסגעפאַרן בין איך פון פוילן מיט גאַנצע פינף דאָלאַר
אין קעשענע. נייערט זיגמונט האָט מיך באַרואיקט איך זאָל
נישט זאָרגן — ער האָט מיך פאַרבעטן און איך וועל זיין
אין ישראל אויף זיין חשבון. און ווען מאַרק האָט אויף זיין
אַדרעס צוגעשיקט 100 דאָלאַר — כ'זאָל נישט זיין געקוועלט
צוליב אַ גראַשן — האָט זיגמונט בשום אופן נישט געלאָזט
מיר אויסגעבן קיין פּיאַסטער דערפון: — „וועסט זיי פאַר-
נוצן אויף עפעס, די דאָלאַרן.“ כ'האָב דאָן באַקומען פון מיין
אַלטן חבר מ. אַלטמאַן אַ מתנה — אַן ענגלישן קופאַן
סחורה, וואָס איז אין פוילן געווען אַ יקר המציאות — האָט
מיך זיגמונט באַלד אַוועקגעפירט צו אַן ערשטקלאַסיקן
שניידער און געלאָזט מיר פאַרן געלט אויפנייען אַן אַנצוג:
„זאַלט צוריקקומען אין דיין רייכן פוילן ווי אַ לאַרד פון
אונדזער אַרעמען ישראל.“

בליץ שנעל איז דורכגעלאָפן דער חודש. באַלד דערנאָך
האָבן זיך שווערע וואַלקנס אַנגעזאַמלט איבערן לאַנד: די
סיניקאַמפּאַניע. אַליאַרמירנדיקע ידיעות האָבן אין דער פּויל-
לישער פרעסע און ראַדיאָ דערציילט וועגן באַמבאַרדירונגען,
חורבן. די אַפיציעלע שטעלונג צו ישראל איז געוואָרן אַלץ
פיינטלעכער. אַ פוילישן ליטעראַרישן וואַכנבלאַט, וואָס האָט
געדרוקט מיינע רעפּאָרטאַזשן פון ישראל — און געקריגן
צוליב דעם אַ הויכן טיראַזש — האָט מען געצווונגען אַפּצו-
שטעלן דאָס דרוקן „מאַטעריאַלן מיט סימפּאַטיע פאַרן אַגרע-“

סאַר". בריוו זענען געוואָרן שטרענגער צענזורירט און זיג-
מונטס בריוו, וואָס האָבן געאַטעמט מיט אַפטימיזם, מיט גלויבן,
מיט צוטרוי צום לאַנד און זיין אַנפירערשאַפט, זענען אַפּט-
מאַל אַנגעקומען פאַרמעקטע. ערשט די בריוו, וואָס זענען צו
מיר דערגאַנגען קיין לאַנדאָן, וווּ כ'האַב פאַרבראַכט אייניקע
וואַכן אין פּרילינג 1957, זענען אַנגעקומען צו מיר נישט
"רעדאַגירטע" פון דער צענזור. די צענטראַלע טעמעס פון
זיינע בריוו זענען געווען: מיין געזונט, מיין זיכערקייט און
"זוטא" — זיין טעאַטער, וואָס האָט דאָן אַנגעהויבן צו ווירקן.
איז פּוילן זענען, פאַר מיין אַרויספאַר קיין לאַנדאָן, גע-
ווען גאַר הייסע טעג, דער "פּוילישער אַקטאַבער", אַ רעוואַ-
לוציאַנערער אויפברויז, אומרוען. אין יענער צייט איז נאָך
צוגעקומען מיינע אַ ריזיקאַלישע רייזע: כ'בין געשיקט גע-
וואָרן ווי אַ פאַרשטייער צו די גאַלדפּאַדען-פּייערונגען אין רו-
מעניע — אַכציק יאָר יידיש טעאַטער. פון צעשטורעמטן
פּוילן האָב איך באַדאַרפט קומען קיין בוקאַרעשט דורכן ברע-
נענדיקן בודאַפעשט, דורכן רעוואַלוציאַנערן אונגאַרן. האָט
זיגמונט נישט געקאַנט געפּינען קיין רו, געשריבן קיין וואַר-
שע, קיין בוקאַרעשט. די בריוו קיין בוקאַרעשט זענען צו מיר
נישט דערגאַנגען — רומעניע איז דאָן פאַרבליבן כשרי-סטאַ-
ליניסטיש און די רויטע סיגוראַנצע האָט נישט צוגעלאָזט קיין
שום גוטן גרוס פון ישראל — אפילו מיינע רעפּאַרטאַזשן,
וואָס האָבן זיך אַרומגעשניטענע געדרוקט אין דער וואַרשע-
ווער "פּאַלקסשטימע", זענען קאַנפּיסקירט געוואָרן אין רומע-
ניע דורכן יידישן צענזור. האָט זיך אין וואַרשע אַנגעזאַמלט

א גאנץ פעקל זיגמונטס בריוו, צעטרייסלטע פון שרעק און זארג וועגן מיר.

נישט צו באשרייבן איז געווען זיין פרייד ווען ער איז געווער געווארן, און איך האב ענדלעך איינגעגעבן אויף אן עמיגרנטן-פאס קיין ישראל. אבער פונקט אזוי שטארק איז געווען זיין אנטוישונג ווען ער האט זיך דערוואוסט, און מ'זאגט מיר אפ די דערלויבעניש צו פארן. אין די בריוו זיינע פון יענע טעג האט ער געשאלטן גאמולקען און דער עיקר — זאכאריאשן. אים האט ער געהאלטן — און מיט רעכט, ווי ס'האט זיך ארויסגעוויזן — פארן שונא נר. 1 פון מיין עליה. אבער די שווערסטע צייט — פאר אונדז ביידן, פאר זיגמונטן און מיר — איז געווען, ווען איך בין אנטלאפן פון מזרח-דייטשלאנד און געווארט איז מערב-בערלין אויף א מעגלעכ-קייט צו קומען קיין ישראל. כ'בין באגאנגען א נישט-פאר-זיכטיקייט: כ'האב אים געשריבן, און איך מוז זיך אויסבא-האלטן ביז כ'וועל קריגן די מעגלעכקייט אוועקצופליען פון מערב-בערלין. איך טאר אין די אונטן נישט ארויס פון מיין באהעלטעניש, בייטאג טאר איך נישט גיין ביים ראנד פון טראטואר — בלויז פאזע די מויערן — ווייל מ'האט מיך גע-ווארנט, און ס'קאן אונטערפארן א מאשין און מיך מיט גע-וואלד פארשלעפן קיין מזרח-בערלין. איך האב דאס געשריבן דערפאר כדי זיך צו פארענטפערן, פארוואס איך בין זיך נישט געגאנגען זען מיט שמעון פינקלען און יוספה שאקען, וועלכע האבן דאן געהאט א קאנצערט אין מערב-בערלין און אפגעמען גרוסן פון אים; איך האב נישט געקאנט זען קיין

שום טעאטער־פארשטעלונג דארט. פאר זיגמונטס רייכער פאנטאזיע איז דאס געווען גענוג ער זאל אין חלום זען ווי מ'קידנעפט מיך, מ'פארשטאפט מיר ס'מויל און פארשלעפט מיך אהין, פון וואנען כ'בין אנטלאפן. דארט, פארשטייט זיך, וועט זיך מיט מיר מטפל זיין מיט דער גאנצער אכזריות די ענקאוועדע, רויטע געסטאפא, אובע און אלע רויטע אויסשפיר־דינסטן און פייניקונג־אפאראטן פון דער וועלט...

צו די אלע צרות בין איך נאך אייניקע טעג געווען שטארק פארטאראראמט — פון בערלין האט מען מיך געמוזט מיט אן אערפלאן אריבערטראנספארטירן קיין דיסלדארף; פון דארט האב איך געמוזט פארן קיין פראנקפורט, קעלן, דערליידיקן פארשידענע פארמאליטעטן, ביז איך האב זיך דערקליבן קיין מארסיל — און נישט געהאט קיין צייט און קיין קאפ צו שרייבן בריוו. זיגמונט האט צוליב דעם באקומען א נערוון־שאק. ס'האט זיך אין א שארפער פארם ביי אים אפגערופן די אנטצידונג פון נערוון, דער „האלבגארטל“, וועלכן ער האט זיך איינגעהאנדלט אין די שווערע טעג, ווען ער האט געפירט זיין יידישן טעאטער־אנסאמבל אין ישראל; ווען ער האט געמוזט זיך אפזאגן פון געדאנק צו שאפן א קינ־סטלעריש יידיש פאלקס־טעאטער דא און איז אוועק אויף א האלב יאר אין אן אולפן, אפפרישן זיין עברית, באהערשן די שפראך, כדי אנצוהייבן זיינע פיאנערישע פרווון אין העב־רעישן טעאטער. זינט יענע טעג האט זיך די נערוון־אנטציני־דונג ביי אים אפגערופן ביי יעדער שטארקער אויפרעגונג, פארגרעסערטע זארגן און צרות — זי האט זיך אים געלאזט

פילן ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן. באזונדערס שטארק אָבער — אין יענע טעג פון מיינע וואַנדערונגען צווישן צוויי וועלטן.

זיין געזונט-צושטאַנד האָט זיך אין יענע טעג אויף אַזוי ווייט פאַרערגערט, אַז ער איז אַפילו נישט בכוח געווען צו קומען קיין חיפה, אַפצוואַרטן די שיף „תיאודור הרצל“, מיט וועלכער איך האָב געזאָלט אַנקומען. ער האָט מיר שפעטער דערציילט: „טאַמער, חלילה, ווידער עפעס אַ מיכשול, וואָלט איך עס נישט איבערגעהאַלטן“. צו דער שיף איז אַרויסגעקו- מען צוזאַמען מיט שורען, מיין פרוי, — זיין פרוי, ראָזע, אין זיין נאָמען. מיר האָבן זיי פאַרענטפערט זיין נישט קומען: ס'איז דאָך דער 5-טער נאָוועמבער, ערב זיין 61-טן געבוירן- טאָג. און ווען מיר זענען זיך ענדלעך געפאַלן אין די אַרעמס אין זיין היים אויף קרן-קימת — האָט ער שטיקנדיק די טרערן, העשענדיק אין זיך, דערפרייט מיין האַרץ מיטן זאַץ: „מאָרגן וועט זיין מיין פריידיקסטער געבוירן-טאָג, וויל דו וועסט זיין מיין גאַסט“.

VIII

מער ווי צוועלף יאָר האָבן מיר צוזאַמען איבערגעלעבט אין ישראל — אַ שטיק לעבן. אויב עס האַנדלט זיך וועגן איבערלעכער רו, איז עס געווען די בעסטע תקופה אין אונדזער ביידנס לעבן. דער פסוק אל המנוחה ואל הנחלה איז דאָן ביי אונדז מקויים געוואָרן. אמת, בלויז אין גייסטיקן זין.

וואַרים קיין נחלה האָבן מיר זיך ביידע נישט געהאַט דער-
וואַרבן אַחוץ אונדזערע באַשיידענע דירות און די מאַטעריעלע
מנוחה איז אויך געווען אַ פּראָבלעמאַטישע. אָבער דאָס מאַ-
טעריעלע איז קיין מאָל נישט געווען דער עיקר ביי זיגמונט
— קיינמאָל נישט און אין קיין שום פּאַזע פון זיין פּילפּאַרביק
שטורמיש לעבן. די נשמהדיקע רו, די גייסטיקע צופרידנקייט,
די נשמהדיקע שלוה — דאָס איז געווען זיין גרעסטער דער-
ווערב אין ישראל. דאָס האָט מען געקאָנט ביי אים אָבסערווירן
טאַג-טעגלעך — אין זיין אַרבעט, זיין שטייגער לעבן, זיינע
טראַכטענישן, בענקענישן, צופרידנקייט און אומצופרידנקייט.

אַפנים, אַז אין אים, אונדזער בכור, האָבן צום שטאַרקסטן
געלעבט די לאַנגדויערנדיקע חלומות פון אונדזער טאַטן וועגן
ציון. אפשר איז עס גאַר געווען אַן אַטאַויסטיש אויפלעבן
פון אַ סך דורות בענקענישן און גאַרענישן פון זיידעס און
עלטער-זיידעס, וועלכע האָבן מיטן פולן האַרצן געדאַונט
לשנה הבאה בירושלים — אַ פּאַקט בלייבט, אַז ער, זיגמונט,
וואָס איז פון די יינגסטע יאָרן אַן ווייט געווען אין באַוווּסטזיין
פון ציוניזם, פון ארץ-ישראל; בלויז געשטרעבט זיך אויס-
צולעבן אין דער קונסט — איז אין די רייפּע יאָרן געוואָרן
דער צום מיינסטן ישראלדיקער, אַקטיוו-ישראלדיקער, פון
אונדז אַלע, פון דער גאַנצער טורקאָוו-משפּחה.

מיט אַלע פיבערן פון זיין נשמה האָט זיך זיגמונט איינ-
געלעבט אין דער ישראל-ווירקלעכקייט און אויסגעלעבט זיך
מיט יעדן טאַג פון ישראלס וווקס. דער קינסטלערישער

ברויו האט נישט אויפגעהערט אין אים, דער דראַנג צו שאַפן פרישע קינסטלערישע ווערטן האַט אָנגעהאַלטן, ניערט ער האַט זיך אָפגערוקט אויפן צווייטן פלאַן. אויפן ערשטן איז געקומען: ישראל, ווי אַזאַ, דאָס יידישע לאַנד, די מדינה, דאָס לאַנד פון יידן — מיט אַלע ליכט־ און שאַטן־זייטן, מיטן אימפעט פון וווקס, וואָס האַט אים גורם געווען פרייד און נחת; מיט די צרות און שוועריקייטן פון וווקס, מיט אומ־פאַרמיידלעכע פעלערן און אַזעלכע וואָס האָבן זיך לייכט גע־לאָזט פאַרמיידן, האָבן אָבער געוואַרצלט אין שוואַכקייטן און אינעם שלעכטס פון מענטשן, דאָס האַט ער זיך אַליין באַמיט אויסצוטייטשן, געוואַלט פאַרשטיין, אויסטייטשן דאָס אומ־פאַרמיידלעכע פון פאַרמיידלעכן, באַמיט זיך צו געבן עס צו פאַרשטיין — מיט זיין גאַר באַשיידענעם באַגאַזש פון סאַציאַל־פאַליטישע אַרגומענטן — יעדן איינעם, וואָס האַט זיך באַ־קלאַגט, וואָס איז געווען אומצופרידן, געהאַט טענות צום לאַנד, צום פאַלק.

ווי אומגלויבליך דאָס זאָל נישט קלינגען: ער, דער עגאָצענטריקער, די קינסטלער־נאַטור פאַר עקסעלעאַנס — און קינסטלער־נאַטורן האַלטן בטבע, אַז זיי קומט אַליין, דאָס גאַנצע פאַלק איז זיי אַ בעל־חוב — ער האַט נישט געהאַט קיין טענות צום לאַנד, צום פאַלק; ער האַט נישט געהאַלטן, אַז אימיצער איז אים אַ בעל־חוב. פאַרקערט, ער האַט זיך ביזן לעצטן טאַג פון זיין לעבן געהאַלטן פאַר אַ בעל־חוב לגבי זיין פאַלק, לגבי דעם יידישן פאַלק אומעטום און דער עיקר — דעם יידישן פאַלק אין זיין היים. «קיין עין־הרע, אַזוי

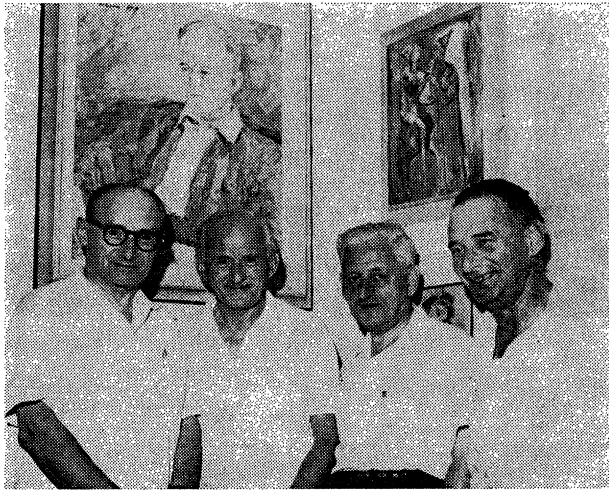
פיל יידן, כן ירבו" — דאָס פלעגט ער אָפט איבערחזרן ווען
מ'האָט גערעדט וועגן ישראל.

מ'האָט נישט געזשאַלעוועט קיין רכילות אַרום אים.
פאַרשידענע גיפטמישערס האָבן געפרוּווט קרום אויסטייטשן
זיין איבערגיין צו עברית און אַריינצוטייטשן אין זיין אַרבעט
מיט „זוטא" אַ פּינטלעכן אינשטעל צו יידיש. מ'האָט זיך
אַנגעכאַפט אין אַ ווייץ, וואָס ער האָט זיך געמאַכט מיט אַ
יידישן אַקטיאָר, פון וועמענס צודרינגלעכקייט ער האָט גע-
וואָלט פטור ווערן, אָדער אין זיינס אַן אויפגערעגטן אַרויסזאָג
נאָך אַ שלעכטער פאַרשטעלונג אין יידיש, וואָס האָט אים
פאַרשאַפט אַן אומגעהויערן פּיין. איינער אַ רעוואָלוציער-רע-
דאַקטאָר" האָט אין זיין גאַסן-בלעטל אָפגעדרוקט אַן אַליאַרם-
קאַפּ „זיגמונט טורקאָוו זאָגט זיך אָפּ פון יידיש"; די אַזוי
גערופענע פּראַגרעסיווע צייטונגען אין גאָר דער וועלט האָבן
עס אויפגעכאַפט, ווי אַן אבן-טוב און פאַרוואַנדלט זיגמונט
אין אַ יידיש-שונא.

דער אמת איז אָבער געווען, אַז זינט זיין חבר שלמה
מענדעלסאָן האָט אים „געיידישט", אַריינגעפירט אינעם פּרין-
קרייז אין וואַרשע, איז ער געווען פאַרליבט אין יידיש. אין
וואָס פאַר אַ שפּראַך ער זאָל נישט האָבן געאַרבעט — און
געאַרבעט האָט ער (אין טעאַטער און פּילם) אין זעקס שפּראַכן
— איז ער אַלץ געבליבן דער יידישער, דער יידיש-יידישער
קינסטלער, ציטעריק פאַרן קלאַנג פון מאַמע-לשון, פאַר דער
ציכטיקייט, זאַפטיקייט און שיינקייט פון דער שפּראַך. אַפילו
אין די לעצטע יאָרן, ווען ער איז געווען דער אַנערקענטער

א צוזאמענטרעף נאָך 30 יאָר כמעט

די פיר ברידער טורקאוו צום ערשטן מאל זינט 1939 צוזאמען —
אין תל־אביב (פון רעכטס צו לינקס: יצחק, מאַרק, זיגמונט, יאַנאַס)

העברעישער אַקטיאָר, האָט ער זיך מיט זיינעם אַ חבר פון אַ סך, אַ סך יאָרן — דעם אַלטן יידישן קינסטלער יצחק ליכטענשטיין — צעקריגט אין צפת, פאַרוואָס יענער מישט צונויף דעם „אַבער“ מיט „אַדער“, פאַרוואָס ער באַנוצט נישט ריכטיק די דאָזיקע צוויי ווערטער. דער קרבן פון זיגמונטס יידיש־פוריזם, יצחק ליכטענשטיין, האָט מיר אייניקע מאָל דערציילט וועגן דעם — סיי ביי זיגמונטס לעבן, סיי נאָך זיין אַוועקגיין.

אָודאי איז אין ישראל פאַרגעקומען ביי אים אַ דעצידיר־טער קער צו עברית. ער האָט עס אַבער נישט געהאַלטן פאַר נייטיק צו „כשרן“, נישט פאַרוואָרפן צוליב דעם יידיש. צענד־ליקער מאָל האָט ער זיך באַמיט אויפצוקלערן די מאַטיוון: אַ טעאַטער, אַ קולטור, מוז זיך שטיצן אויף יוגנט. זיין גרעס־טער נחת איז, ווען ער זעט אויף זיינס אַ פאַרשטעלונג יונגע פנימער, צעשטראַלטע יונגע פנימער, וואָס נעמען אויף זיין קונסט, זאָל עס זיין אין אַ שטאַט, אַדער אין אַ קיבוץ, אַ מושב, אַ פאַרוואָרפענעם פונקט ערגעץ ביי די גרענעצן, וווּ ער קומט מיט „זוטא“. זיין ענטוואַזום פאַר דער יוגנט איז געווען גאַר גרויס, פאַר די סאַברעס. „דאָס איז דאָך די צוקונפט פון אונ־דזער פאַלק. בלויז פאַר זיי איז כדאי צו שפּילן“. און מיט יידיש האָט ער נישט געקאַנט דערגיין צו דער יוגנט. נישט בלויז אין ישראל, אין די לעצטע יאָרן — אין ערגעץ נישט. דער עיקר אַבער: נישט אין ישראל. און דאָס איז געווען זיין צענטראַלער אויפגאַב: דערגיין צו דער ישראלדיקער יוגנט, צו דער יידישער צוקונפט־יוגנט.

די לעצטע פאָר יאָר איז ער צוויי מאָל אַרויסגעפאָרן אויף טורנייען קיין לאַטיין-אַמעריקע, געשפּילט בלויז יידיש. נאָכן צוריקקומען פון ערשטן טורנע האָט ער אויך אין ישראל געשפּילט יידיש — זיין גאָלדפּאָדען-פּיעסע „זינג, מיין פּאַלק“. כל-זמן דאָס געזונט האָט אים דערלויבט, האָט ער אויך גע- האָט סאָלאַ-אַרויסטריטן אין יידיש: אויף אַקאַדעמיעס אין קיבוץ לוחמי הגיטאות פאַר טויזנטער מענטשן; ביי פאַרשי- דענע געלעגנהייטן אין תּל-אביב; אין יידישן אַרטיסטן- פאַריין, וואָס האָט זיגמונטן אויסגעוויילט פאַרן זיין ערשטן ערן-מיטגליד. דאָס אַלץ איז געווען בלויז צוליב זיין סענ- טימענט פאַר יידיש, פאַר יידיש טעאַטער. ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן האָט ער געשריבן יידיש — נישט בלויז זייער פיר ביכער, אַרטיקלען, אַפרופן, קאָנספּעקטן, בריוו; אפילו אַלץ, וואָס ער האָט געדאַרפט האָבן אין עברית, האָט ער זיך פריער אָנגעשריבן אין יידיש. ער איז געווען און פאַרבליבן מיט אַלע נשמה-פּיבערן אַ חסיד פון יידישן וואָרט — גע- טראַכט יידיש און געפּילט יידיש. נייערט ער האָט אויך גע- טראַכט וועגן אַ צוקונפט אין ישראל, וועגן שאַפן אין ישראל — שאַפן נישט בלויז פאַר אַ געוויסן קרייז יידן — פאַר אַלע יידן, פון אַלע לענדער, קרייזן, עדהס, פאַר דער נייער ישראל- דיקער יוגנט, פאַר די סאַברעס און פאַרסאַברעוועטע קינדער פון נייע עולים.

זיין גאַנץ לעבן אין ישראל איז — ביי אַלע צרות — געווען איין פרייד — אַ גרויסע פרייד. די גרויסע פרייד איז באַשטאַנען פון אַ צאָל קליינע, אַרעמע, צומאַל אפילו געבעכ-

דיקע פריידן, וועלכע ער האט אליין איבערלעך אויפגע-
בלאזן צו א גרויסער פרייד. אזוי איז געווען מיט יעדער
פרעמיערע פון „זוטא“. זיין אמביציע איז געווען „זוטא“
זאל שפילן פיעסן בלויז פון היימישע מחברים; פיעסן, וואס
זאלן דערגיין צו יעדן קרייז פון טעאטער-צושויער, אפילו
צום פרימיטיוון.

קיין גרויסער איבערקלייבער אין די ליטעראריש-קינ-
סטלערישע ווערטן פון א פיעסע איז ער נישט געווען. בלויז
א געוויסע תקופה פון „וויקט“, האט ער דערויף מקפיד געווען.
זיין צוגאנג צו רעפערטואר איז געווען: א פיעסע דארף דינען
די אקטיאָרן, דארף שאַפן פאַר אַקטיאָרן די מעגלעכקייט
אויסצושפילן זיך; שרייבערס, דראַמאַטורגן, דאַרפן שאַפן
פאַר קאַנקרעטע אַקטיאָרן, דאַרפן שאַפן געשטאַלטן, ראַלן,
וואָס זאָלן זיין צוגעפאַסט פאַר באַשטימטע אַקטיאָרן. ער האָט
געטענהט — און מיט רעכט — אַז אזוי האָבן געשאַפן די
קלאַסיקערס פון דער וועלט-דראַמאַטורגיע זייערע אומ-
שטערבלעכע ווערק. אזוי האָט אויך געשאַפן דער סקאַנדינאַ-
וויער איבסען און דער רוס אַסטראָווסקי, גאַלדפאַדען און
גאַרדין. אזוי אַרום זענען געבוירן געוואָרן די באַדייטנדיקסטע
טעאָטער-ווערק. דערפאַר האָט ער באַשטעלט פיעסן ביי
מחברים, באַשטעלט פיעסן ביי מיר אפילו אין ישראל (אַגב),
די איינציקע, וואָס כ'האַב פאַר אים פאַרענדיקט, האָט ער
נישט אויפגעפירט. אפשר דערפאַר, ווייל דאַרט איז די איינ-
ציקע פרויען-ראַל אויסגעוואַקסן ביי מיר צו דער צענטראַלער
ראַל). ער האָט געזוכט פיעסן, ווו ער זאל זיך קאַנען אויס-

שפילן — דאָס איז געווען זיין לעגיטימע אַקטיאַרישע רעכט. האָט אַזאַ פּיעסע אַפּעלירט צום עולם, איז דערגאַנגען צום עולם, איז עס געווען פאַר אים אַ דאַפּלטע פּרייד. ער האָט זיך דערמיט אויסגעלעבט ווי אַן אַקטיאָר און רעזשיסער, גלייכ־צייטיק דערפּילט אַ וויכטיקע קולטור־שליחות: ער האָט דערטראָגן אין די פאַרוואַרפּנסטע ווינקעלעך פון ישראל דאָס ווערק, די אידעע פון מחבר, זיין אופן פון באַלויכטן אַן אַק־טועל פּראַבלעם — אַ ישראלדיקס, צי אַלמענטשלעכס.

אַ גאַר גרויסע סאַטיספאַקציע איז פאַר אים געווען דער דערפּאָלג פון זיין אייגענע פּיעסע „אַסקאַר“. פון דער דער־צילונג, וואָס ער האָט אין די דרייסיקער יאָרן געדרוקט אין די „ליטעראַרישע בלעטער“, האָט ער אין בראַזיל געמאַכט אַן איינאַקטער, וועלכער איז איבערגעזעצט געוואָרן אין פאַרטוגעזיש. דעם איינאַקטער האָט ער אין ישראל אויסגע־ברייטערט צו אַ גאַנצער פּיעסע — וועגן דער טראַגעדיע פון אַן אַקטיאָר. נישט ווייניק איז אין דעם געווען דאָס פאַרויספילן זיין אייגענע טראַגעדיע אין אייניקע יאָר אַרום... די פּיעסע, איבערגעזעצט אין עברית, האָט געפונען דעם טיפּסטן אַפּקלאַנג אין אַלע קרייזן פון ישראלדיקן עולם. אַן אַפּקלאַנג, אפשר אַפילו אַ מיטגעפיל. וואָרים ס'אונטערליגט נישט קיין ספק, אַז אַ סך מענטשן אין ישראל האָבן געזען אין אַסקאַרס טראַגעדיע — זיין, זיגמונטס אייגענע טראַגעדיע, די טראַגעדיע פון אַ קינסטלער, וואָס האָט פאַרלוירן זיין אייגנטלעכע אוידיטאָריע. אַבער דערווייל איז עס ביי אים געווען אַ פּרייד, אַ גרויסע פּרייד, כאַטש אפשר אין די אויגן

פון א סך — אן ארעמע פרייד. ער האט זיך אויך געגרויסט, און ער האט געשפילט די ערשטע טעאטער-פארשטעלונג אין אילת, אין תמנע, ערד, נצרת עילית — און ווו נישט ?

כאראקטעריסטיש איז געווען זיין שימחה און ערנסטע באציונג צו די אפרופן אין די העקטאגראפירטע קיבוזישע בלעטלעך, די אפרופן פון די מיליטערישע טיילן, ווו ער איז אויפגעטראטן, דער מיניאטור-טאנק, וואס ער האט באקומען מיט אן אויפשריפט — א מתנה פון א מיליטער-טייל, ווו ער איז ארויסגעטראטן; דאס פענדעלע פון חיל-אוויר, פון אונדזער לופט-פלאט, ווען ער איז ארויסגעטראטן אין א לא-גער פון פליערס. ער איז שטאלץ געווען, וואס ער איז אין דער גרייטקייט-תקופה פאר דער מלחמה פון די זעקס טעג ארויס-געפארן שפילן אין א מיליטערישן לאגער — דאס האט בכלל געמאכט א שטארקן איינדרוק און וועגן דעם האבן מיר פריינד געשריבן אזש קיין פישטשאני, אין טשעכאסלאוואקיי, ווו איך האבן זיך געפונען אויף קוראציע.

אייניקע חדשים פריער האט ער געהאט א גרויסן יום-טוב; צו זיין 70-טן געבוירן-טאג — און 50 יאר טעאטער-טעטיקייט — האט ער באקומען א טעאטער-פרעמיע פון דער שטאט תל-אביב. ער איז שטאלץ געווען מיטן גאלדענעם עמבלעם פון דער שטאט, וואס האט באשיינט די לאץ פון זיין רעקל. און די לעצטע פרייד זיינע — קורץ פאר זיין ארויס-פאר אין לעצטן טורנע — איז געווען דער בריוו פון בילדונג-און קולטור-מיניסטער, און ס'איז אים צוגעטיילט געווארן א לעבנלענגלעכע פענסיע פאר זיינע פארדינסטן אויפן געביט

פון דער טעאָטער־קולטור אין ישראל. פון דער פענסיע האָט ער שוין, ליידער, זייער קורץ גענאָסן.

אַ שווערער קלאַפּ איז געוועזן פאַר אים דאָס פאַרווערן שפּילן יגאל לבס פּיעסע „זעקת השתיקה“ (דאָס געשריי פון שווייגן). די פּיעסע איז פאַרבאַטן געוואָרן צוליב סוב־יודיצע־טעמים, ווייל זי האָט זיך איבערגערופן מיטן פּראָצעס פון ריכטער מלחי, וואָס האָט זיך געשלעפּט ביז אומענדלעכקייט. חדשים־לאַנג האָט ער געאַרבעט מיטן מחבר איבער דער פּיעסע, צוגעגרייט די פּרעמיערע — גלייך נאָך דער ערשטער פאַרשטעלונג, וואָס איז פאַרגעקומען אין מחברס קיבוץ (גבעת השלושה) איז די פּיעסע פאַרבאַטן געוואָרן. „ס'האָט זיך מיר אָפּגעריסן אין האַרצן, — האָט ער זיך פאַרטרויט, — איך האָב געפּילט, אַז עס האָט מיר געפּלאַצט די דיאַפּראַגמע.“

ער האָט אפשר נעבעך נישט געוויסט, אַז דאָס האַרץ איז ביי אים רואינירט זינט אייניקע יאָר, אַז דער פאַרבאַט האָט בלויז פאַרשאַרפט דעם שלעכטן מצב פון זיין געזונט. ער האָט אויך שטאַרק געליטן צוליבן אָפּגעשוואַכטן זיכרון — ס'איז אים אוממעגלעך געווען צו לערנען אַ נייע ראָל, אויך די אַלטע ראָלן האָט ער צייטנווייז פאַרגעסן. די טיפּישע טראַגעדיע פון אַלטע בינע־קינסטלערס, וועלכע זענען נאָך פול מיט לוסט צו שאַפן, מיט אַמביציע און באַגערן. דער צעשטערטער אַרגאַניזם זייערער זאָגט זיך אָבער אָפּ צו דינען.

קורץ פאַר זיין לעצטער רייזע קיין דרום־אַמעריקע — איך האָב אים שטאַרק אָפּגערעדט פון דער רייזע: „ס'איז שוין נישט פאַר דינע כוחות“ — האָט ער מיר גאַנץ רואיק

געזאָגט: „כ'קאָן שטאַרבן? מן־הסתם איז געקומען מיין צייט צו שטאַרבן.“ געפילט האָב איך, אַז ער בעט שוין אויף זיך דעם טויט, ער האָט נישט געוואָלט, נישט געקאָנט זיין קיין אינוואָליד. אין גייסט איז ער געווען אַזוי יונג, ווי אַמאָל. ער האָט זיך נישט געוואָלט אונטערגעבן די שוואַכקייטן פון גוף. בכלל האָט ער דעם גוף גרינגעשעצט: ס'איז אַש און שטויב. דאָס איז געווען די שטויסקראַפט ער זאָל תורם זיין זיין גוף פאַר וויסנשאַפטלעכע צוועקן. ס'האָט אים אויפגע־רעגט דער טומל אַרום דעם ענין פלמעסן מתיים, ער האָט נישט פאַרשטאַנען, ווי קאָן מען שטערן, אויב דאָס דינט דער וויסנשאַפט, דעם פאַלק.

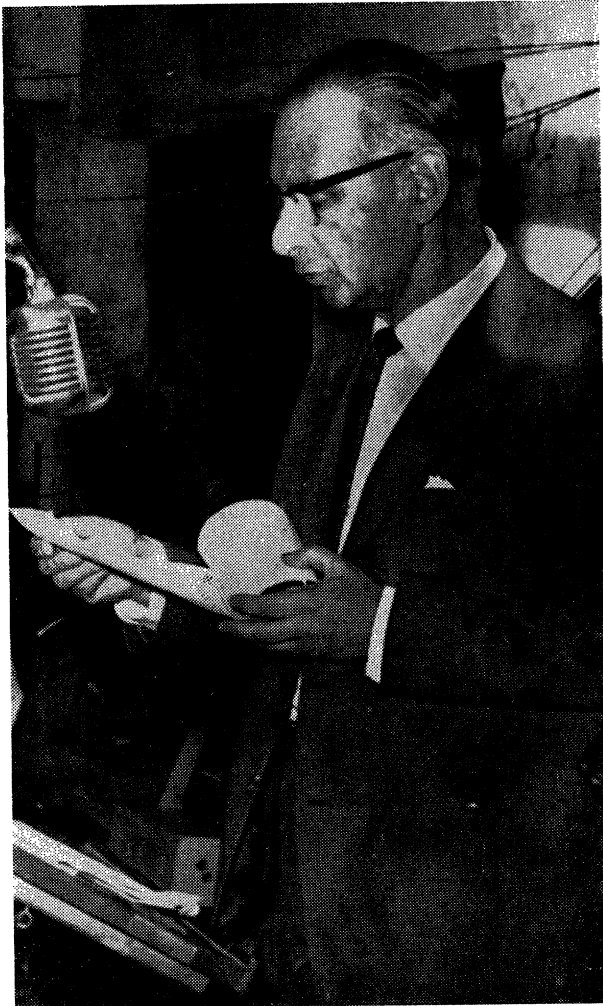
אַזוי ווי ער האָט דאָס גאַנצע לעבן געדינט דעם פאַלק מיט זיין טאַלאַנט, אַזוי האָט ער נאָכן טויט געוואָלט זיך צו־דינען דעם פאַלק, דער וויסנשאַפט, מיט זיינע שטערבלעכע רעשמלעך.

דער לערער, דער וועגווייזער, דער קינסטלער — זיג־מונט, אונדזער בכור.

מלך ראויטש

אן אינטימער עפילאג
פון א לאנגיאריקן פריינד

יצחק טורקאוו

אַלע באַוועגונגען, אַלע אינסטיטוציעס, אַלע פּריינדשאַפטן
אויף גאַטס אומעטיק־פּריילעכער וועלט, וואָס זענען יאָרן־לאַנג
געגאַנגען געאַרעמט מיט דער אייביקייט, קומען סוף כל סוף צו
אַ ברעג — פון אילוזאָרישער אייביקייט צו דער אמתער אייביקייט.
דער אייביקייט, וואָס אַפילו דער שטאַרקסטער, פיזיש און גייסטיק,
קענען נישט אויסמיידן. דער דאָזיקער סוד פון סודות געפינט
זיך אין גאַטס אייגענע הענט. און ווער קען גאַטס סודות איבער־
שטאַרקן?

די פיר ברידער טורקאָוו זענען געווען אַ פענאַמען אין דעם
פענאַמען פון דער יידישער קולטור־געשיכטע פון 20סטן יאָרהונט־
דערט. און אַ העלפט פון זיי, יאַנאַס און מאַרק — זענען און
וועלן בלייבן נאָך לאַנג־לאַנג אַקטיוו ווי ביז איצט.

זיגמונט — ז"ל

יאַנאַס —

מאַרק —

יצחק — ז"ל

דער גוף איז פאַרגענגלעך — און די פאַרגענגלעכקייט איז
נישט אויסצומיידן. דער גייסט איז אייביקייט און די אייביקייט
איז נישט אויסצומיידן. איר מאַס איז רעלאַטיוו צו דעם כמות
פון איכות וואָס דער באַטרעפנדיקער בר־נש האָט איבערגעלאָזן
אויף צו אייביקן.

די געשיכטע פון די פיר געשטאַלטן אין דער יידישער מאַדער־
נער קולטור־געשיכטע — זיגמונט, יאַנאַס, מאַרק און יצחק
טורקאָוו — וועט אַמאָל געשריבן ווערן מיט דער גרעסטער אויס־
פירלעכקייט — ווי זי פאַרדינט עס. און ווי זי וועט זיין אַן
אינטערגאַלער טייל פון דער פענאַמענאַלער קולטור־געשיכטע אין
יידישן לשון, דעם יינגסטן לשון פון אַלע וועלטס לשונות.

דערווייל האָט יצחק טורקאָוו (באַקאַנט אויך אונטער דעם נאָמען יצחק גרוֹדבערג) אָנגעשריבן אַ בוך וועגן זיין געליבטן ברודער און טעאַטער־קונסט־חבר — זיגמונט טורקאָוו. און אַליין אַוועק אין עולם־האמת.

אַט דער אינטימער עפילאָג — בתכלית הקיצור — איז דאָס קורצע באַגלייט־וואָרט פון אַן עלטערן חבר צו אַ ברודער־בוך פון אַ יינגערן חבר. אַ בוך וועגן אַ נאָר־וואָס אַוועקגעגאַנגענעם ברודער, וואָס האָט די וועלט פאַרלאָזן מיט פינף חדשים פּרִזֶער.

גורל! ווער קען דורך באַנעמען, ווער קען דורך פאַרשטיין. און איידער מיר שליסן די דאָזיקע געציילטע ווערטער פון אַן אינטימען עפילאָג פון יצחק גרודבערג־טורקאָווס מאַנאַגראַפֿיע פון זיגמונט טורקאָוו — דאָרף דערמאָנט ווערן, אַז ער, יצחק טורקאָוו, איז אין די לעצטע יאָרן געווען דער פאַרוואַלטער פון ישראלדיקן שלום אַש־הויז אין בת־ים. שוין שווער־קראַנקערהייט האָט ער פון איבער גאָר דער וועלט צונויפגעזאַמלט אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צו זיין באַליבטן גרויסן — און טאַקע איינעם פון די גרעסטע יידישע שרייבערס. ער האָט ממש מיט די לעצטע כוחות אָפּגעהאַלטן דעם הונדערט־אויגיקן ביזן מלאך — ביז ער וועט פאַרענדיקן זיין ברודערס מאַנאַגראַפֿיע און ברענגען צו אַבסאַָ־לוטער אַרדנונג דעם שלום־אַש־מוזעאום.

*

אין יאָר 1946 האָט דער שרייבער פון די שורות אויפגעשריבן אַ מאמר מיט דעם נאָמען „די פיר ברידער טורקאָוו“. מיר דער־לויבן זיך מצרף צו זיין דעם דאָזיקן מאמר צו אַט דעם עפילאָג. ער וועט זיין, אַזוי גלויבן מיר, אַ פאַרטיקע ראָם צו דעם זיגמונט־טורקאָוו־בוך.

מאַנטרעאַל, יולי 1970

די פיר ברידער טורקאָוו

אַלע פיר געבוירן אין וואַרשע — זיגמונט, יאַנאַס, מאַרק,
יצחק — איינער פון אַנדערן מיט צוויי יאָר יינגער. זיגמונט —
דער עלטסטער, געבוירן אין יאָר 1896, יצחק אין יאָר 1906.

די גאַנצע וויטאַליטעט פון וואַרשעווער יידנטום איז געווען
פאַרקערפערט אין די דאָזיקע פיר ברידער. אַלע האָבן זיי — יע-
דער אויף זיין אופן — געמאַכט קאַריערעס. אַלע האָבן געוואָלט
זיין אי שרייבער און אי אַקטיאָרן, אָבער נישט אַלע זענען געוואָרן
אי שרייבער און אי אַקטיאָרן. אַלע זענען זיי געווען שלאַנקע און
שוואַרץ-אויגיקע, מיט קראַ-שוואַרצע, גלאַנציקע, גלאַטע האָר
און אויגן אויך גלאַנציקע, אַלע האָבן זיי געהאַט יידישע אַדלער-
נעז, ענערגישע, שטרעבנדיקע, אַ ביסל חוצפהדיקע אַפילו. אַז מען
פלעגט זיי זען אין דער געזעלשאַפט פון זייער פּאַטער איז מען
אַלעמאַל פאַרווונדערט געווען וואָס ער איז אַזאַ יונגער.

שוין אין די צוואַנציקער פון דעם יאָרהונדערט איז שטאַרק
באַרימט געוואָרן זיגמונט, דער עלטסטער. ער איז געוואָרן דער
איידעם פון אסטרייחל קאַמינסקאַ, דער מאַן פון איר טאַכטער
אידיאַ. ער פלעגט רעזשיסירן און שפילן אין אַ קליינעם אָבער
זייער גוט סיטואַירטן טעאַטער, דאָס צווייטע הויז ממש פון טלאָ-
מאַצקע 13 — לעשנאָ 2. דאָס טעאַטער איז געוועזן גוט צוגע-
פאַסט פאַר זיין נישט צו הויכער שטימע, פאַר זיין אופן שפילן
אַן דעם טראַדיציאָנעלן יידישן קוליסן-רייסעריי. צוזאַמען מיט זיין
ווייב אידיאַ — האָט ער שטאַרק אייראָפעזירט דאָס יידישע
טעאַטער אין וואַרשע, ער איז געווען אַ גוטער קענער פון דער
פוילישער שפראַך, ליטעראַטור און אַן אַבסאָלווענט פון אַ פויליש-
שער דראַמאַטישער שולע.

זיי האָבן אַלע געקענט גוט פויליש, די ברידער טורקאָוו,

אַבער קיין איינער פון זיי האָט אַפילו קיינמאָל נישט געפרוווט צו מאַכן אַ קאַריערע אויף דער פּוילישער גאַס. זאָל עס זיין צוליב דעם שטאַרק יידישן אויסזען? ניין, זיי זענען געווען און געבליבן נישט נאָר יידן, נאָר אידענשאַע יידן. די וויטאַליטעט האָט זיי אַלע פיר דערהאַלטן ביים לעבן ביז נאָך דעם גרויסן בראַך. מאַרק איז קנאַפּ פאַר דער מלחמה געוואָרן אַ תּושב אין אַרגענטינע, זיגמונט האָט זיך ביים אָנהייב פון דער מלחמה געראַטעוועט און סוף כל סוף זיך דערשלאָגן ביז בראַזיליע. יצחק האָט אַרומגעוואַנדערט איבערן ראַטן-פאַרבאַנד אַלס פּליט, יאַנאַס איז געבליבן אונטער די נאַציש און איז אַ צייט לאַנג געווען איינער פון די ערשטע באַ-רימטסטע געראַטעוועטע דורך דער אַריינמאַרשירנדיקער רויטער אַרמיי. די געשיכטע פון זיין רעטונג, צוזאַמען מיט זיין פּרוי, דער אַקטריסע דיאַנאַ בלומענפעלד, איז אַפט איבערדערציילט געוואָרן אין דער יידישער פרעסע. אין אַ בונקער זענען זיי געווען וואַכנלאַנג באַהאַלטן, נאָך צענדליקער מאָל אַנטריגען דירעקט פון אונטער די נעגל פון טויט, האָבן דערהערט שטימען און צו זייער שטוינונג דערקענט רוסיש לשון.

צוזאַמען מיט דעם סעקולאַריזירונגס-פּראַצעס, וואָס דאָס גאַנצע יידישע לעבן אין פּוילן האָט דורכגעמאַכט, האָט זיך — ווי אַלעמאָל אין אַזעלכע פּאַלן — אָנגעהויבן אַ שטאַרקער דראַנג צו פאַראייביקן דאָס טראַדיציאָנעלע, שטאַרקער זיך באַהעפטן מיט דעם, באַוווּסטזיניק עס אונטערבויען אַלס באַזע פון דער איצטי-קייט. דער יידישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט אין ווילנע איז אין דער אמתן געווען אַ קינד פון דעם דאָזיקן געדאַנק, פון דעם גייסט פון באַהעפטן זיך שטאַרקער מיט דער טראַדיציע. אויך דאָס טעאָטער האָט זיך ווידער אָנגעהויבן אַרומצוקוקן אויף די טראַדיציאָנעלע גאַלדפּאַדען-זאַכן און מען איז אַפילו געגאַנגען נאָך ווייטער צוריק, מען האָט גענישטערט און געפונען שלמה עטינגערן. זיין „סערקעלע — אַדער די יאַרצייט נאָך אַ ברודער“, וואָס

זיגמונט טורקאָוו האָט אויפגעפירט אין זיין „וויקט“, וואַרשע ווער יידישן קונסט־טעאַטער, איז געווען אַ גרויסע דאָטע אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער. איך געדענק דעם יוס־טוב, ווען עס האָט זיך לאַנגזאַם פונאַנדערגעפנט דאָס בוך, גרויס ווי אַ הויכער, גרויסער טויער, אַזוי גרויס ווי די גאַנצע בינע אויף לעשנע 2, דאָס זענען געווען די קאָפּירטע שער־בלעטער פון דעם צענזור־עקזעמפּלאַר פון דעם ווערק פון דעם עלטער־זיידן פון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס זענען אַזוי פאַרגרעסערט געוואָרן. דער אויפטו האָט געזאָלט סימבאָליזירן אַ נייע ווענדונג אין יידישן טעאַטער, אַ ניי בלאַט — מאַדערניזירטע טראַדיציע. די, און נאָך צענדליקער פרעמיערעס, דער עיקר פון פּסיכאָלאָגישן אייראַפּעישן רעפּערטואַר, זענען געווען אויפטוען פון דעם קינסטלער־פאַר טורקאָוו און קאַמינסקאַ. יאַנאַס און זיגמונט האָבן ביידע געהאַט אַ נייגונג צו פּערזאָנליכע פּאַטאַ־לאָגישע טיפּן, דער עיקר יאַנאַס. זיין פּישקע דער קרומער איז ממש דורך דעם זיידן פון אונדזער ליטעראַטור פאַר אים געשריבן געוואָרן. און נישט נאָר אין וואַרשע, נייערט אויך אין די פּראָווינץ־שטעט, דער עיקר אין לעמבערג און אין קראַקע האָבן די ברידער טורקאָוו געבויט און יאָרן־לאַנג רעזשיסירט שטענדיקע יידישע טעאַטערס. זיי האָבן זייער טעאַטראָלישע שליחות גענומען זייער ערנסט, זענען געווען שטרענגע רעזשיסערן, שאַרף און באַפעלעריש פלעגן קלינגען זייערע שטימען ביי די פּראָבן. באַזונדערס שאַרף איז געווען יאַנאַס.

אַלע פיר האָבן אויך געשריבן, אָבער נאָר שרייבן האָט באַ־שלאָסן מאַרק. דער פּריילעכסטער פון זיינע ברידער, דער גרעסטער לאַבּוּז יינגערהייט. אין דער ערשטער צייט פון זיין זשורנאַליסטישער קאַריערע פלעגט ער שרייבן וועגן ספּאָרט. ביים טישל פון ספּאָרט־רעפּאָרטערן איז ער געווען דער רבי. איין מאָל האָט ער אַפילו אַראַגאָניזירט אין אַ נאַכמיטאָג אַ ריכטיקן צירק אין גרויסן זאַל פון ליטעראַטור־פאַריין. אַ באַקס־מעטש מיט זיינע קאַלעגן ספּאָרט־

רעפארטערן. זיי האבן אויסגעטאן די רעקלעד, אויף די הענט
אַרומגעוויקלט סערוועטקעס שטאַט די הענטשקעס און עס איז
אָוועק אַ גאַנג. עולם האָט זיך אויסגעזעצט אַרום, אַמפיטעאטראַ-
ליש, די גאַלעריע איז איינגעאַרדנט געוואָרן אויף די טישלעך און
עס איז אָוועק אַ רונדע נאָך אַ רונדע. אַ רגע איידער מאַרק
טורקאַוו האָט געגעבן נאָק-אַוט זיין קעגנער האָט ער אַליין באַ-
קומען אַ נאָק-אַוט מיט ווערטער דורך נאָמבערגן, וואָס איז גראַד
אַריינגעקומען... פון דער ספּאַרט-אַרענע איז מאַרק זייער גיך גע-
וואָרן דער באַריכט-אַפגעבער פון דער פּאַליטישער אַרענע, דעם
סיים, אַפילו וועלט-ריזעס האָט ער גאַר גיך גענומען מאַכן. מען
האַט אים ליב געהאַט פאַר זיין קיינעם נישט פיינט האָבן, פאַר
זיין אַלעמען חבריש דינען, פאַר זיין גיכן אַריענטירן זיך אין אַלע
סיטואַציעס.

יצחק, דער יינגסטער, איז כסדר געגאַנגען אויף ביידע וועגן,
אי פון שרייבן, אי פון שפילן, ער האָט זיך אַפילו געגעבן אַן
אייגענעם נאָמען, פלעגט זיך רופן יצחק גרודבערג. ער האָט אויך
פיל איבערגעזעצט, אויך פּאַעזיע.

1946

אין די צוועלף יאָר, וואָס יצחק האָט געלעבט אין ישראל,
האַט זיך פּרעכטיק צעבליט זיין שרייבערישער טאַלאַנט. ער האָט
מער נישט געשפילט טעאַטער, נישט רעזשיסירט, — זיין דערפאַלג-
רייכע טעאַטער-קאַריערע האָט ער געענדיקט מיטן פאַרלאָזן פּוילן —
אַבער ווי אַ טיפּער טעאַטער-קענער, האָט ער, דער איינציקער אין
יידיש, געשריבן אַזעלכע טיף-דורכגעטראַכטע און אַריינגעטראַכטע

262

אַפּהאַנדלונגען וועגן העברעישן טעאַטער. ער האָט במשך צען יאָר
רעדאַקטירט אין תל-אביב דאָס וואַכנבלאַט „פּאַלקסבלאַט“, וווּ
ער האָט אויך פאַרעפנטלעכט טויזנטער טיפּזניקע אַפּהאַנדלונגען
וועגן דער יידישער ליטעראַטור, נישט דורכגעלאָזט ממש קיין איין
ניידערשינען בוך אין יידיש אויף דער וועלט, וואָס ער זאָל דאָס
נישט דורכלייענען און באַהאַנדלען. אין דער צייט האָט ער פאַר-
עפנטלעכט אַכט ביכער, דעם הויפט-טייל פון זיין ליטעראַרישער
ירושא. ער האָט געשריבן קריטישע עסייען, בעלעטריסטיק. געווען
נאָך פול מיט פלענער, סיי ווייטער צו שרייבן, סיי אַרויסצוגעבן
שוין געשריבענע ווערק.

צום גרויסן פאַרלוסט פאַר דער יידישער ליטעראַטור און צום
ווייטיק פון זיינע אומצאָליקע פריינד, איז פריציטיק די פען
אַרויסגעפאַלן פון זיינע אַפּשטאַרבנדיקע הענט.

א י נ ה א ל ט

- 5 . . . זיגמונט טורקאווס לעבן אין טעאטער
- 153 . . . א יארהונדערט אסתר-רחל קאמינסקא
- 171 . . . . . זיגמונט, אונדזער בכור
- אן אינטימער עפילאג פון א לאנגיאריקן פריינד —
255 מלך ראויטש

ביכער פון זעלבן מחבר :

יידיש טעאטער אין פוילן —

פארלאג „יידיש בוך“, ווארשע, 1951

די מאמע אסתר-רחל (ביאגראפישע דערציילונג) —

פארלאג „יידיש בוך“, ווארשע, 1953

סאָוועטישע דראַמאַטורגיע — (עסייען)

פארלאג „יידיש בוך“, ווארשע, 1955

ווארשע, דאָס וויגעלע פון יידישן טעאטער (עסייען) —

פארלאג „יידיש בוך“, ווארשע, 1956

ווארשעווער פורים-שפילער (היסטאָרישער ראַמאַן) —

פארלאג „יידיש בוך“, ווארשע, 1957

פנימער און מאַסקעס (דערציילונגען און סקיצן) —

פארלאג „דאָס פוילישע יידנטום“, בוענאָס איירעס, 1960

אויף מיין וועג „שרייבער און קינסטלער“ (דערמאָנונגען און

אַפשאַצונגען) —

פארלאג „דאָס פוילישע יידנטום“, בוענאָס איירעס, 1964

י. ל. פּרין — דער וועקער (מאַנאַגראַפיע) —

י. ל. פּרין-פאַרלאַג, תל-אביב, 1965

שלום אשם דרך אין דער יידישער אייביקיט
(מאָנאָגראַפֿיע) - -

פאַרלאַג „בית שלום אש“, בתים, 1967

געווען אַ יידיש טעאַטער (עסיי) - -

תל-אביב, 1968

גאַלדפאַדען און גאַרדין (עסייען און ביאָגראַפֿיעס) - -

תל-אביב, 1969

שלום אש - רוה-סער כספרות אידיש - -

עברית - ישעיהו אברך, פאַרלאַג „עקד“, תל-אביב, 1970

ביאָגראַפֿישע בראַשורן אין שפּאַניש :

Abraham Goldfaden - -

Biblioteca Popular Judia, Buenos-Aires, 1970

Schólem Asch - -

Biblioteca Popular Judia, Buenos-Aires, 1970